

**КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ПРАВА
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ**

Кафедра міжнародного права та галузевих правових дисциплін

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

за темою:

**ГЕНДЕРНО-ОБУМОВЛЕНЕ НАСИЛЬСТВО В МІЖНАРОДНИХ
ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТАХ**

Виконала:

здобувачка 2 курсу, групи ММ-21з
спеціальності 293 «Міжнародне право»
Майорова Анастасія Андріївна

Науковий керівник:

Чорнолуцький Руслан Васильович,
доктор юридичних наук, професор
кафедри міжнародного права та
галузевих правових дисциплін
Київського університету права
НАН України

Рецензент:

Перелигіна Раїса Володимирівна,
кандидат юридичних наук, доцент
кафедри кримінального права та процесу
Київського університету права НАН
України

Робота допущена до захисту в ЕК
«__» _____ 20__ р.

Завідувач кафедри:

Регушевський Едуард Євгенович,
кандидат юридичних наук, доцент

**КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ПРАВА
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ**

**ПОДАННЯ
ГОЛОВІ ЕКЗАМЕНАЦІЙНОЇ КОМІСІЇ
ЩОДО ЗАХИСТУ МАГІСТЕРСЬКОЇ РОБОТИ**

Направляється студентка Майорова Анастасія Андріївна до захисту магістерської роботи

Освітній ступінь «Магістр»

Спеціальність 293 «Міжнародне право»

Галузь знань: 29 «Міжнародні відносини»

На тему: «Гендерно-обумовлене насильство в міжнародних збройних конфліктах».

Магістерська робота і рецензія додаються.

Завідувач кафедри міжнародного права та

галузевих правових дисциплін КУП НАН України,

Довідка про успішність

Майорова Анастасія Андріївна за період навчання за спеціальністю 293 «Міжнародне право» з 2023 року до 2025 року повністю виконала навчальний план за напрямом підготовки, спеціальністю з таким розподілом оцінок за:

національною шкалою: відмінно ____%, добре ____%, задовільно ____%;

шкалою ЄКТС: А ____%; В ____%; С ____%; D ____%; E ____%.

Методист _____

Висновок керівника магістерської роботи

Студентка Майорова Анастасія Андріївна вчасно виконала поставлені перед нею науковим керівником завдання щодо виконання магістерської роботи на тему «Гендерно-обумовлене насильство в міжнародних збройних конфліктах», у повному обсязі розкрила зміст заявленої теми дослідження, чітко дотримувалася вимог структуризації і оформлення роботи у відповідності із Методичними рекомендаціями щодо виконання та захисту магістерських робіт Київського університету права Національної академії наук України. З огляду на відсутність значних недоліків дослідження роботу А.А. Майорова може бути допущено до захисту.

Науковий керівник _____ Р.В. Чорнолуцький

“ _____ ” _____ 20 ____ року

**Висновок кафедри міжнародного права та галузевих правових дисциплін
КУП НАНУ на магістерську роботу**

Магістерську роботу розглянуто. Студентка Майорова А.А. допускається до захисту цієї роботи в Екзаменаційній комісії.

Завідувач кафедри міжнародного права та галузевих правових дисциплін _____

(підпис)

“ _____ ” _____ 20 ____ року

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ПРАВА НАН УКРАЇНИ

Кафедра міжнародного права
та галузевих правових дисциплін
Освітній ступінь «Магістр»
Спеціальність 293 «Міжнародне право»
Галузь знань 29 «Міжнародні відносини»

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри міжнародного права
та галузевих правових дисциплін

Прізвище та ініціали

(підпис)

« ____ » _____ 20__ року

З А В Д А Н Н Я
НА МАГІСТЕРСЬКУ РОБОТУ ЗДОБУВАЧА(КИ) ВИЩОЇ ОСВІТИ

Майорова Анастасія Андріївна

Тема роботи: «Гендерно-обумовлене насильство в міжнародних збройних конфліктах»

Керівник роботи: Чорнолуцький Р.В., д.ю.н., професор кафедри міжнародного права та галузевих правових дисциплін КУП НАНУ

- _____
2. Строк подання студентом роботи до «19» червня 2025 року.
 3. Вихідні дані до роботи: Магістерська робота на тему «Гендерно-обумовлене насильство в міжнародних збройних конфліктах» складається зі вступу, трьох розділів (Розділ 1 «Теоретико-правові засади регулювання гендерно-обумовленого насильства в його різних проявах», Розділ 2 «Специфіка гендерно-обумовленого насильства в сучасних міжнародних збройних конфліктах», Розділ 3 «Гендерно-обумовлене насильство у формі геноцидного згвалтування»), висновків, списку використаних джерел із 113 найменувань.
 4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити):
 - проаналізувати міжнародно-правові механізми, спрямовані на запобігання ГОН та їх ефективність;
 - оцінити роль національних правових механізмів у регулюванні та попередженні ГОН;
 - дослідити ГОН як різновид міжнародних злочинів через призму міжнародного гуманітарного права;

- оцінити практику розслідування випадків ГОН пов'язаного з конфліктами, на прикладі конкретних міжнародних кейсів;
- виявити фактори ескалації проявів ГОН під час міжнародних збройних конфліктів;
- проаналізувати правову кваліфікацію зґвалтування як інструменту геноциду та визначити підстави для виокремлення поняття «геноцидне зґвалтування» у міжнародному праві;
- дослідити ознаки геноцидного зґвалтування на основі емпіричних даних про сексуальне насильство в міжнародних збройних конфліктах та їх правову інтерпретацію;
- проаналізувати специфіку геноцидного зґвалтування у контексті війни в Україні, враховуючи міжнародно-правову та національну практику.

5. Консультанти розділів магістерської роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада Консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
Розділ 1 «Теоретико-правові засади регулювання гендерно-обумовленого насильства в його різних проявах»			
Розділ 2 «Специфіка гендерно-обумовленого насильства в сучасних міжнародних збройних конфліктах»			
Розділ 3 «Гендерно-обумовлене насильство у формі геноцидного зґвалтування»			

6. Дата видачі завдання: 12 грудня 2024 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів дипломного проекту (роботи)	Строк виконання етапів проекту (роботи)	Примітка
1.	Погодження плану та підбір літератури	12.12.24-26.12.25	
2.	Написання вступу та I розділу магістерської роботи	26.12.24-26.01.25	
3.	Написання II розділу магістерської роботи	26.01.25-28.02.25	
4.	Написання III розділу магістерської роботи та подання завершеної роботи студентом науковому керівнику	28.02.25-21.04.25	
5.	Реєстрація магістерської роботи на кафедрі	21.04.25-7.05.25	
6.	Попередній <u>захист</u> магістерської роботи на кафедрі	7.05.25-23.05.25	
7.	Оформлення письмового відгуку наукового керівника, рецензування та допуск <u>кафедрою магістерської роботи до захисту в ЕК</u>	23.05.25-19.06.25	

Здобувач(ка) вищої освіти _____

Керівник роботи _____

Консультант _____

АНОТАЦІЯ

Майорова А.А. Гендерно-обумовлене насильство в міжнародних збройних конфліктах. – Дипломна робота на здобуття ступеню магістра. Спеціальність 293 Міжнародне право. – Київський університет права Національної академії наук України. – Київ, 2025.

Дипломна робота присвячена дослідженню гендерно обумовленого насильства під час міжнародних збройних конфліктів, з особливим акцентом на геноцидне зґвалтування як специфічну форму цього явища. У роботі проаналізовано міжнародно-правові механізми регулювання та кваліфікації ГОН, вивчено прецеденти його судового розгляду, а також проведено емпіричний аналіз випадків сексуального насильства в конфліктах у Руанді, Боснії, Сирії та Україні. Особлива увага приділяється вивченню геноцидного зґвалтування як окремої форми гендерно-обумовленого сексуального насильства, що має ознаки міжнародного злочину геноциду.

Метою дослідження є комплексне дослідження правової природи, механізмів запобігання та реагування на ГОН у міжнародних збройних конфліктах, із виокремленням проблематики геноцидного зґвалтування як специфічної форми цього явища, на прикладі сучасної війни в Україні. Мета та завдання дослідження зумовили структуру роботи, яка складається з трьох розділів.

Перший розділ присвячено теоретико-правовим засадам регулювання гендерно-обумовленого насильства в його різних проявах. У ньому розкрито сутність та визначення гендерно-обумовленого насильства, охарактеризовано міжнародно-правові та національні механізми запобігання йому.

Другий розділ зосереджений на аналізі специфіки проявів гендерно-обумовленого насильства у сучасних міжнародних збройних конфліктах. Досліджено класифікацію таких злочинів у межах міжнародного кримінального права, практику їх розслідування та фактори, що сприяють ескалації.

У третьому розділі ґрунтовно проаналізовано геноцидне зґвалтування як окремий феномен. Запропоновано авторське визначення поняття «геноцидне зґвалтування» та виокремлено його ознаки на основі емпіричних даних про сексуальне насильство в міжнародних збройних конфліктах. Особлива увага звертається на проблематику кваліфікації геноцидного зґвалтування в міжнародному праві та на прикладі війни в Україні.

У результаті встановлено, що окремі акти сексуального насильства, скоєні під час війни в Україні, мають ознаки геноциду. Результати дослідження можуть бути використані науковцями, правниками, працівниками міжнародних організацій і судових органів для вдосконалення системи реагування на сексуальне насильство в конфліктах, а також для розробки ефективних механізмів захисту жінок і дівчат в умовах воєнних дій.

Ключові слова: гендерно обумовлене насильство, міжнародне гуманітарне право, сексуальне насильство, міжнародний збройний конфлікт, геноцидне зґвалтування.

ABSTRACT

Maiorova A.A. Gender-Based Violence in International Armed Conflicts – Master's Thesis for the Degree of Master of International Law. – Kyiv University of Law of the National Academy of Sciences of Ukraine. – Kyiv, 2025.

This thesis is devoted to the study of gender-based violence (GBV) during international armed conflicts, with a particular focus on genocidal rape as a specific form of this phenomenon. The work analyzes international legal mechanisms for the regulation and qualification of GBV, examines precedents of its judicial consideration, and includes an empirical analysis of cases of sexual violence in the conflicts in Rwanda, Bosnia, Syria, and Ukraine. Special attention is given to genocidal rape as a distinct form of gender-based sexual violence that exhibits the characteristics of the international crime of genocide.

The aim of the research is to conduct a comprehensive study of the legal nature of GBV, as well as the mechanisms for its prevention and response in the context of international armed conflicts, with particular emphasis on the issue of genocidal rape as a specific manifestation of this violence, exemplified by the current war in Ukraine. The objective and scope of the research determined the structure of the thesis, which consists of three chapters.

The first chapter is devoted to the theoretical and legal foundations for regulating gender-based violence in its various forms. It explores the essence and definitions of gender-based violence and outlines both international and national legal mechanisms for its prevention.

The second chapter focuses on the specifics of gender-based violence in contemporary international armed conflicts. It examines the classification of such crimes within the framework of international criminal law, the practice of investigating them, and the factors contributing to their escalation.

The third chapter provides an in-depth analysis of genocidal rape as a distinct phenomenon. The author proposes a new definition of the concept of "genocidal

rape" and identifies its characteristics based on empirical data on sexual violence in international armed conflicts. Special attention is paid to the issue of legal qualification of genocidal rape under international law, including the context of the war in Ukraine.

As a result of the study, it has been established that certain acts of sexual violence committed during the war in Ukraine exhibit signs of genocide. The findings of this research may be used by scholars, legal practitioners, and representatives of international organizations and judicial bodies to improve the system for responding to sexual violence in conflicts and to develop effective mechanisms for protecting women and girls during armed hostilities.

Keywords: gender-based violence, international humanitarian law, sexual violence, international armed conflict, genocidal rape.

ЗМІСТ

ВСТУП	12
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ РЕГУЛЮВАННЯ ГЕНДЕРНО-ОБУМОВЛЕНОГО НАСИЛЬСТВА В ЙОГО РІЗНИХ ПРОЯВАХ	18
1.1. Сутність та визначення гендерно-обумовленого насильства та гендерно- обумовленого насильства, пов'язаного зі збройними конфліктами.....	18
1.2. Міжнародно-правові механізми запобігання гендерно-обумовленому насилюству.....	26
1.3. Роль національних правових механізмів у регулюванні та попередженні гендерно-обумовленого насильства.....	34
Висновки до розділу 1	42
РОЗДІЛ 2. СПЕЦИФІКА ГЕНДЕРНО-ОБУМОВЛЕНОГО НАСИЛЬСТВА В СУЧАСНИХ МІЖНАРОДНИХ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТАХ	45
2.1. Гендерно-обумовлене насильство як різновид міжнародних злочинів....	45
2.2. Практика розслідування випадків гендерно-обумовленого насильства, пов'язаного з конфліктом.....	53
2.3. Фактори ескалації проявів гендерно-обумовленого насильства у міжнародних збройних конфліктах.....	60
Висновки до розділу 2	67
РОЗДІЛ 3. ГЕНДЕРНО-ОБУМОВЛЕНЕ НАСИЛЬСТВО У ФОРМІ ГЕНОЦИДНОГО ЗГВАЛТУВАННЯ	70
3.1. Правова кваліфікація згвалтування як інструменту геноциду та підстави виокремлення поняття «геноцидне згвалтування».....	70
3.2. Ознаки геноцидного згвалтування на основі емпіричних даних про сексуальне насильство в міжнародних збройних конфліктах.....	84
3.3. Проблематика геноцидного згвалтування у контексті війни в Україні.....	89
Висновки до розділу 3	101

	11
ВИСНОВКИ.....	104
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	109

ВСТУП

Актуальність дослідження. У XXI столітті питання гендерної рівності зазнало значного розвитку, зумовленого як соціальними трансформаціями, так і змінами у правовому полі. Попри суперечливість поглядів щодо його актуальності, дослідження цього аспекту набуває все більшої значущості через високий рівень гендерно обумовленого насильства (далі – ГОН). Викликом сьогодення для України є повномасштабна війна з РФ, яка поставила у центр уваги правовий статус жінок. У сучасних умовах традиційні підходи до вивчення ролі жінок у війнах, які часто акцентували увагу на їхній віктимності, поступаються місцем більш комплексному політико-правовому дискурсу щодо порушень прав жінок насильницького характеру.

Історичний досвід свідчить, що для боротьби з воєнними злочинами світова спільнота створювала міжнародні трибунали, зокрема щодо колишньої Югославії (далі – ICTY) та Руанди (далі – ICTR), а також заснувала Міжнародний кримінальний суд (далі – МКС). Однак, звернувшись до судової практики і міжнародних конвенцій, помічаємо прогалини в класифікації ГОН, пов'язаного з конфліктами. Ключовим у дослідженні ГОН у збройних конфліктах є мета такого діяння, що перетворює дії агресора з окремих злочинів на одну зі стратегій ведення війни. За певних обставин сексуальне насильство під час збройних конфліктів може межувати з поняттям геноциду та породжувати виникнення такої особливої форми кримінально-караного діяння як геноцидне згвалтування.

Із метою забезпечення ефективності міжнародного правосуддя та подальшого притягнення винних до відповідальності за дії, вчинені в межах російсько-української війни та інших сучасних міжнародних збройних конфліктах, необхідно здійснити ґрунтовний аналіз цих питань у контексті міжнародного права та сучасної ситуації в Україні. Комплексне вивчення понятійного складу цього питання, виокремлення ознак ГОН, пов'язаних із конфліктом, як особливого виду міжнародних злочинів, аналіз існуючої

судової практики, що розглядає акти насильства проти жінок, скоєних у ході воєнних конфліктів у різних історичних і географічних умовах, сприятиме виробленню дієвих правових механізмів захисту прав жінок під час війни.

Ступінь розробленості проблематики дослідження. Під час написання роботи опрацьовано значну кількість наукової літератури (друковані публікації, періодичні видання, підручники тощо) та нормативно-правову базу. Окремі аспекти забезпечення та порушення прав жінок у воєнних конфліктах, ГОН від час війни та в суспільному житті стали центром уваги численних досліджень учених, як вітчизняних, так і зарубіжних, серед яких: Акерман Дж., Алямкін Р., Аніщук Н., Альохін А., Банвел С., Бітенга А., Гридін Н., Гагіоллі Г., Де Бровер А., Дрозд О., Ерріксон М., Заворотько І., Карбовська Н., Кириченко С., Клименко Н., Маккітон К., Марценюк Л., Пікет Дж., Сваволя І., Святун О., Слатвицька А., Слейтер Р.

Незважаючи на наявність ряду досліджень, присвячених розглянутій у даній роботі темі, проблематика актуалізації наявних правових норм, що забезпечують права жінок в умовах воєнних дій, імплементації міжнародно-правових механізмів запобігання та розслідування злочинів геноцидального сексуального насильства та інших типів ГОН, лишаються актуальними питаннями в науковому дискурсі. Вважаємо за необхідне відзначити, що більшість досліджень не враховують диференціації поняття «геноцидне зґвалтування», зупиняючись на висвітленні сексуального насильства як воєнного злочину та в контексті ретроспективи ряду судових рішень міжнародних трибуналів з визнання сексуального насильства під час збройної агресії складовою геноциду або злочином проти людяності, а також характеризують проблеми ГОН у цілому. Водночас, неналежно мало уваги приділяється факторам класифікації даного виду насильства у вигляді розширення поняття геноциду як такого.

Об'єктом дослідження є міжнародно-правові відносини, що виникають внаслідок актів ГОН у міжнародних збройних конфліктах.

Предметом дослідження є міжнародно-правове регулювання, правова кваліфікація та емпіричні прояви ГОН, зокрема у формі геноцидного зґвалтування, під час міжнародних збройних конфліктів.

Метою дослідження є комплексне дослідження правової природи, механізмів запобігання та реагування на ГОН у міжнародних збройних конфліктах, із виокремленням проблематики геноцидного зґвалтування як специфічної форми цього явища, на прикладі сучасної війни в Україні. Для реалізації мети дослідження поставлені такі **завдання**:

- проаналізувати міжнародно-правові механізми, спрямовані на запобігання ГОН та їх ефективність;
- оцінити роль національних правових механізмів у регулюванні та попередженні ГОН;
- дослідити ГОН як різновид міжнародних злочинів через призму міжнародного гуманітарного права;
- оцінити практику розслідування випадків ГОН пов'язаного з конфліктами, на прикладі конкретних міжнародних кейсів;
- виявити фактори ескалації проявів ГОН під час міжнародних збройних конфліктів;
- проаналізувати правову кваліфікацію зґвалтування як інструменту геноциду та визначити підстави для виокремлення поняття «геноцидне зґвалтування» у міжнародному праві;
- дослідити ознаки геноцидного зґвалтування на основі емпіричних даних про сексуальне насильство в міжнародних збройних конфліктах та їх правову інтерпретацію;
- проаналізувати специфіку геноцидного зґвалтування у контексті війни в Україні, враховуючи міжнародно-правову та національну практику.

Методи дослідження. У процесі дослідження ГОН в міжнародних збройних конфліктах було використано комплекс загальнонаукових, спеціально-юридичних та міждисциплінарних методів, що дозволили

здійснити системний і багатовимірний аналіз проблеми, враховуючи її правову, соціальну, політичну та гуманітарну специфіку.

У першому розділі застосовано: формально-юридичний метод – для аналізу положень міжнародних договорів, нормативно-правових актів окремих держав і національного законодавства України; порівняльно-правовий метод – для зіставлення правових механізмів протидії ГОН в міжнародному та національному контекстах.

У другому розділі основну роль відігравали: метод кейс-стаді – дослідження окремих прецедентів, таких як сексуальне насильство під час конфліктів; аналіз і синтез – для структурування знань про ГОН, його форми та вплив на цивільне населення; узагальнення – при формуванні висновків щодо ефективності міжнародно-правових механізмів.

У третьому розділі використовувались такі методи: правова кваліфікація – визначення ознак складу злочину геноциду, зґвалтування та їх взаємозв'язку; емпіричний аналіз – при вивченні конкретних зафіксованих випадків геноцидного зґвалтування; індуктивний метод – формування загальних ознак геноцидного зґвалтування на основі аналізу конкретних випадків; метод аналогії – зіставлення кейсу України з попередніми конфліктами для виявлення спільних рис; правовий прогностичний метод – оцінка можливих напрямів правової кваліфікації злочинів рф у міжнародному праві.

Наукова новизна одержаних результатів. Наукова новизна дослідження полягає в тому, що вперше запропоновано авторське визначення поняття геноцидного зґвалтування як форми ГОН, що поєднує сексуальне насильство з умислом на знищення певної групи. Уточнено зміст поняття ГОН у збройних конфліктах з урахуванням сучасної міжнародної практики та здійснено спробу систематизації та правової реконцептуалізації наявних підходів до класифікації сексуального насильства як злочину проти людяності, воєнного злочину та злочину геноциду. Індуктивним шляхом сформульовано ознаки геноцидного зґвалтування, зокрема його використання як інструменту

демографічного контролю та знищення репродуктивної спроможності групи. Ці ознаки мають потенціал бути імplementованими в доказову базу кримінального провадження з урахуванням прецедентної практики міжнародних судів. На основі аналізу міжнародних кейсів та задокументованих фактів у війні проти України доведено, що окремі акти ГОН на території нашої держави мають ознаки геноцидного згвалтування. Таким чином, запропоновано нову аналітичну рамку для інтерпретації ГОН в Україні не лише як воєнного злочину або злочину проти людяності, а й як потенційного елементу злочину геноциду, що відкриває нові перспективи для юрисдикційного реагування з боку Міжнародного кримінального суду.

Практичне значення одержаних результатів. Результати проведеного дослідження мають значне практичне значення як для правозастосовчої діяльності, так і для подальших наукових розробок у сфері міжнародного гуманітарного права, захисту прав людини, гендерної політики та кримінального переслідування злочинів, скоєних у контексті збройних конфліктів.

По-перше, опрацьований у дослідженні теоретичний і нормативно-правовий матеріал дозволяє узагальнити міжнародну та національну практику боротьби з ГОН, що може бути корисним для підготовки аналітичних документів, стратегій протидії насильству щодо жінок у конфліктних зонах, а також вдосконалення законодавства України. По-друге, виокремлення феномену геноцидного згвалтування як специфічної форми міжнародного злочину сприяє формуванню правових підстав для його визнання як окремого злочинного складу. Це відкриває перспективи для уточнення кваліфікації відповідних злочинів, зокрема, у межах процесів щодо воєнних злочинів, вчинених на території України. По-третє, сформульовані в роботі висновки та пропозиції щодо удосконалення міжнародно-правових підходів до розслідування та документування деяких видів ГОН можуть бути використані:

– у діяльності державних органів, що займаються розслідуванням воєнних злочинів (зокрема Офісу Генерального прокурора України);

– у роботі міжнародних судів та комісій із розслідування злочинів проти людяності;

– у розробці освітніх програм для правників, військових, співробітників правоохоронних органів та фахівців у сфері захисту прав людини.

Апробація результатів дослідження. Основні висновки та пропозиції роботи представлено на Міжнародній науково-практичній конференції «Мир через право: військові конфлікти та виклики правосуддя» (м. Київ, 2025), Міжнародній науково-практичній конференції «Трансформація сучасної юридичної науки та практики в умовах воєнного стану» (м. Київ, 2024).

Публікації. Основні висновки та пропозиції роботи представлено в таких наукових статтях:

1. Антонюк А.Б., Майорова А.А. Сексуальне насильство над жінками як акт геноциду та злочину проти людяності. Часопис Київського університету права. 2023/4. DOI: 10.36695/2219-5521.4.2023.06

2. Майорова А.А., Ігошин М.М. Класифікація геноцидного зґвалтування як специфічного виду гендерно-обумовленого насильства у міжнародних збройних конфліктах. Науково-практичний журнал «Публічне право». 2025/1.

Структура та обсяг роботи. Структура магістерської роботи визначається метою та завданнями дослідження і складається із вступу, трьох розділів, які поділені на 9 підрозділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить 122 сторінки, список використаних джерел нараховує 113 найменувань.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ РЕГУЛЮВАННЯ ГЕНДЕРНО-ОБУМОВЛЕНОГО НАСИЛЬСТВА В ЙОГО РІЗНИХ ПРОЯВАХ

1.1. Сутність та визначення гендерно-обумовленого насильства та гендерно-обумовленого насильства, пов'язаного зі збройними конфліктами

ГОН становить складне та багатовимірне соціально-правове явище, яке безпосередньо порушує основоположні права людини та фундаментальні засади гуманістичного правопорядку. Його природа передбачає системні й різновекторні форми насильства – фізичного, сексуального, психологічного та економічного характеру – які, на відміну від універсальних проявів насильства, виникають і реалізуються на підставі дискримінаційних критеріїв, а саме гендерної належності чи ідентичності жертви.

Відтак, ГОН слід розглядати не лише як індивідуальний акт порушення прав, а як соціально зумовлене явище, укорінене в історичних, культурних, правових та політичних структурах, що підтримують і відтворюють гендерну нерівність.

Детальний аналіз правової природи та змістового наповнення ГОН у контексті міжнародного права дозволяє не лише окреслити системні причини його виникнення, але й сформулювати науково обґрунтовані підходи до розробки та впровадження ефективних механізмів запобігання, реагування та притягнення до відповідальності за вчинення таких правопорушень. У цьому контексті особливої ваги набуває уточнення дефініції ГОН, адже саме її чіткість і змістовна визначеність має принципове значення для ідентифікації категорії потерпілих, кваліфікації протиправного діяння, виявлення його причинного комплексу, а також для формування правозастосовної та судової практики.

Вперше концептуальне визначення ГОН було запропоноване в Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (далі –

CEDAW), прийнятій у 1979 році. Хоча сама Конвенція прямо не містить поняття ГОН, його елементи впливають з положень щодо дискримінації за ознакою статі. Однак лише в 1992 році, в Генеральній рекомендації № 19 Комітету CEDAW, поняття ГОН було вперше артикульоване більш чітко: як насильство, що спрямоване на жінку через те, що вона є жінкою, або таке, що непропорційно зачіпає жінок [1]. Це визначення є визначальним, адже акцентує увагу на системній, структурній дискримінації як першопричині насильства, тим самим розширюючи розуміння феномену з суто індивідуального до соціально обумовленого масштабу.

Подальший розвиток міжнародно-правових підходів до визначення ГОН отримав своє втілення в Декларації ООН про ліквідацію насильства щодо жінок, ухваленій у 1993 році. Цей документ значно конкретизував розуміння явища, окресливши його як «будь-які акти гендерно обумовленого насильства, які спричиняють або можуть спричинити фізичну, сексуальну чи психологічну шкоду або страждання жінкам, включаючи погрози таких актів, примус або свавільне позбавлення волі, незалежно від того, чи відбуваються вони у публічному чи приватному житті» [2]. Це розширене визначення послугувало нормативною базою для подальшого розвитку правових стандартів, зокрема в актах міжнародних та регіональних організацій, судовій практиці міжнародних трибуналів, а також у національних правопорядках держав.

Таким чином, встановлення чіткої й комплексної дефініції ГОН в міжнародному праві не лише сприяє посиленню правового захисту потерпілих, але й виступає ключовим інструментом у боротьбі з імпліцитною дискримінацією та трансформації патріархальних структур, що продукують та легітимізують насильство на гендерному ґрунті. У цьому контексті ГОН має розглядатися як форма порушення міжнародно-правових зобов'язань держав, а його ігнорування або толерування — як системна загроза правам людини.

Європейська конвенція про запобігання та боротьбу з насильством щодо жінок і домашнім насильством від 2011 року (далі – Стамбульська конвенція) розширює визначення, наголошуючи на історично нерівних владних

відносинах між чоловіками та жінками. Згідно з статтею 3 Стамбульської конвенції, ГОН визначається як «наси́льство, яке є проявом дискримінації жінок та порушенням прав людини» [3].

Аналізуючи комплекс нормативно-правових джерел, доцільним є узагальнення основних рис, притаманних ГОН у його дефінітивному розумінні. Передусім варто звернути увагу на визначення суб'єкта, на якого спрямовується акт насильства. У переважній більшості випадків, відповідно до міжнародної правозастосовної практики, а також академічної доктрини, об'єктом таких злочинних посягань виступає жінка. Саме на жінок, як правило, спрямовується насильницька дія, що має гендерно зумовлену природу та формується внаслідок історично усталених моделей дискримінації, структурної нерівності та патріархальних норм.

Разом із тим, слід звернути увагу на уточнення, висловлене в аналітичних матеріалах Управління Верховного комісара ООН з прав людини, згідно з яким ГОН, як явище, не є виключним щодо осіб жіночої статі: воно може спрямовуватися як проти жінок, так і проти чоловіків. Проте, попри номінальну гендерну нейтральність у деяких міжнародних визначеннях, на практиці жінки залишаються найбільш уразливою та системно маргіналізованою категорією осіб у контексті зазначеного виду насильства. Таке становище обумовлено глибоко вкоріненими гендерними стереотипами, соціальними очікуваннями та багатовимірною нерівністю в доступі до ресурсів, влади та правосуддя.

Підтвердженням викладеного є статистичні дані, оприлюднені Всесвітньою організацією охорони здоров'я, відповідно до яких ГОН має глобальний характер поширення й не є характерним лише для країн, що розвиваються, а також уражає й так звані розвинені демократії. У цьому контексті показовими є результати дослідження випадків насильства в сім'ї – однієї з найпоширеніших форм прояву ГОН, – які свідчать про суттєву асиметрію щодо статі постраждалих. Зокрема, у 90–95% випадків жертвами виступають жінки, і лише у 5–10% – чоловіки [4]. Цей дисбаланс має як

емпіричне, так і структурне підґрунтя, що дозволяє говорити про ГОН як про насильство, зумовлене глибинними асиметріями у гендерних відносинах.

Однією з основоположних характеристик ГОН, що вирізняє його серед інших видів насильства, є його походження з гендерної дискримінації та закріплених у суспільстві ієрархічних відносин влади, в основі яких лежить домінування одного гендеру над іншим. Це дозволяє говорити про феміцид, домашнє насильство, сексуальні домагання та інші форми ГОН як про інструменти соціального контролю, спрямовані на підтримання статус-кво у владних відносинах.

У зв'язку з цим в рамках даного дослідження обґрунтовано обирається позиція щодо операціоналізації поняття ГОН як насильства, спрямованого на осіб, які ідентифікують себе як жінки. Такий підхід враховує як юридичні, так і соціологічні аспекти проблеми, зберігаючи при цьому чутливість до сучасного розуміння гендеру в інтерсекційному ключі.

Уточнення у формі формулювання «ідентифікуються жінками» обумовлене необхідністю коректного використання категорії «гендер», яка лежить в основі дефініції ГОН. Варто наголосити, що, всупереч поширеним хибним уявленням, гендер не зводиться виключно до біологічних відмінностей між чоловіками та жінками [5]. Загальновизнаним у сучасному міждисциплінарному дискурсі є трактування гендеру як багатовимірної конструкції, що включає фізіологічні, психологічні, соціальні, культурні й навіть політичні характеристики, які визначають становище індивіда у певному суспільстві.

У цьому контексті розрізняють такі основні типи гендеру:

– біологічний гендер (sex) – означає фізичні, анатомічні особливості, що відрізняють чоловіків і жінок з точки зору біології;

– соціальний гендер (gender) – формується на основі соціальних, культурних, етнічних та релігійних норм і очікувань, що визначають «прийнятну» роль особи в суспільстві відповідно до приписуваної їй статевої приналежності [6].

Таким чином, соціальний гендер не завжди корелюється з біологічним і, більш того, може входити з ним у суперечність, що є ключовим при аналізі насильства, вчиненого через гендерно зумовлене сприйняття ролі жінки у суспільстві. Саме ця дихотомія дозволяє розглядати ГОН як соціальний конструкт, в основі якого лежить контроль над «гендерною поведінкою» жінок.

З огляду на це, фундаментальним у розумінні ГОН є його соціально-конструктивістський характер. Йдеться про те, що насильство щодо жінок не є лише наслідком індивідуальних девіантних вчинків, а, передусім, функцією соціальних уявлень про «належну» або «прийнятну» жіночу поведінку. Цю тезу підтверджують результати ґрунтовних емпіричних досліджень, зокрема у Звіті UN Women «Progress of the World's Women» (2019), де підкреслюється, що саме культурні норми та суспільні очікування нерідко легітимізують або толерують прояви ГОН, створюючи для них середовище безкарності та соціального виправдання [7].

У підсумку, розуміння ГОН як насильства, яке виникає в результаті глибоко вкорінених соціальних, культурних та структурних чинників, дозволяє вибудувати комплексний підхід до дослідження його причин, проявів та механізмів протидії, враховуючи як біо-соціальні, так і юридично-нормативні виміри цього складного та багатогранного феномена.

Відповідно до Декларації ООН про викорінення насильства щодо жінок ГОН охоплює такі випадки, але не обмежується ними:

– фізичне, статеве та психологічне насильство, що відбувається в сім'ї, зокрема нанесення побоїв, статевий примус стосовно дівчат у сім'ї, насильство, пов'язане із приданим, зґвалтування дружини чоловіком, пошкодження жіночих статевих органів та інші традиційні види практики, що шкодять жінкам, позашлюбне зґвалтування і насильство, пов'язане з експлуатацією;

– фізичне, статеве і психологічне насильство, що має місце в суспільстві загалом, зокрема зґвалтування, статевий примус, статеві домагання і

заякування на роботі, у навчальних закладах та інших місцях, торгівля жінками і примус до проституції;

– фізичне, статеве і психологічне насильство зі сторони чи за потурання держави, незалежно від того, де воно відбувається [2].

ґОН репрезентує собою широкий спектр патріархально санкціонованих практик, що проявляються у вигляді систематичних і цілеспрямованих дій, спрямованих проти осіб саме через їхню стать або гендерну ідентичність. Ці дії укорінені в історичних, соціокультурних і політичних контекстах, які підтримують гендерну ієрархію, де домінуюче положення традиційно закріплено за чоловіками. ґОН як соціально-правове явище не є обмеженим лише окремими насильницькими інцидентами, але відображає цілісну систему структурного пригнічення, що інституційно й ідеологічно підтримується через політику, право, освіту, культуру тощо.

Цей вид насильства має безпосередній вплив на реалізацію широкого кола прав людини. Насамперед, ґОН порушує фізичну та психологічну недоторканність особи, підриваючи її базове почуття безпеки та гідності. У той же час, його наслідки не обмежуються суто тілесними або емоційними травмами, а суттєво звужують можливості жінок і представників інших вразливих гендерних груп у реалізації громадянських та політичних прав, включаючи право на участь в управлінні державними справами, свободу вираження поглядів і мирних зібрань. ґОН також ускладнює або унеможлиблює реалізацію економічних, соціальних та культурних прав, таких як право на працю, освіту, охорону здоров'я, а також право на рівний доступ до ресурсів і соціальних благ. Більше того, системне гендерне насильство створює перешкоди для реалізації так званих прав третього покоління — права на мир, розвиток, сприятливе навколишнє середовище тощо.

Таким чином, ґОН не лише порушує особисту недоторканність, а й слугує системним бар'єром для особистісного і професійного розвитку, активної участі в житті громади та суспільства загалом.

Незважаючи на наявність численних декларативних і правозобов'язуючих актів, питання комплексної кваліфікації ГОН у контексті міжнародних збройних конфліктів залишається недостатньо опрацьованим. Однією з ключових проблем, що стоїть на заваді ефективному правовому реагуванню, є відсутність усталеної та нормативно закріпленої дефініції ГОН, адаптованої до умов сучасних збройних конфліктів. Саме з'ясування сутності цього поняття в умовах міжнародного збройного конфлікту становить одну з центральних задач цього дослідження.

На сьогодні основні кваліфікуючі положення, які дозволяють виокремити змістовне наповнення ГОН у контексті міжнародного збройного конфлікту, зосереджені переважно в актах так званого «м'якого права». Зокрема, у доповіді Генерального секретаря ООН про виконання Резолюцій Ради Безпеки ООН № 1820 (2008) та № 1888 (2009), підготовлених у 2010 році, вперше було запроваджено поняття «сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом». Цей термін застосовується для окреслення насильницьких дій сексуального характеру, що відбуваються під час збройного конфлікту або в його безпосередніх наслідках, за наявності прямого або опосередкованого причинного зв'язку з самим конфліктом (пункт 5) [8].

У подальшому, у щорічній доповіді Генерального секретаря ООН щодо сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом від 2010 року, було розширено зміст поняття через запровадження більш детальних критеріїв, які дозволяють встановити наявність причинного зв'язку між насильницьким актом і збройним конфліктом. Зокрема, йдеться про три ключові критерії: часовий, географічний та причинний [9]. Їх наявність є необхідною умовою для кваліфікації відповідного діяння як сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом.

Більш глибоке теоретико-методологічне обґрунтування цих критеріїв подане у спеціальному документі – Аналітичній та концептуальній структурі розуміння сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, схваленому Керівним комітетом ООН у 2011 році [10]. У цьому документі часовий

критерій трактується як охоплення діянь, що були вчинені в період активної фази конфлікту, а також у передконфліктній та постконфліктній фазах. До цієї категорії віднесено, зокрема, насильство проти осіб, які утримуються в полоні, зазнають переслідування на окупованих територіях, або є внутрішньо переміщеними особами. Географічний критерій вимагає, аби діяння мали місце на територіях, які піддавалися впливу або контролювалися сторонами конфлікту. Причинний критерій є, безперечно, найбільш комплексним, оскільки передбачає наявність чіткої логічної та контекстуальної залежності між конфліктом та вчиненням насильства. Такий зв'язок може проявлятися через мотиви, обставини або засоби вчинення злочину, а також через інструментальну функцію насильства – як засобу терору, покарання, контролю або геноциду.

Таким чином, незважаючи на відсутність уніфікованого договірною визначення ГОН у контексті міжнародних збройних конфліктів, положення «м'якого права» та відповідна практика ООН створюють основу для його ідентифікації та подальшого нормативного закріплення. Такий підхід є особливо важливим у світлі актуальних конфліктів, зокрема в Україні, де ГОН набуває масштабних і системних форм, що вимагають належної кваліфікації та міжнародно-правової відповіді.

ГОН, пов'язане з конфліктом, переважно класифікується як різновид вчинення одного з видів міжнародних злочинів: воєнні злочини, злочини проти людяності чи геноцид [11], а не виокремлюється окремим міжнародним злочином. Вичерпною для даного дослідження дефініцією ГОН у міжнародних збройних конфліктах вважаємо наступне: будь-які акти насильства, які завдають фізичної, сексуальної чи психологічної шкоди або страждань жінкам, включаючи погрози таких актів, примус або свавільне позбавлення свободи, за умови, що вони мають географічний, часовий і причинний зв'язок із міжнародними збройними конфліктами.

Відтак, узагальнюючи викладене, можна резюмувати, що ключовим аспектом у визначенні сутності ГОН є дискримінаційна природа заподіяного

насильства, на пряму пов'язана з гендерною ідентичністю особи, що зазнала насильства. Окрім безпосередньо нанесеної фізичної, психологічної, економічної тощо шкоди, ГОН є глобальним суспільно небезпечним явищем, що сприяє поглибленню гендерних утисків. Правовий дискурс щодо визначення дефініції ГОН у міжнародних збройних конфліктах не є вичерпним, а фактично обмежується м'яким правом і необхідністю проведення системного аналізу середовища вчинення актів ГОН задля їх класифікації у таку специфічну категорію.

1.2. Міжнародно-правові механізми запобігання гендерно-обумовленому насильству

Міжнародно-правовий інститут захисту прав жінок у контексті ГОН не обмежується лише класифікацією такого насильства та його проявів, детермінованих у нормативно-правових актах, зазначених в попередньому підрозділі. Механізми запобігання ГОН нерозривно пов'язані з інституційними підрозділами, що мають за мету підтримку та забезпечення дотримання прав людини. Серед них вважаємо необхідним знову згадати ОНСНР, що відіграє важливу роль у моніторингу ситуації з ГОН, надаючи державам рекомендації щодо вдосконалення національного законодавства.

Більш специфіковану діяльність, спрямовану на запобігання ГОН здійснює Структура ООН з питань гендерної рівності і розширення прав та можливостей жінок (далі – ООН Жінки). ООН Жінки є структурним підрозділом ООН, яка зосереджує свої зусилля на досягненні гендерної рівності та розширенні прав і можливостей жінок. Структура ООН Жінки надає підтримку державам-членам ООН у встановленні глобальних стандартів для досягнення гендерної рівності, а також працює разом із державними органами та громадянським суспільством над розробкою законів, стратегій, програм та послуг із метою дотримання цих стандартів. Зокрема, цей

інституційний механізм займається розробкою політик і програм, покликаних викоринити насильство, спрямоване на жінок [12].

Окремим, надзвичайно важливим і складним аспектом міжнародної стратегії протидії гендерно обумовленому насильству (ГОН) є визначення, теоретичне осмислення та нормативно-практична розробка ефективних механізмів запобігання й реагування на феномен гендерно вмотивованих убивств жінок і дівчаток. Цей вид злочинності, що є найжорсткішою формою дискримінаційного насильства за ознакою статі, виступає радикальним проявом глибоко укорінених патріархальних структур, гендерної нерівності та структурного насильства в суспільстві.

У відповідь на зростаючу стурбованість міжнародної спільноти та громадянського суспільства щодо поширеності таких злочинів Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй ухвалила резолюцію «Вжиття заходів проти гендерно мотивованих убивств жінок і дівчаток» [13], яка стала суттєвим кроком до формалізації міжнародних зобов'язань держав щодо реагування на цей особливий вид насильства. Документ визначає низку ключових орієнтирів, що мають слугувати основою для формування національних політик та механізмів відповідальності у сфері запобігання та боротьби з цим злочином.

Зокрема, у вищезазначеній резолюції державам-членам було адресовано низку імперативів, які охоплюють як запобіжну, так і репресивну компоненти реагування на гендерно вмотивовані убивства. У контексті превенції резолюція закликає держави проявляти належну турботу щодо виявлення та усунення ризиків, що сприяють вчиненню таких злочинів, а також забезпечити ефективне кримінальне розслідування відповідних випадків, належне кримінальне переслідування та невідворотність покарання для осіб, винних у цих злочинах, відповідно до норм національного законодавства.

Окрема увага приділена створенню інституційних ініціатив, які мають бути спрямовані на підвищення ефективності системного реагування, включаючи правовий захист постраждалих, забезпечення відшкодування

завданої шкоди та доступ до компенсаційних механізмів. Таким чином, резолюція містить рекомендації щодо розвитку цілісної системи правових, соціальних та профілактичних заходів, які повинні бути адаптовані до конкретних національних контекстів і спиратися на принципи гендерної рівності, верховенства права та прав людини.

Важливо також наголосити, що Генеральна Асамблея ООН акцентує на потребі регулярного перегляду діючих нормативно-правових актів і політик, пов'язаних із протидією гендерно вмотивованим убивствам, задля їхнього подальшого вдосконалення та приведення у відповідність до еволюціонуючих викликів. Особливе значення має положення резолюції щодо подолання проблеми безкарності, яка залишається одним із ключових факторів, що підтримує насильство щодо жінок і дівчаток на системному рівні.

Ще одним важливим елементом, окресленим у документі, є наголос на необхідності якісного збору, систематизації та аналізу даних щодо фактів гендерно мотивованих убивств. Такий підхід має на меті не лише забезпечити достовірну картину масштабу явища, а й сформуванню емпіричну базу для подальшого обґрунтування, розробки, моніторингу та оцінки ефективності законодавчих актів, державних політик і програм у сфері захисту жінок і дівчаток.

Отже, резолюція Генеральної Асамблеї ООН [13] виконує роль рамкового документа, що систематизує міжнародні підходи до запобігання гендерно вмотивованим убивствам, окреслює пріоритети в цій сфері та закладає основи для міжсекторальної взаємодії державних органів, правозахисних структур, наукових установ і громадянського суспільства в імплементації заходів на національному та глобальному рівнях.

Крім того, ухваливши резолюцію «Вжиття заходів проти гендерно мотивованих убивств жінок і дівчаток», ГА ООН визнала ключову роль системи кримінального правосуддя в запобіганні та припиненні гендерно зумовлених убивств жінок та просила Генерального секретаря скликати нараду міжурядової групи експертів відкритого складу для обговорення

шляхів і засобів підвищення ефективності зусиль із запобігання та розслідування гендерно вмотивованих убивств жінок та кримінального переслідування й покарання за їхнє вчинення з метою винесення практичних рекомендацій, спираючись на існуючі найкращі види практики. Відповідно до мандата ГА ООН і завдяки підтримці, наданій урядом Таїланду, нарада міжурядової групи експертів відкритого складу була проведена в Бангкоку з 11 по 13 листопада 2014 року [14].

Проблематика запобігання злочинності, зокрема в контексті ГОН, а також адекватного реагування органів кримінального правосуддя на прояви насильства щодо жінок, набула особливої актуальності у світовій політико-правовій дискусії упродовж останніх десятиліть. Починаючи з 2019 року, цей комплексний напрям було виокремлено в рамках мандату Управління Організації Об'єднаних Націй з наркотиків та злочинності (далі – УНЗ ООН), яке стало відповідальним за реалізацію глобальної програми, спрямованої на розвиток ефективних, інституційно стійких механізмів протидії ГОН.

УНЗ ООН розробило багатоаспектну стратегічну ініціативу, яка полягає у впровадженні практичних інструментів і рішень для держав-членів з метою приведення їхніх внутрішньодержавних систем кримінального правосуддя у відповідність до міжнародно-правових стандартів та норм. Центральною метою цієї програми є забезпечення для жінок і дівчат, які постраждали від гендерно зумовленого насильства, реального доступу до ефективного захисту, зокрема – до належного правосуддя, запобіжних заходів, юридичної допомоги та системи правового реагування, орієнтованої на жертву.

На практичному рівні це вимагає не лише гармонізації відповідних норм національного законодавства з міжнародними документами, а й забезпечення емпірично обґрунтованої доказової бази для оцінки ефективності реакції державних органів на випадки насильства щодо жінок. Така база формується завдяки реалізації міжнародних міждисциплінарних дослідницьких проєктів, які передбачають збір, систематизацію та аналітичну обробку національних статистичних даних, що стосуються злочинів ГОН. Крім того, значну увагу

приділено вдосконаленню правозастосовної практики, підвищенню кваліфікації фахівців системи кримінального правосуддя та впровадженню гендерно чутливих підходів у роботі судів, поліції та органів прокуратури [15].

Не менш вагомий внесок у розвиток міжнародної нормативної бази протидії ГОН зробив CEDAW. У своїх підсумкових зауваженнях до періодичних звітів держав-учасниць Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, а також у загальних рекомендаціях, офіційних заявах та відповідях на запити, Комітет системно підкреслює необхідність консолідації зусиль держав для усунення структурних причин насильства щодо жінок та усіх його проявів.

Показовим у цьому контексті є приклад Тімора-Лешті: у завершальних зауваженнях Комітету до четвертого періодичного звіту цієї держави акцент було зроблено на необхідності докорінного реформування національного законодавства з урахуванням потреб вразливих груп жінок, а також адаптації правової та соціальної політики до міжнародних зобов'язань у сфері прав людини. Зокрема, Комітет рекомендував:

- внести до кримінального кодексу положення, які б прямо передбачали відповідальність за всі форми гендерно обумовленого насильства, включно із зґвалтуванням у шлюбі, сексуальним насильством та домашнім насильством;
- активізувати інформаційно-просвітницьку діяльність з метою формування в суспільстві нульової толерантності до насильства щодо жінок і дівчат;
- гарантувати постраждалим особам доступ до якісної, безоплатної правової допомоги;
- систематично проводити підготовку і підвищення кваліфікації працівників правоохоронних органів, прокурорів, суддів, слідчих і соціальних працівників з акцентом на гендерно чутливе правозастосування;
- забезпечити рівномірну національну присутність спеціалізованих служб підтримки, кризових центрів та притулків для осіб, які пережили насильство [16].

Ці рекомендації вказують на міжсекторальний характер відповіді на гендерно обумовлене насильство, яке не може бути ефективно подолане без міжгалузевої координації, залучення громадянського суспільства, міжнародних партнерів, а також ґрунтовної юридичної та соціальної трансформації. Такий підхід, що ґрунтується на міжнародних стандартах прав людини, визнає насильство щодо жінок не лише як приватну проблему, а як прояв структурної дискримінації, що потребує рішучого інституційного реагування та системного правового втручання.

У контексті розвитку міжнародного правозахисного механізму протидії ГОН одним із ключових нормативних актів стала Загальна рекомендація № 35 [17] Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок, ухвалена у 2017 році як оновлення до попередньої Рекомендації № 19, розглянутої в попередньому підрозділі в контексті формування дефініції ГОН. Цей документ значно деталізував та конкретизував обов'язки держав щодо запобігання, виявлення, розслідування та покарання випадків ГОН, акцентуючи на відповідальності як державних, так і недержавних суб'єктів у випадках, коли останні діють за згодою або з відома держави, або ж коли їхня бездіяльність свідчить про відсутність належної налаштованості до запобігання таким злочинам.

У зазначеній рекомендації також прописані напрямки реформування національного законодавства, окреслено рамки превентивної діяльності, вказано на необхідність створення дієвих механізмів правового захисту постраждалих осіб, а також передбачено обов'язковість запровадження систем моніторингу, збору й аналізу даних про ГОН для ефективно оцінки ситуації.

Значним елементом інституційного механізму захисту жінок від насильства стало також створення мандату Спеціального доповідача з питань насильства щодо жінок, заснованого у 1994 році відповідно до резолюції 1994/45 (тоді ще в межах Комісії ООН з прав людини) [18]. Завданням цього механізму є збір, аналіз і синтез інформації, отриманої від урядів, міжнародних інституцій, неурядових організацій, активістських об'єднань і самих постраждалих. Доповідач формулює рекомендації, які мають сприяти

усуненню гендерного насильства на національному, регіональному та глобальному рівнях. До його компетенції також входить оцінка соціальних, економічних, політичних та культурних детермінант ГОН, а також реагування на конкретні інциденти через надсилання термінових звернень до держав, здійснення візитів, підготовку звітів та організацію консультацій із громадянським суспільством.

Упродовж останніх десятиліть Спеціальні доповідачі ООН з питань насильства щодо жінок послідовно приділяли увагу широкому спектру проявів ГОН, зокрема його найтяжчим формам, таким як зґвалтування, що систематично використовується як метод ведення воєнних дій. В аналітичних доповідях, представлених до розгляду Генеральній Асамблеї та Раді з прав людини, окрему увагу приділено необхідності забезпечення постраждалих від ГОН всебічним і безперешкодним доступом до комплексних соціальних, медичних, психологічних та юридичних послуг. У цих документах також наголошується на поглибленні наслідків глобальних криз – таких як пандемія COVID-19 – які, в умовах примусової ізоляції та обмеженого доступу до наявних механізмів захисту, суттєво посилили ризики і масштаби гендерного насильства в приватному та публічному просторах.

Важливим етапом становлення міжнародної політики у сфері захисту прав жінок та боротьби з ГОН стала Четверта Всесвітня конференція з питань жінок, що відбулася у 1995 році в Пекіні. Її результатом стало прийняття двох ключових міжнародних документів – Пекінської платформи дій і Пекінської декларації [19], які набули статусу дороговказних орієнтирів у сфері реалізації прав жінок як невід’ємної частини системи захисту прав людини. У згаданих документах визначено дванадцять критичних сфер, що потребують невідкладної політичної уваги та стратегічного втручання. Ці сфери охоплюють широкий спектр проблем, пов’язаних із життєдіяльністю жінок у різних контекстах, включно з питанням подолання насильства, забезпечення рівної участі жінок у процесах прийняття рішень і формування політики, а також запобігання негативним наслідкам збройних конфліктів.

Особливої ваги набувають стратегічні цілі D і E Пекінської платформи дій, які містять імперативні положення щодо обов'язків держав у формуванні цілісної системи заходів із запобігання та подолання насильства над жінками. Ці положення також зобов'язують держави дотримуватися норм міжнародного гуманітарного права у частині захисту жінок і дітей від найбільш тяжких форм порушення прав людини в умовах збройних конфліктів – таких як зґвалтування, сексуальне рабство, примусова проституція, катування, а також інші форми нелюдського або принизливого поводження.

У цьому нормативно-правовому полі ключову роль відіграє МКС, юрисдикція якого поширюється, зокрема, на злочини сексуального характеру, скоєні в умовах міжнародних та неміжнародних збройних конфліктів. Відповідно до статті 8 Римського статуту МКС, такі діяння, як зґвалтування, сексуальне рабство, примус до проституції, примусова вагітність, примусова стерилізація та інші форми сексуального насильства, кваліфікуються як воєнні злочини або злочини проти людяності. Це, своєю чергою, становить серйозне порушення норм міжнародного гуманітарного права, зокрема Женевських конвенцій 1949 року та статті 3, спільної для всіх чотирьох Женевських конвенцій, і має однакове значення незалежно від характеру конфлікту – міжнародного чи неміжнародного [20].

Поряд із механізмами ООН та МКС, суттєвий внесок у розбудову європейської правозахисної архітектури в частині захисту жінок від насильства здійснює Рада Європи. Центральним міжнародно-правовим інструментом у цій сфері стала Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (так звана Стамбульська конвенція) [3]. Вона передбачає обов'язковість імплементації широкого спектру національних правових і адміністративних заходів, спрямованих на запобігання ГОН, захист постраждалих і притягнення винних до відповідальності. Одним із ключових органів механізму реалізації цієї Конвенції є Група експертів з питань дій проти насильства щодо жінок та домашнього насильства (GREVIO), яка

виконує моніторингову функцію, здійснює незалежну оцінку виконання зобов'язань державами-учасниками та надає рекомендації з удосконалення відповідних національних політик і механізмів реагування.

Окрім контрольних функцій, Рада Європи активно сприяє державам-членам у формуванні сталих стратегій запобігання ГОН, реалізуючи просвітницькі й навчальні ініціативи для представників судових, правоохоронних, соціальних і освітніх інституцій. Також велике значення приділяється організації інформаційних кампаній, спрямованих на зміну суспільних установок щодо нормалізації насильства, та сприянню обміну найкращими практиками між країнами.

Особливу вагу має розвиток міждержавного співробітництва, яке передбачає постійний діалог і координацію між національними урядами, інституціями громадянського суспільства та міжнародними організаціями задля формування комплексної, ефективної та довготривалої системи запобігання та реагування на ГОН як у регіональному, так і в глобальному вимірах.

1.3. Роль національних правових механізмів у регулюванні та попередженні гендерного насильства

Перед тим, як перейти до аналізу національних механізмів регулювання та попередження ГОН, необхідно відзначити, що цей інститут є концептуально новим для правових систем країн світу загалом. У більшості країн Європейського регіону активна політика щодо гендерної рівності почала впроваджуватися лише у 2000-х роках – до цього дефініції ГОН буквально не існувало у юридичному полі.

Українське законодавство вперше ввело поняття ГОН через термін «насильство за ознакою статі». Це визначення закріплено в Законі України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» та охоплює дії, спрямовані проти осіб з огляду на їхню стать, соціальні стереотипи або

традиційні уявлення про гендерні ролі. Такі дії можуть спричиняти фізичну, сексуальну, психологічну чи економічну шкоду або загрожувати її заподіянням у приватному чи публічному просторі [21].

У контексті дослідження національних правових механізмів у сфері ГОН недоречно було би оминати комплексне значення даного нормативно-правового акту для гендерної політики України. Таким чином, зазначимо, що цей закон запровадив у національне законодавство такі поняття, як рівні права жінок і чоловіків, насильство за ознакою статі, гендерна рівність тощо. Зазначені терміни та їхнє правове тлумачення фактично вперше надали змогу працювати із ГОН у юридичному полі України. Даний нормативно-правовий акт також визначає основні напрями державної політики в області гендерної рівності, механізми її застосування та засоби забезпечення рівних прав у різних сферах життя. До впровадження цього нормативно-правового акту, в Україні не було жодного юридичного документу, котрий би ставив своєю ціллю забезпечення гендерної рівності.

Як ми зазначали раніше, переважною складовою поняття ГОН є насильство в сім'ї або «домашнє насильство». Його попередженню та протидії в Україні присвячено Закон «Про запобігання та протидію домашньому насильству», ухвалений у 2018 році [22]. Основною новацією цього нормативного акту стало виокремлення домашнього насильства як самостійного злочину та правопорушення, що дозволило впровадити спеціальні заходи захисту постраждалих і встановити чіткі санкції для кривдників.

Цей закон заклав системний підхід до розгляду справ, пов'язаних із домашнім насильством, визначивши його різновиди, зокрема сексуальне, психологічне, економічне та фізичне насильство. Така класифікація є важливою для правової кваліфікації випадків насильства і сприяє ефективному судовому розгляду відповідних справ. Окрім цього, документ передбачає механізм термінового заборонного припису, який забезпечує

невідкладний правовий захист жертв, запобігаючи подальшим актам насильства.

Ще одним важливим аспектом закону стало розширення переліку осіб, які можуть бути залучені до справ про домашнє насильство. Він охоплює не лише подружжя, а й інших родичів, дітей, а також партнерів, які проживають разом без офіційного шлюбу. Таким чином, ухвалення цього нормативного акту стало вагомим кроком у посиленні правового захисту осіб, які потерпають від домашнього насильства, та формуванні комплексної державної політики у цій сфері.

У межах дослідження інституційних механізмів реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії ГОН в Україні ключову роль відіграє Міністерство соціальної політики України. Саме цей орган державної виконавчої влади визначено основним суб'єктом розробки та координації заходів, спрямованих на формування ефективної політики у сфері протидії насильству за ознакою статі, включаючи його прояви в умовах збройного конфлікту. У межах структури Міністерства функціонує Експертна група з питань протидії торгівлі людьми, домашньому насильству та гендерної рівності, яка забезпечує аналітичну, експертну та методологічну підтримку відповідних ініціатив. Варто зазначити, що Міністерство соціальної політики було визначено головним виконавцем проекту Координатора проектів ОБСЄ в Україні під назвою «Відповідь на загрози соціальній безпеці внаслідок конфлікту». Даний проект мав на меті посилення спроможності національних інституцій реагувати на виклики, спричинені збройним конфліктом на сході України, зокрема у сфері ГОН [23].

Однак, результати проведеного аналізу свідчать про наявність істотної прогалини у національному правовому полі, а саме – відсутності спеціальної процедури документування та розслідування актів сексуального насильства, пов'язаного зі збройним конфліктом. Ця обставина суттєво ускладнює процес притягнення винних до кримінальної відповідальності та створює ризики безкарності у справах, пов'язаних з конфліктним сексуальним насильством.

На сьогодні, у разі вчинення сексуального злочину, що може бути кваліфікований згідно з Кримінальним кодексом України, розслідування здійснюється за загальною процедурою без урахування специфіки обставин, пов'язаних з воєнним конфліктом.

Зокрема, стаття 438 ККУ, яка передбачає відповідальність за воєнні злочини, не містить окремого складу злочину для сексуального насильства. Це стосується всіх осіб, незалежно від їхнього статусу – цивільних, військовослужбовців або тих, хто перебуває у процесі військової підготовки [24]. Закон України № 4012-IX «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту МКС та поправок до нього» вніс зміни зокрема в статтю 442 та доповнив статтею 442¹, що стосуються й сексуального насильства [25]. У подальшому наведемо аналіз даних норм для визначення їхньої практичної актуальності. Однак ці зміни були внесені лише в жовтні 2024 року, що зменшує сферу застосування положень, а також не надає реальної можливості для оцінки застосування цих норм у правовому полі, на відміну від статті 438. Така ситуація, як засвідчують результати дослідження, потребує якнайшвидшого нормативного врегулювання з метою забезпечення належного захисту прав постраждалих осіб та імплементації міжнародних стандартів у сфері боротьби з сексуальним насильством, пов'язаним із збройними конфліктами.

Значна увага на державному рівні приділяється запобіганню та протидії ГОН, що відображається у розширенні нормативного регулювання цієї сфери. Водночас, існує потреба у подальшому вдосконаленні політики та впровадженні нових підходів для більш ефективної боротьби з цією проблемою. Одним із ключових орієнтирів для України є принципи Стамбульської конвенції, зокрема, акцент на превенції насильства. Це вимагає активного залучення державних інституцій, неурядових організацій та громадянського суспільства до проведення просвітницьких заходів, спрямованих на формування суспільної свідомості щодо неприпустимості

насильства. Важливими аспектами таких заходів є подолання стереотипів, що толерують насильство, роз'яснення механізмів правового захисту та інформування громадськості про дії, які необхідно вжити у разі виникнення подібних ситуацій [26].

Попри наявність законодавчих ініціатив, питання фінансування та підтримки громадських організацій, що займаються протидією ГОН, залишається проблемним. Недостатність державного фінансування, а також відсутність чітких механізмів розподілу коштів значно обмежує можливості таких організацій. Впровадження прозорих механізмів фінансування та довгострокових програм сприятиме зміцненню інституційної спроможності організацій, які займаються боротьбою з насильством.

Ще одним важливим аспектом ГОН є підготовка фахівців правоохоронних органів, які часто є першими, хто стикається з випадками такого правопорушення. Підвищення кваліфікації поліцейських та інших посадових осіб, впровадження сучасних методик і підходів у їх підготовку, залучення міжнародного досвіду дозволить забезпечити належний рівень реагування та захисту постраждалих.

Проблемним питанням залишається також моніторинг і аналіз статистичних даних ГОН. Щорічне зростання кількості зафіксованих випадків може свідчити як про реальне погіршення ситуації, так і про підвищення рівня довіри до правоохоронних органів та збільшення кількості звернень. Для розуміння реальних тенденцій та розробки ефективних заходів протидії насильству необхідно здійснювати комплексний аналіз впливу соціальних, політичних та економічних чинників, а також удосконалювати механізми збору та обробки інформації.

Зазначені загальні фактори протидії ГОН в Україні є актуальними і в розрізі воєнних дій. Починаючи з 2014 року українські правозахисники на основі всебічного аналізу зібраних матеріалів, зокрема, офіційних документів, інтерв'ю з постраждалими, фотознімків та відеоматеріалів, особистих архівів, медіапублікацій і свідчень очевидців, розробили комплекс рекомендацій для

органів державної влади, національних неурядових інституцій, а також міжнародних і міждержавних структур, спрямованих на вдосконалення політики запобігання та протидії ГОН в умовах збройного конфлікту на Сході України [27].

У процесі реалізації даної політики визначено низку істотних специфічних труднощів, що виникають при забезпеченні справедливості для жертв зазначених злочинів у міжнародних збройних конфліктах. Серед них: небажання або нездатність постраждалих звертатися до правоохоронних органів за правовою допомогою, що обумовлено як психологічними травмами, так і відсутністю гарантій безпеки й ефективного механізму розслідування.

Активну роль у документуванні порушень, пов'язаних з воєнними діями на Сході України, відігравали правозахисні ініціативи, зокрема Східноукраїнський центр громадських ініціатив у співпраці з коаліцією «Справедливість заради миру на Донбасі». Зібрані дані слугують основою для підготовки звернень до Міжнародного кримінального суду [28], що свідчить про зростаючу роль громадянського суспільства у міжнародно-правовому процесі визнання та переслідування злочинів, скоєних у контексті збройного конфлікту.

З часу початку військових дій на території України національні та міжнародні правозахисні організації систематично фіксують масштабні порушення норм міжнародного гуманітарного та прав людини на тимчасово окупованих територіях і прилеглих до лінії розмежування зонах. У контексті збройного протистояння спостерігається відсутність ефективного механізму забезпечення правової допомоги для мешканців цих регіонів, зокрема внаслідок ускладненого доступу до судових та прокурорських установ, які функціонують на підконтрольній уряду території. До труднощів також належить втрата або знищення судових матеріалів під час процесів евакуації, переміщення та зміни юрисдикції відповідних органів.

Населення, що залишається на непідконтрольних уряду територіях, часто змушене долати значні відстані через зони активних бойових дій з метою

подачі процесуальних заяв або участі у судових засіданнях [29], що свідчить про системну обмеженість доступу до правосуддя. Окрім того, є зафіксовані випадки, коли факти катування, жорстокого поводження та сексуального насильства не стали предметом належного кримінального переслідування [30].

З початком повномасштабної збройної агресії рф проти України особливої актуальності набуло питання належного фіксування та притягнення до юридичної відповідальності осіб, причетних до вчинення сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, у силу розширення масштабів явища. Згідно з даними, оприлюдненими Офісом Генерального прокурора, станом на 5 грудня 2024 року було задокументовано 331 випадок сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом [31]. Водночас важливо враховувати, що цей вид злочину має високу латентність – тобто значна частина випадків залишається незафіксованою через страх постраждалих, соціальний тиск або недовіру до правоохоронної системи. Незважаючи на це, не спостерігається значного покращення в системі реагування на ГОН і методиці протидії йому. Як відомо, реалізація кримінального переслідування таких діянь уможливується передусім у межах внутрішньої юрисдикції України, однак потенційно охоплює й механізми універсальної юрисдикції, а також міжнародні судові інституції. В усіх цих випадках ключовим є наявність в Україні чітких правових механізмів кваліфікації ГОН.

Наразі постає важливою правовою проблемою модернізація та конкретизація норм, що стосуються ГОН, пов'язаного з конфліктом. Проаналізуємо національне законодавство інших європейських держав задля формування цілісної правової картини.

Правові підходи до ГОН в умовах збройного конфлікту в різних національних юрисдикціях істотно варіативні як за структурою кримінально-правових норм, так і за ступенем деталізації охоплюваних діянь. Компаративний аналіз кримінального законодавства держав Європейського Союзу та інших юрисдикцій дозволяє виявити як типові недоліки в нормативному забезпеченні протидії ГОН під час збройних конфліктів, так і

наявність правових моделей, що можуть бути корисними для адаптації в українській правовій системі.

Так, кримінальні кодекси Естонії, Литви та Норвегії містять окремі положення, що відображають контекст збройного конфлікту або військової окупації, однак відзначаються відсутністю спеціалізованих норм, які б прямо криміналізували ГОН як окремий воєнний або злочин проти людяності. Крім того, характерним недоліком є переважання казуїстичного підходу без закріплення загальних бланкетних диспозицій, які б відсилали до міжнародно-правових стандартів (наприклад, Римського статуту чи Женевських конвенцій).

Натомість Кримінальний кодекс Бельгії (зокрема стаття 136) демонструє високий ступінь інтеграції міжнародного кримінального права до національного законодавства. Відповідальність за злочини проти людяності, у тому числі за сексуальне рабство, зґвалтування, примусову вагітність, стерилізацію та інші форми сексуального насильства, встановлено незалежно від стану мирного чи воєнного часу, що забезпечує уніфіковану охорону прав цивільного населення.

Подібну системність демонструє й кримінальне законодавство Румунії, де передбачено окремі розділи щодо злочинів геноциду, злочинів проти людяності та воєнних злочинів. Зокрема, статті 438–440 охоплюють як індивідуальні, так і колективні форми насильства, включаючи сексуальне насильство, підпорядковане меті етнічної очистки. Значною є деталізація форм злочинних діянь та конкретизація їх у контексті міжнародного та неміжнародного збройного конфлікту.

Вартий уваги також приклад Федеративної Республіки Німеччини, де імplementовано спеціальний Кодекс злочинів проти міжнародного права (Völkerstrafgesetzbuch), що функціонує як автономне джерело кримінальної відповідальності за міжнародні злочини. Кодекс охоплює злочини проти людяності, воєнні злочини та геноцид з урахуванням елементів, пов'язаних із ГОН, зокрема сексуальне рабство, насильницьке запліднення та примусову

стерилізацію. При цьому норми діють екстериторіально – незалежно від громадянства особи та території вчинення діяння, що свідчить про високий рівень зобов'язань Німеччини щодо імплементації принципу універсальної юрисдикції [32].

Таким чином, узагальнений аналіз національних підходів різних європейських країн дозволяє дійти висновку про неоднорідність у криміналізації ГОН під час збройних конфліктів. У той час як окремі країни демонструють передовий рівень гармонізації з нормами МГП (Бельгія, Німеччина, Румунія), інші держави зберігають прогалини у правовому регулюванні (Естонія, Литва, Норвегія). Для України це створює можливість адаптації успішних практик криміналізації ГОН, зокрема через кодифікацію спеціальних складів злочинів та закріплення екстериторіальної юрисдикції щодо воєнних злочинів, що може стати кроком до більш ефективного захисту жертв та імплементації міжнародних стандартів у національне право. Варто розглянути запровадження окремих статей щодо воєнних злочинів сексуального характеру та злочинів проти людяності з ознаками гендерної дискримінації.

Ефективна протидія ГОН вимагає комплексного підходу, що включає вдосконалення законодавчої бази, посилення просвітницьких та освітніх заходів, підтримку громадських ініціатив та підвищення рівня професійної підготовки фахівців. Лише за умови координації зусиль державних органів, міжнародних партнерів та громадянського суспільства можна досягти реальних змін у подоланні цього явища.

Висновки до Розділу 1

У першому розділі дипломної роботи досліджено поняття ГОН, його правову дефініцію та специфіку в міжнародному правовому полі, зокрема у контексті збройних конфліктів. За результатами розділу 1 доходимо до таких висновків:

– ГОН є системним порушенням прав людини, що має дискримінаційну природу та спрямоване на осіб через їхню гендерну приналежність або гендерну ідентичність. Такий підхід відображено в ключових міжнародно-правових актах, зокрема в Конвенції CEDAW, Декларації ООН про ліквідацію насильства щодо жінок та Стамбульській конвенції.

– Хоча ГОН може бути спрямованим також і проти чоловіків, жінки залишаються найбільш вразливою групою через історично сформовані гендерні стереотипи та нерівності.

– ГОН має соціально-конструктивну природу, що зумовлює його глибоке вкорінення у культурні норми, соціальні практики та уявлення про «належну» поведінку жінок. Це ускладнює боротьбу з ГОН і потребує комплексного підходу, який враховує соціальний, правовий та культурний контексти.

– На основі аналізу понять, що стосуються ГОН у міжнародних збройних конфліктах, з'ясовано, що міжнародне право наразі не містить уніфікованої та чіткої дефініції ГОН у конфліктних ситуаціях. Наявна кваліфікація здебільшого ґрунтується на документах «м'якого права», таких як доповіді Генерального секретаря ООН та аналітичні документи ООН Жінки.

– У рамках даного дослідження запропоновано визначення ГОН у міжнародних збройних конфліктах як актів насильства, що мають часовий, географічний та причинний зв'язок зі збройним конфліктом і завдають фізичної, сексуальної чи психологічної шкоди особам, які ідентифікуються жінками.

– Аналіз міжнародного досвіду та національних підходів до криміналізації ГОН в умовах збройного конфлікту засвідчує значну неоднорідність у регулюванні цієї сфери. Попри існування загальних міжнародно-правових зобов'язань, більшість держав або не кодифікують ГОН як окрему категорію воєнних злочинів, або ж залишають відповідні положення фрагментарними. На цьому тлі Україна, яка з 2014 року перебуває у стані збройного конфлікту, вжила низку заходів на нормативному та

інституційному рівні – зокрема, шляхом ратифікації Стамбульської конвенції, а також забезпечення співпраці з Міжнародним кримінальним судом.

– Порівняльний аналіз кримінального законодавства зарубіжних держав засвідчує потенціал подальшого вдосконалення українського підходу. Українське законодавство досі не містить чіткої криміналізації злочинів сексуального характеру, вчинених у контексті збройного конфлікту, як окремої категорії міжнародних злочинів. Наявні положення Кримінального кодексу України потребують систематизації, а також гармонізації з елементами злочинів, визначених у Статуті МКС.

– Доцільним є посилення міжсекторальної взаємодії між правоохоронними органами, судовою системою та інституціями, що надають допомогу постраждалим, у тому числі на основі позитивного досвіду держав, які впровадили інтегративні підходи (наприклад, Німеччина чи Бельгія). Принцип універсальної юрисдикції, ефективна система документування злочинів, а також спеціалізована підготовка кадрів – ключові напрями, що можуть забезпечити більш повне реагування на гендерно зумовлене насильство в умовах війни в Україні.

РОЗДІЛ 2. СПЕЦИФІКА ГЕНДЕРНО-ОБУМОВЛЕНОГО НАСИЛЬСТВА В СУЧАСНИХ МІЖНАРОДНИХ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТАХ

2.1. Гендерно-обумовлене насильство як різновид міжнародних злочинів

ГОН в умовах міжнародних збройних конфліктів посідає особливе місце в системі міжнародного кримінального права, що зумовлено як його правовою природою, так і викликами правозастосовної практики. Специфіка кваліфікації актів ГОН полягає в їхньому складному юридичному статусі – ці злочини не формують окремої категорії міжнародних злочинів, а натомість постають як конкретні прояви або форми вчинення таких системних порушень міжнародного права, як воєнні злочини, злочини проти людяності та злочин геноциду. Цей підхід, що домінує в сучасній практиці міжнародного кримінального судочинства, потребує критичного осмислення в контексті еволюції правових підходів до захисту постраждалих від сексуального та гендерного насильства у воєнних умовах.

З огляду на вказане, доцільним є попередній розгляд родової категорії міжнародних злочинів, у межах якої здійснюється подальша правова кваліфікація ГОН. Незважаючи на відсутність уніфікованого визначення поняття «міжнародний злочин» у джерелах позитивного міжнародного права, загальноприйнятою є позиція, відповідно до якої міжнародні злочини становлять діяння, що завдають шкоди фундаментальним інтересам міжнародного співтовариства та тягнуть за собою індивідуальну кримінальну відповідальність. Водночас питання щодо віднесення окремих злочинів таких як тероризм або піратство до переліку міжнародних злочинів залишається предметом наукової дискусії, що свідчить про динамічність концептуальних підходів до систематизації цієї правової категорії.

Разом із тим, щодо чотирьох основних міжнародних злочинів, а тобто воєнних злочинів, злочинів проти людяності, геноциду та злочину агресії, існує стійкий консенсус у міжнародній спільноті. Саме в контексті цих тяжких порушень МГП та МППЛ нами розглядається можливість правової інтерпретації ГОН, зокрема в межах збройного конфлікту в Україні, який і становить фокус нашого дослідження.

Аналіз показує, що сексуальні злочини, насамперед зґвалтування, сексуальне рабство, примусова проституція, примусове запліднення, є найбільш поширеними формами ГОН, що визнаються як окремі склади воєнних злочинів та злочинів проти людяності. Ці діяння порушують базові норми міжнародного гуманітарного права та, відповідно до норм Римського статуту, підпадають під юрисдикцію МКС. Відповідно до Статуту, сексуальне насильство може бути розцінене як воєнний злочин (стаття 8), злочин проти людяності (стаття 7), а також, за певних умов, як складова злочину геноциду (стаття 6) [20]. Це означає, що його кваліфікація залежить від конкретного правового контексту, зокрема, від цілей і мотивів вчинення, системності, масовості та спрямованості на певну групу.

Особливої уваги заслуговує кваліфікація ГОН як злочину проти людяності. У цьому контексті, систематичний або масовий характер сексуального насильства, вчинений у рамках політики держави або організованого угруповання, свідчить про вищий рівень суспільної небезпеки такого діяння та про його спрямованість на певну частину цивільного населення. Таким чином, ГОН у цьому випадку є не просто наслідком збройного конфлікту, а інструментом реалізації репресивної політики, спрямованої на домінування, приниження, знищення або витіснення певних соціальних, етнічних чи релігійних груп.

Попри формальне закріплення ГОН у міжнародному кримінальному праві, на практиці гендерна компонента злочину часто залишається поза увагою правозастосовних органів. Насильство, що має гендерну мотивацію, у багатьох випадках зводиться до «категорії тортур», не враховуючи його

специфічні механізми впливу, цілі та наслідки [33]. Зокрема, форми сексуального насильства, такі як примусове запліднення або насильницьке материнство, виконують унікальні функції, які не можна повністю пояснити через призму загальних понять фізичного чи психологічного примусу. У випадках, як-от війна в колишній Югославії, сексуальне насильство використовувалося як засіб нав'язування релігійної чи етнічної ідентичності шляхом народження дітей ворога, що, безперечно, має геноцидальний характер [34]. Проте навіть така очевидна практика здебільшого розглядається міжнародними трибуналами не як окрема форма геноциду, а як випадковий наслідок зґвалтування.

Будь-які прояви сексуального насильства в умовах збройного конфлікту або в контексті широкомасштабного нападу на цивільне населення класифікуються як грубі порушення положень Женевських конвенцій та інших актів міжнародного права. Ізольовані випадки зґвалтувань, якщо вони використовуються як інструмент катування, нелюдського поводження або навмисного приниження гідності жертви, підпадають під категорію міжнародних злочинів, що потребують відповідного переслідування. ГОН, яке здійснюється в рамках узгодженого політичного курсу або набуває масового характеру, отримує кваліфікацію злочину проти людяності, що підкреслює його особливу соціально-правову небезпеку та свідчить про його зв'язок із формами переслідування цивільного населення [11].

Сексуальне насильство, вчинене під час війни, є одним із найпоширеніших і найменш покараних злочинів у сучасних збройних конфліктах. Попри суттєвий прогрес у розвитку міжнародно-правових норм, проблема безкарності залишається надзвичайно гострою. Жінки та дівчата, як основні жертви таких злочинів часто не мають доступу до правосуддя через страх, стигматизацію, загрозу повторної віктимізації та брак ефективних національних і міжнародних механізмів захисту.

Варто зазначити, що сексуальне насильство в умовах війни не є побічним наслідком збройного конфлікту чи проявом «чоловічої агресії», а

цілеспрямованим інструментом ведення війни, що використовується для досягнення політичних, військових, соціальних і демографічних цілей. У багатьох випадках сексуальне насильство є елементом гібридної стратегії знищення або вигнання цивільного населення, деморалізації противника, руйнування родинних і соціальних структур, а також насильницької асиміляції чи «перетворення» національної ідентичності жертв [35].

Сексуальне насильство у контексті збройних конфліктів слід розглядати як зловживання владою та серйозне порушення МГП. Воно може здійснюватися як державними збройними силами, так і повстанськими угрупованнями, набуваючи характеру систематичних репресій або актів тортур. Важливо зазначити, що хоча згвалтування у своїй сутності відповідає критеріям тортур та нелюдського поводження, його криміналізація у міжнародному праві не завжди була рівнозначною з іншими воєнними злочинами. Така ситуація свідчить не стільки про відсутність правових механізмів, скільки про небажання міжнародної спільноти визнавати і належним чином ГОН як інструмент війни.

МГП нерідко піддається критиці за недостатню увагу до прав жінок у контексті збройних конфліктів, зокрема через недостатньо чітке формулювання норм, що забороняють та криміналізують сексуальне насильство. Механізми регулювання сексуального насильства в рамках МГП є недосконалими, основоположні договори, такі як Женевські конвенції 1949 року та їхні Додаткові протоколи 1977 року, закріплюють лише основні правові запобіжники та заборони щодо сексуальних злочинів під час війни [36].

Заборона ГОН в МГП реалізується через два ключові механізми: по-перше, безпосереднє закріплення відповідних норм, які прямо забороняють згвалтування, і по-друге, загальні положення, що забезпечують повагу до людської гідності, честі та фізичної недоторканності осіб, забороняючи жорстоке поводження, тортури, примусову проституцію та непристойні напади.

Історичний аналіз джерел міжнародного права засвідчує, що засудження сексуального насильства в умовах збройних конфліктів має глибоке історичне коріння та відображає поступовий розвиток уявлень про неприпустимість порушення гідності людини навіть за умов воєнного стану. Одним із перших нормативних актів, який чітко артикулював заборону сексуального насильства, є відомий Кодекс Лібера 1863 року — перша кодифікована інструкція щодо ведення воєнних дій, що застосовувалася військовими силами США під час Громадянської війни. Зокрема, у статті 44 Кодексу прямо зазначалося про неприпустимість зґвалтувань і передбачалося суворе покарання, включно зі смертною карою, за акти насильства, спрямовані проти цивільного населення [37]. Дана норма свідчила про перше інституційне визнання сексуального насильства як серйозного порушення правил ведення війни.

Послідовне закріплення подібних положень простежується й у подальших міжнародно-правових документах, таких як Гаазькі конвенції 1899 і 1907 років, у яких імпліцитно охоплюється питання захисту цивільних осіб, зокрема шляхом гарантування «честі та прав родини» мешканців окупованих територій [38]. Хоча ці конвенції не містили прямої заборони зґвалтування, їхній нормативний зміст відкривав можливість для тлумачення сексуального насильства як неприпустимого акту в межах загального обов'язку поважати гідність та моральну недоторканність цивільного населення.

Наступним кроком у розвитку правових стандартів захисту від сексуального насильства стало прийняття Женевської конвенції 1929 року, яка встановлювала зобов'язання щодо гуманного ставлення до військовополонених та вимагала поваги до їхньої особистої гідності, включаючи особливі гарантії для жінок відповідно до їхньої статі [39]. Це положення є важливим етапом в еволюції норм МГП, оскільки воно вперше формально закріпило гендерний підхід до захисту осіб, що постраждали від збройного конфлікту.

Після Другої світової війни було зроблено суттєвий крок уперед у напрямі деталізації та конкретизації норм, що стосуються захисту від сексуального насильства. Женевські конвенції 1949 року, які наразі становлять наріжний камінь сучасного МГП, містять прямі положення про повагу до жінок і заборону будь-яких форм насильства, що порушують їхню фізичну або моральну цілісність [40]. Зокрема, Четверта Женевська конвенція, що стосується захисту цивільного населення під час війни, проголошує, що жінки повинні бути захищені від будь-яких посягань на їхню честь, включаючи зґвалтування, примусову проституцію та інші непристойні дії [41]. Таке формулювання відображає усвідомлення особливого характеру ризиків, з якими стикаються жінки в умовах збройного конфлікту, та необхідності спеціального правового регулювання.

З прийняттям у 1977 році Першого та Другого додаткових протоколів до Женевських конвенцій відбулося істотне розширення правового інструментарію захисту жертв воєнного насильства. Додатковий протокол I, який застосовується до міжнародних збройних конфліктів, прямо забороняє будь-які акти, що принижують людську гідність, включаючи принизливе, образливе та жорстоке поводження, примусову проституцію і будь-які інші форми сексуального насильства (стаття 75(2)(b)). Стаття 76(1) проголошує, що жінки повинні користуватися особливим захистом, зокрема від зґвалтувань, сексуального насильства та експлуатації. У статті 77(1) передбачено спеціальні гарантії для захисту дітей, включно з дівчатами, що зазнають особливих форм уразливості в умовах війни [42].

Другий додатковий протокол 1977 року, який регулює неміжнародні збройні конфлікти, також встановлює низку основоположних гуманітарних гарантій, що включають заборону сексуального насильства. Зокрема, стаття 4 цього протоколу містить перелік дій, що є неприпустимими щодо осіб, які не беруть участі у воєнних діях, зокрема зґвалтування, примусову проституцію та інші непристойні посягання. Проте, варто зауважити, що Другий додатковий протокол досі не ратифікований усіма державами, що обмежує

його ефективність як універсального інструменту міжнародного права. Водночас положення Спільної статті 3 до Женевських конвенцій, яка є застосовною як до міжнародних, так і до неміжнародних конфліктів, набула статусу норми звичаєвого міжнародного права, що сприяє формуванню загальнообов'язкових стандартів у сфері захисту прав людини в умовах збройного конфлікту.

Подальший розвиток нормативної бази, яка забезпечує притягнення винних до відповідальності за сексуальне насильство під час війни, пов'язаний із діяльністю міжнародних кримінальних трибуналів *ad hoc* — ICTY та ICTR. Ухвалення Римського статуту 1998 року, що започаткував функціонування Постійного міжнародного кримінального суду (МКС), ознаменувало нову еру у боротьбі з ГОН в умовах збройного конфлікту. Цей документ уперше на міжнародному рівні кодифікував злочин сексуального рабства, віднісши його як до категорії воєнних злочинів, так і злочинів проти людяності, що мало істотне значення для зміцнення правової основи гендерної юстиції в міжнародному праві.

Значення Римського статуту полягає не лише в закріпленні визначень та класифікації ГОН, а й у встановленні інституційних процедур, спрямованих на забезпечення ефективного правосуддя щодо зазначених злочинів. Ухвалення цього акту сприяло подоланню системної маргіналізації жертв сексуального насильства в міжнародному правосудді та стало знаковим моментом у поступі до гендерної рівності у сфері міжнародного кримінального права [43]. Однак, попри наявність відповідного механізму притягнення до відповідальності, ефективність реакції МКС на ГОН залишається предметом критики, що буде розглянуто у наступному підрозділі дослідження.

На сучасному етапі розвитку міжнародного права ГОН, пов'язане з конфліктом, справедливо розглядається як одна з найбільш серйозних форм міжнародних злочинів, особливо за наявності гендерної мотивації та/або сексуального характеру вчинених діянь. Сюди відносяться, зокрема, посягання на життя, здоров'я та фізичне або психологічне благополуччя осіб

(наприклад, вбивство, тортури, каліцтво, тілесні покарання), а також дії, що принижують людську гідність (зокрема принизливе, образливе чи нелюдське поводження), які були криміналізовані в установчих документах ICTR, Спеціального Суду для Сьєрра-Леоне [44], МКС та Колегії з винятковою юрисдикцією щодо найтяжчих злочинів у Східному Тиморі [45].

Крім того, у межах юрисдикцій цих міжнародних інституцій до воєнних злочинів також включаються умисні напади на цивільне населення, примусове переміщення цивільних осіб з територій, охоплених конфліктом, а також завдання фізичної шкоди особам, які перебувають під владою протилежної сторони, якщо така шкода призводить до смерті або становить серйозну загрозу для життя чи здоров'я потерпілих. Усі ці дії, вчинені у контексті конфлікту та з урахуванням гендерної компоненти, мають розглядатися як складові міжнародно-протиправних актів, що потребують належного реагування на національному та міжнародному рівнях.

Відповідно, до випадків ГОН, що класифікуватимуться як злочини проти людяності відносимо згвалтування, сексуального рабства, примусову вагітність, переслідування ідентифікованої групи або спільноти (у цьому випадку, із гендерних мотивів), тортури, рабство, депортація та насильницьке переміщення. Маємо зазначити, що визнання актів ГОН різновидами злочинів проти людяності ускладнено формально невизначеним понятійним апарат цього виду міжнародного злочину. Зокрема дискусійним лишається критерій масштабності порушень, що підпадають під поняття «злочин проти людяності», що конфліктує з практичною складовою забезпечення моніторингової оцінки та збору даних про здійснення актів ГОН, пов'язаних із конфліктом, із ряду факторів: відсутність належного політичного апарату на окупованих територіях, соціальна стигматизація ролі постраждалої від насильства, переважною мірою сексуального, недоліки правоохоронної системи реагування та протоколів [46].

Питання визнання актів ГОН, пов'язаного з конфліктом, злочинами геноциду лишається найбільш концептуально складним. Основним джерелом

міжнародного права, що містить формальне поняття геноциду та інші питання визначення його як міжнародного злочину, є Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього. Стаття II вказаної Конвенції під геноцидом розуміє діяння, що вчиняються з наміром знищити, повністю або частково, будь-яку національну, етнічну, расову або релігійну групу як таку [47].

На відміну від воєнних злочинів та злочинів проти людяності, міжнародна спільнота не криміналізує розгорнутий перелік актів ГОН, пов'язаного з конфліктом, як злочин геноциду. Вважаємо, що такий підхід є дещо консервативним, зважаючи на реалії міжнародних конфліктів, у яких можна прослідкувати характерні ознаки геноциду в актах ГОН. У західній правовій доктрині вже існує сучасний дискурс зв'язку між зґвалтуванням і геноцидом, а також їхню взаємодію з гендерним фактором загалом та в більш новаторському підході – окремій правовій категорії «геноцидне зґвалтування».

Зважаючи на аспект недостатньої вивченості вищезазначеного питання, потребу у формуванні більш комплексного авторського правового погляду щодо цього зв'язку та задля забезпечення більш системного та деталізованого його аналізу, цілком відводимо характеристиці поняття «геноцидне зґвалтування» наступний розділ цього дослідження.

2.2. Практика розслідування випадків гендерно-обумовленого насильства у зонах конфлікту

Як уже було висвітлено в попередньому підрозділі, формальне існування нормативно-правового механізму, що закріплює юрисдикцію МКС у сфері розслідування та переслідування ГОН, не гарантує ефективності його застосування на практиці. Інакше кажучи, наявність належної правової бази сама по собі не створює передумов для якісного правозастосування без відповідної інституційної волі, експертної підготовки персоналу та чутливості

до гендерної специфіки міжнародних злочинів. Цей розрив між нормотворенням і правозастосуванням є однією з найвиразніших вад сучасного міжнародного кримінального правосуддя, що особливо загострюється у справах, пов'язаних із сексуальним насильством та ГОН.

Дефіцит ефективності у практичній реалізації положень міжнародного кримінального права щодо ГОН проявляється не лише у формальній площині через обмеженість формального обвинувачення або його відсутність, але й у глибших структурних проявах, таких як брак гендерної експертизи, нерозуміння системного характеру сексуального насильства під час збройних конфліктів та хибна ієрархізація злочинів, у якій сексуальне насильство часто маргіналізується як «вторинний» компонент воєнної агресії.

Варто підкреслити, що сексуальне насильство та ГОН протягом тривалого часу не визнавалося як самостійна категорія міжнародних злочинів. У практиці МКС це виявляється, зокрема, у справі Прокурор проти Томаса Лубанги Дьїло, де обвинувачення не включало епізоди ГОН на початкових етапах розслідування. Незважаючи на численні свідчення постраждалих, Офіс Прокурора не зміг належним чином відобразити ці факти у кваліфікації обвинувачення [48]. Особливо показовим є той факт, що навіть за наявності свідчень про сексуальне насильство, його не було представлено як невід'ємну складову інших воєнних злочинів, зокрема вербування та використання дітей-солдатів, хоча численні дослідження доводять тісний взаємозв'язок між цими феноменами.

Ця справа демонструє хронічну проблему невидимості ГОН у правових механізмах міжнародного кримінального переслідування. Інакше кажучи, сексуальне насильство часто перебуває у сліпій зоні правосуддя, розглядаючись навіть не як структурна складова геноциду, злочинів проти людяності чи воєнних злочинів, а як побічний наслідок конфлікту, що не потребує самостійної кваліфікації. Такий підхід не лише спотворює правову природу цих діянь, а й відтворює гендерну ієрархію, в якій насильство над жінками маргіналізується.

Аналогічні проблеми простежуються у справі Прокурор проти Жермена Катанги [49], де Офіс Прокурора був змушений відкликати звинувачення у зґвалтуванні та сексуальному насильстві через неналежну підготовку доказової бази. Це свідчить про серйозні процесуальні вади у внутрішній організації роботи МКС, зокрема на етапі кваліфікації злочинів, збору доказів, проведення допитів свідків і постраждалих із урахуванням травматичного досвіду, а також інтеграції гендерного підходу в усі стадії досудового та судового провадження.

Варто зазначити, що після серйозної критики за неефективність у сфері переслідування ГОН, у 2014 році Офіс Прокурора МКС опублікував Політичний документ щодо сексуальних та гендерно-обумовлених злочинів [50]. Цей документ став першим стратегічним інструментом у межах МКС, який системно закріплює зобов'язання Прокурора інтегрувати гендерну перспективу у всі аспекти своєї діяльності – від формулювання обвинувачення до добору персоналу, збору доказів і взаємодії зі свідками. Документ передбачає обов'язкове врахування потенційного гендерного виміру навіть у злочинах, які традиційно вважаються «гендерно-нейтральними» – таких як масові вбивства, торгівля людьми, тортури, насильницькі зникнення та напади на цивільне населення.

Цей нормативний крок, попри свій суто політичний характер, започаткував доктринальне переформулювання підходів до розслідування ГОН. З одного боку, він створив прецедент визнання інституційної відповідальності за попередні недоліки, а з іншого – запропонував нову методологію збору, оцінки та представлення доказів ГОН у рамках міжнародного кримінального процесу. У цьому сенсі цей Політичний документ року можна розглядати як точку відліку для формування гендерно-чутливої юриспруденції МКС.

Цікаво, що важливість такого підходу продемонструвала навіть справа Лубанги: хоча офіційне обвинувачення не містило згадок про сексуальне рабство чи примусовий шлюб, 15 із перших 25 свідків обвинувачення свідчили

саме про сексуальні злочини [48]. Це вкотре підтверджує, що ГОН становить невід'ємну частину збройних конфліктів, але потребує належної фіксації в процесуальних документах, інакше суд не матиме правових підстав для врахування цих фактів у своїх висновках. Через процесуальну недбалість та вузьку інтерпретацію обвинувачення Суд першої інстанції був змушений виключити ці свідчення з юридичної оцінки, що засвідчує глибоку розбіжність між фактичною реальністю конфлікту й нормативною конструкцією, застосованою судом.

У підсумку, практика розслідування ГОН у зонах збройних конфліктів свідчить про поступову, але болісну еволюцію підходів міжнародного правосуддя. Від суто формального замовчування й ігнорування сексуального насильства як самостійного злочину, міжнародна юриспруденція поступово переходить до визнання його структурного й системного характеру. Водночас ця еволюція потребує не лише політичних декларацій, а й сталого інституційного реформування, зміни слідчих та прокурорських практик, забезпечення міждисциплінарного підходу та справжньої чутливості до гендерної складової конфлікту.

Інституціоналізація гендерного підходу на етапах попереднього розслідування міжнародних злочинів є вагомим досягненням у процесі еволюції міжнародного кримінального правосуддя. Її значущість полягає не лише в формальній інтеграції відповідних принципів у внутрішні політики Офісу Прокурора МКС, але й у практичному втіленні цих принципів у судових рішеннях, які започаткували нові парадигми розуміння сексуального насильства та ГОН у контексті збройних конфліктів. Одним із ключових прецедентів у цьому напрямі стала справа Прокурор проти Жана-П'єра Бемби Гомбо, що вперше в історії міжнародного кримінального судочинства засвідчила можливість кваліфікації зґвалтування та інших форм сексуального насильства як воєнної зброї, що використовується системно та цілеспрямовано для досягнення воєнних цілей [51].

У зазначеній справі МКС визнав, що командири можуть нести кримінальну відповідальність за дії своїх підлеглих у разі бездіяльності або недостатніх заходів щодо запобігання та покарання за вчинені злочини, зокрема сексуального характеру. Такий підхід становив суттєвий крок уперед у зміцненні доктрини командної відповідальності та засвідчив, що сексуальне насильство більше не розглядається як побічний наслідок війни, а як окремий акт насильства, що має системну та цілеспрямовану природу. Подібну динаміку було продовжено у справі Прокурор проти Боско Нтаганди, де МКС уперше офіційно висунув обвинувачення у ГОН проти військового лідера, відкривши шлях до нових підходів у трактуванні цих діянь як невід'ємної складової воєнної стратегії [52].

Таким чином, ухвалення Політичного документа щодо сексуальних та гендерно-обумовлених злочинів стало не просто формальним актом, а методологічним орієнтиром для МКС у процесі послідовного втілення гендерної чутливості в усі етапи досудового розслідування, кваліфікації злочинів, збору доказів та судового провадження. Цей документ відіграє роль нормативної рамки, яка сприяє підвищенню рівня професійної компетентності співробітників суду щодо виявлення, документування та доведення фактів ГОН. У ширшому сенсі він також задає стандарти для національних судів, які беруть участь у процесах імплементації норм міжнародного кримінального права.

Водночас, незважаючи на поступ у нормативному забезпеченні та поодинокі успішні кейси, ефективність діяльності МКС у цій сфері залишається предметом гострих академічних і правозастосовчих дискусій. Справа Бемби досі єдиний випадок, коли суд ухвалив обвинувальний вирок за фактами ГОН, однак і вона завершилася його скасуванням Апеляційною палатою 8 червня 2018 року [53]. Таке рішення підважило не лише юридичну обґрунтованість провадження, але й загалом репутацію МКС як інституції, здатної забезпечити гендерну справедливість у повному сенсі цього поняття. З правової точки зору, скасування вироку свідчить про суттєві структурні

проблеми в доказовій базі, правовій аргументації та застосуванні доктрини командної відповідальності. Зі сторони постраждалих – про кризу довіри до інституції, яка декларує захист їхніх прав, але не здатна забезпечити їхнє втілення на практиці.

З огляду на це, очевидною є потреба у вдосконаленні як нормативного підґрунтя, так і процесуальних механізмів притягнення до відповідальності за ГОН. Насамперед ідеться про перегляд процедур доведення злочинів сексуального характеру, які вимагають особливого підходу з огляду на чутливість теми, травматизацію потерпілих та специфіку доказової бази. Значну складність становить і залежність МКС від доказів, зібраних неурядовими організаціями. Попри беззаперечну цінність їхньої роботи у документуванні злочинів, ці докази часто мають обмежену юридичну силу через свій опосередкований характер, що підвищує вірогідність визнання їх судом як неналежних або недостатніх.

Саме тому важливо забезпечити поєднання даних неурядових організацій з безпосередніми свідченнями потерпілих, результатами судово-медичних експертиз, фотодокументацією, відеозаписами та іншими формами об'єктивних доказів, які можуть бути інтегровані у єдину доказову систему. Цей мультидисциплінарний підхід не лише підвищує правову вагу обвинувачень, але й дозволяє відтворити системний характер насильства, що є критично важливим для його належної правової кваліфікації.

Ще одним вразливим елементом сучасної стратегії МКС у справах, пов'язаних із ГОН, є недостатній розвиток концепції відновлювальної юстиції. У контексті таких злочинів вона набуває особливої ваги, оскільки йдеться не лише про покарання винного, але й про психоемоційне, соціальне та економічне відновлення потерпілих. Попри це, Політичний документ 2014 року майже не зачіпає аспектів репарацій – ані на інституційному, ані на процедурному рівні. Справа Лубанги яскраво ілюструє цю прогалину: рішення Апеляційної палати щодо репарацій фактично виключає можливість

індивідуального відшкодування жертвам сексуального насильства у разі, якщо підсудного не визнано винним саме у цих злочинах [48].

Подібна практика створює серйозні перепони для реалізації права на справедливість і компенсацію, оскільки в багатьох випадках сексуальні злочини залишаються за межами обвинувачення з причин суто процедурного або доказового характеру, попри їх очевидну наявність. Унаслідок цього потерпілі продовжують залишатися у ситуації подвійної віктимізації: спочатку – як жертви воєнного насильства, згодом – як учасники судового процесу, що не визнає їхніх страждань.

У підсумку, сучасна практика МКС у сфері притягнення до відповідальності за ГОН демонструє складну діалектику між декларативним нормативізмом і практичними труднощами реалізації принципів гендерної справедливості. Створення ефективного механізму розслідування, переслідування і репарацій за ГОН вимагає не лише інституційної волі, а й глибокої трансформації самого підходу до міжнародного кримінального судочинства – від формального до трансформаційного, в якому фокус зосереджений на відновленні гідності потерпілих, подоланні структурного насильства та зміцненні довіри до міжнародної юстиції як інструменту глобальної справедливості.

Окремої уваги потребує питання стигматизації жертв ГОН, що істотно ускладнює процес повідомлення про злочини та їх документування. Соціальна стигматизація призводить до замовчування фактів сексуального насильства, як це спостерігалось після геноциду в Боснії та Герцеговині 1995 року, коли мусульманки відмовлялися визнавати факт зґвалтування через страх соціального відторгнення [54]. Подолання цього явища потребує посиленої освітньої роботи та активної адвокації за права жертв.

Неурядові організації відіграють ключову роль у розвитку міжнародної нормативної бази щодо ГОН. Завдяки їхній адвокаційній діяльності в рамках підготовки Римського статуту вдалося інституціоналізувати окремі положення щодо злочинів, пов'язаних із сексуальним насильством, включно з

примусовою вагітністю, сексуальним рабством та іншими порушеннями МГП. Зміни в міжнародних правових підходах засвідчують, що держави перестали бути єдиними суб'єктами, які впливають на міжнародне правосуддя, поступаючись місцем ненормативним акторам, які сприяють розслідуванню та переслідуванню ГОН [55].

Попри прогрес у формуванні міжнародно-правових стандартів щодо переслідування злочинів ГОН, починаючи від Нюрнберзького та Токійського процесів і завершуючи сучасними ініціативами, існуючі механізми правозастосування залишаються недостатніми. Подальший розвиток цієї сфери потребує посилення заходів відповідальності, удосконалення системи репарацій, мінімізації стигматизації жертв та покращення доказової бази у справах щодо ГОН. Лише комплексний підхід, що поєднує правове переслідування винних та реабілітацію жертв, дозволить міжнародному співтовариству ефективно запобігати та протидіяти сексуальним та гендерно-обумовленим воєнним злочинам.

2.3. Фактори ескалації проявів гендерно-обумовленого насильства у збройних конфліктах

ГОН посідає важливе місце серед негативних соціальних наслідків збройних конфліктів, набуваючи як ознак вторинного ефекту бойових дій, так і цілеспрямованої тактики ведення війни. За даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, у періоди масового переміщення населення та загальної нестабільності ризику, пов'язані з ГОН, істотно зростають, особливо щодо жінок і дівчат [56].

ГОН у таких умовах часто має системний характер і реалізується через широкий спектр практик: фізичне насильство (включно з побиттям та сексуальним насильством як у побутовому, так і в професійному середовищі); психологічне насильство (обмеження свободи, примусові шлюби, сексуальні домагання); соціально-економічне позбавлення (відсутність доступу до

медичних послуг, освіти, харчування, засобів до існування); а також торгівля жінками й дівчатами з метою сексуальної експлуатації [57].

З огляду на масштаби проблеми, ООН вжила низку політичних заходів для посилення захисту жінок і дівчат у зонах збройних конфліктів. Зокрема, в 2008 році було ухвалено Резолюцію 1820 Ради Безпеки ООН, яка офіційно визнає сексуальне насильство як засіб ведення війни, що спрямований на приниження, домінування, залякування та дезінтеграцію цивільного населення, зокрема представників певних етнічних або соціальних груп [58]. У документі наголошується, що сексуальне насильство такого типу може мати пролонговану дію навіть після завершення активної фази бойових дій.

Особливістю ООН у воєнний час є його функціонування не лише як інструменту фізичного знищення чи приниження, але й як засобу цілеспрямованого впливу на колективну ідентичність супротивника. Жінки в цьому контексті часто розглядаються як репрезентантки національного тіла – ті, хто втілює символічну тяглість, репродуктивну функцію та культурну спадковість спільноти. Таким чином, насильство щодо жінок трактується не стільки як окрема агресія проти особи, скільки як напад на цілісність і честь нації, яку вона уособлює [59].

Це положення знаходить підтвердження в історичному аналізі багатьох конфліктів ХХ століття, включно з масовими зґвалтуваннями під час Другої світової війни, подіями у Нанкіні, трагедією геноциду в Руанді та багатьма іншими епізодами збройного насильства в Демократичній Республіці Конго, Сирії тощо. У таких випадках сексуальне насильство набуває ознак системної воєнної стратегії, що використовується проти цивільного населення.

На думку журналістки й дослідниці Лорен Вулф, сексуальне насильство в умовах війни може відігравати не лише функцію психологічного зламу ворога, але й внутрішньої «соціалізації» серед самих військовослужбовців. У своїй статті «Чому солдати гвалтують – і коли цього не роблять» вона зазначає, що зґвалтування іноді створює своєрідну «кохезію підрозділу» – спільну

участь у насильстві, яка підкріплює відчуття належності до групи через поділений акт жорстокості [60].

У процесі дослідження нормативно-правової бази, що регулює питання ГОН в умовах збройних конфліктів, було проаналізовано ключові міжнародно-правові акти, які формують так званий порядок денний «Жінки, мир, безпека». Зокрема, до таких актів належать Резолюція Ради Безпеки ООН 1325 від 31 жовтня 2000 року [61], а також наступні документи: Резолюції 1820 [62], 1889 [63], 2106 [64]. Цей комплекс резолюцій становить фундамент сучасної міжнародної політики у сфері захисту прав жінок у контексті збройних конфліктів та післявоєнного відновлення.

У ході аналізу змісту зазначених документів було встановлено, що питання протидії різним формам ГОН, що виникають у контексті воєнних дій, наведені в них, напряду відображають фактори ескалацію таких актів в умовах конфлікту. По-перше, важливою складовою цієї стратегії є превентивні заходи, спрямовані на запобігання сексуальному та гендерному насильству. У цьому контексті підкреслюється необхідність належного розслідування таких злочинів та притягнення винних осіб до відповідальності відповідно до норм міжнародного гуманітарного та кримінального права.

По-друге, проаналізовані документи наголошують на принциповій важливості забезпечення участі жінок у процесах миротворення, попередження ескалації конфліктів, їх розв'язання, а також у заходах із відновлення та реконструкції постконфліктних суспільств. Особливо актуальним є підкреслення ролі жінок у процесах роззброєння, демобілізації та реінтеграції, а також у протидії всім формам експлуатації та насильства, які часто супроводжують конфліктні ситуації.

По-третє, значне місце у вказаних резолюціях займає питання захисту прав постраждалих та врахування їхніх потреб як під час активної фази конфлікту, так і в післяконфліктний період. Особлива увага приділяється жінкам і дівчатам як найуразливішим категоріям, що наражаються на

підвищений ризик потрапляння в ситуації сексуального насильства, зґвалтувань, сексуального рабства та торгівлі людьми.

Крім того, резолюції акцентують на потребі в урахуванні особливостей і потреб вразливих категорій жінок, серед яких – біженки, внутрішньо переміщені особи, жінки, які пережили насильство, а також жінки-комбатантки та ветерани. У цьому зв'язку особливо актуальним є забезпечення доступу таких жінок до послуг у сфері охорони здоров'я, психосоціальної підтримки та гуманітарної допомоги.

Нарешті, вивчені документи наголошують на необхідності включення жінок до процесів економічного відновлення, реформування системи правосуддя та впровадження механізмів перехідного правосуддя. Такий підхід є ключовим для формування інклюзивного, стабільного та мирного суспільства в умовах постконфліктного відновлення.

У процесі дослідження міжнародно-правових джерел, що регламентують стандарти захисту прав жінок у контексті збройних конфліктів, нами було проаналізовано Загальні рекомендації Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок №1–37 [65]. Особливу увагу Комітет зосереджує на гендерному вимірі збройних конфліктів, зокрема в аспекті впливу таких конфліктів на становище жінок та загроз, що виникають у зв'язку з гендерною нерівністю.

Як засвідчив аналіз п. 34.1 Загальних рекомендацій, що охоплює положення статей 1–3 та п. 5(a) CEDAW, у підрозділі «Жінки в конфліктних і постконфліктних ситуаціях» наголошується на тому, що збройні конфлікти, як правило, значною мірою загострюють вже наявну гендерну нерівність у суспільстві. Відповідно, жінки наражаються на суттєво вищий ризик зазнати різних форм насильства за ознакою статі з боку як офіційних державних інституцій, так і недержавних акторів, включаючи збройні угруповання та приватних осіб.

У рекомендаціях підкреслюється, що насильство, пов'язане із конфліктом, має системний характер і може відбуватися у найрізноманітніших

контекстах: як у публічному, так і приватному просторах. Зокрема, насильницькі дії можуть мати місце в межах домогосподарства, у місцях несвободи, в таборах для біженців чи внутрішньо переміщених осіб. Більше того, особливу стурбованість викликає те, що подібні випадки нерідко стають буденною частиною життя жінок, адже насильство може траплятися під час виконання щоденних завдань.

Особливо вразливою категорією залишаються жінки, які змушені залишати зону бойових дій. В умовах переміщення, зруйнованої інфраструктури й обмежених можливостей для захисту, жінки та дівчата зазнають підвищеного ризику сексуального насильства як у процесі втечі, так і в місцях тимчасового перебування. Мета-аналіз, проведений Александром Бу [66], виявив, що щонайменше кожна п'ята переміщена жінка в умовах гуманітарної кризи стала жертвою сексуального насильства. Водночас у низці випадків кривдниками виступають особи, які безпосередньо задіяні в наданні гуманітарної допомоги, що істотно ускладнює питання доступу до справедливості [67].

Крім безпосередніх проявів насильства, війна також сприяє зростанню випадків торгівлі людьми з метою сексуальної або іншої експлуатації. Уразливість переміщених осіб, їхня соціальна та економічна незахищеність активно використовуються кримінальними мережами, особливо в умовах ослабленого державного контролю та недостатнього ресурсного забезпечення системи реагування.

Ще однією гострою проблемою є зростання рівня насильства в інтимному партнерстві. Воєнні дії спричиняють соціальну фрагментацію, економічні втрати, психологічні травми та зловживання психоактивними речовинами, що в сукупності погіршує якість сімейних відносин. В умовах конфлікту жінки можуть уникати звернення по допомогу через страх безкарності кривдників або втрату правових гарантій. Як показує систематичні аналізи рівень насильства в інтимному партнерстві у зонах конфлікту іноді перевищує випадки сексуального насильства, вчиненого поза

межами домогосподарств [68]. Також виявлено зв'язок між наявністю посттравматичних розладів серед ветеранів і зростанням випадків насильства в інтимному партнерстві у сім'ях військовослужбовців [69]. Додаткову небезпеку становить поширення вогнепальної зброї серед цивільного населення, що потенційно підвищує як частоту, так і тяжкість випадків домашнього насильства.

За даними ООН, від початку повномасштабної агресії в Україні понад 13 мільйонів осіб залишили свої домівки, переважна більшість яких – жінки й діти [70]. Ці жінки, змушені подорожувати наодинці або з малолітніми дітьми, є вкрай вразливими до сексуальної експлуатації. У деяких приймаючих країнах, зокрема в Польщі та Німеччині, вже у перший місяць війни було зафіксовано факти сексуального насильства проти українських біженок. Відсутність належної перевірки осіб, які надають притулок, разом із неструктурованістю гуманітарної реакції, лише посилюють ризики.

У наступній таблиці узагальнено основні чинники ескалації гендерно обумовленого насильства під час збройних конфліктів, згруповані за категоріями відповідальності та впливу (див. таблицю 2.1).

Таблиця 2.1

**Фактори ескалації гендерно обумовленого насильства
під час збройних конфліктів**

№	Фактор	Стислий опис / механізм впливу
1	Масові переміщення населення та розпад інституційного порядку	У стані хаосу, відсутності правопорядку та контролю зростає ризик насильства, особливо щодо жінок і дівчат у таборах для біженців або тимчасових поселеннях.
2	Інструменталізація сексуального насильства як тактики війни	Сексуальне насильство застосовується як метод приниження, дезінтеграції, домінування, терору та знищення ідентичності супротивника.
3	Системність та масовість практик насильства	Збройні конфлікти легітимізують насильство в очах учасників бойових дій, створюючи культуру безкарності та насилля, що проникає і в цивільне середовище.
4	Символічне уособлення жінками колективної ідентичності	Жінки розглядаються як носії культурної, етнічної та репродуктивної тяглості нації, тому насильство проти них сприймається як удар по всій спільноті.

Продовження Таблиці 2.1

5	Соціальна фрагментація та економічна вразливість	Втрата житла, роботи, соціального статусу підвищує ризик експлуатації, у тому числі сексуальної, з боку державних і недержавних акторів.
6	Відсутність ефективної системи правосуддя	Низький рівень розслідування злочинів, безкарність та нестача механізмів притягнення до відповідальності підвищують ризик повторення актів насильства.
7	Інституційна та правова нерівність	Гендерна нерівність у доступі до правосуддя, медичних послуг, освіти та житла підсилює ГОН як форму дискримінації в умовах конфлікту.
8	«Соціалізація насильства» у збройних формуваннях	Сексуальне насильство іноді використовується для підвищення згуртованості підрозділу, формування почуття «належності» через спільну участь у насиллі.
9	Використання гуманітарних механізмів для експлуатації	Особи, відповідальні за надання гуманітарної допомоги, можуть самі ставати кривдниками, що унеможливує ефективний захист постраждалих.
10	Зростання рівня насильства в інтимному партнерстві	Стрес, травма, зловживання психоактивними речовинами та наявність зброї спричиняють сплеск домашнього насильства під час конфлікту.
11	Участь жінок у конфлікті як комбатанток	Жінки-комбатантки зазнають подвійної стигматизації: з боку ворога – як об'єкти насильства, з боку своїх – через гендерні стереотипи.
12	Брак доступу до послуг для вразливих категорій	Біженки, переміщені особи, ветерани-жінки та постраждалі від насильства часто не мають належного доступу до медичних, психосоціальних і юридичних послуг.
13	Наявність нелегальних збройних формувань і злочинних мереж	Ослаблення державного контролю створює простір для діяльності злочинних угруповань, що займаються торгівлею людьми, у тому числі з метою сексуальної експлуатації.
14	Сексуалізоване насильство як форма геноциду	У ряді конфліктів сексуальне насильство набуває ознак геноциду, оскільки використовується для знищення групи шляхом психологічного та репродуктивного зламу.
15	Недостатня участь жінок у процесах миротворення та відновлення	Ігнорування жіночої перспективи у перемовинах, реформах, відбудові та демобілізації призводить до відтворення гендерної нерівності та рецидиву ГОН у післяконфліктний період.

Проаналізовані фактори свідчать про складний і багатовимірний характер гендерного насильства, що в умовах збройного конфлікту набуває системного, масового й іноді цілеспрямовано політичного характеру. Зокрема, важливу роль відіграють як безпосередні дії збройних формувань (наприклад, застосування згвалтування як методу ведення війни), так і структурні чинники – правова безкарність, руйнування соціальних інституцій, дискримінаційні патріархальні норми. Взаємодія цих факторів створює сприятливе середовище

для системного порушення прав людини, що потребує комплексної міжнародно-правової відповіді.

Висновки до Розділу 2

Провівши системний аналіз специфіки ГОН у сучасних міжнародних конфліктах, доходимо до наступних висновків:

– ГОН у збройних конфліктах слід кваліфікувати не лише як форму прояву міжнародних злочинів, а як окремий крос-секторальний феномен, що вказує на системну нерівність у правовій парадигмі сучасного міжнародного кримінального права. Незважаючи на поступове визнання ГОН як воєнного злочину, злочину проти людяності чи навіть як елементу геноциду, такий підхід є реактивним і обмеженим – він не фіксує гендер як самостійну категорію правової кваліфікації, зокрема в частині мотиву злочину.

– Недостатнє врахування гендерного компонента у правовій кваліфікації злочинів, що супроводжуються сексуальним насильством, призводить до редукції суспільної небезпеки таких діянь як технічної ознаки порушення тілесної недоторканності, ігноруючи глибинний соціально-політичний вимір. Зокрема, випадки примусового запліднення, сексуального рабства або зґвалтувань із метою приниження етнічної ідентичності потребують самостійного юридичного аналізу як актів, що не лише порушують МГП, але й навмисно маніпулюють гендерними ролями задля знищення окремих груп.

– Міжнародна правова практика досі демонструє інерційність у визнанні специфіки ГОН, обмежуючись його інтеграцією до існуючих категорій злочинів без зміни парадигми правового мислення. Це виражається у випадковій криміналізації окремих форм сексуального насильства без урахування їхньої ролі як системного методу ведення війни, через гендерно марковане знищення.

– Аналіз правового розвитку норм міжнародного гуманітарного права демонструє фрагментарну та декларативну інкорпорацію заборони ГОН,

зокрема у Женевських конвенціях і Додаткових протоколах, що свідчить про вторинний характер проблеми у міжнародному правовому порядку. Тривале ігнорування або неповна імплементація положень щодо захисту жінок та дівчат у конфліктах свідчить про те, що навіть після прийняття Римського статуту потреба в концептуальній трансформації системи міжнародного кримінального правосуддя лишається актуальною.

– Усунення правової маргіналізації ГОН потребує концептуального переходу від «інтегративної інтерпретації» до «структурного визнання» – тобто юридичного конструювання ГОН як самостійного злочину в системі міжнародного кримінального права. Це вимагає нової класифікації злочинів, де гендер виступає не лише обтяжуючою обставиною чи мотивом, а онтологічним ядром насильства, що дозволить створити адекватні механізми як превенції, так і відновлення справедливості.

– На рівні доктрини й судової практики існує парадоксальна ситуація: з одного боку, ГОН визнається міжнародним злочином, але з іншого – його окремішність як правової категорії постійно розмивається через вторинну правову інкорпорацію. Це потребує глибшого переосмислення категорій «геноциду», «злочину проти людяності» та «воєнного злочину» в контексті сучасної соціології війни, гендерної теорії та постколоніального аналізу.

– Розгляд ГОН як злочину проти людяності або геноциду повинен супроводжуватися обов'язковим врахуванням не лише фізичного та психологічного впливу на жертв, а й глибоких соціально-культурних наслідків для цілих спільнот. Це вимагає не лише репресивного, але й трансформаційного правосуддя, яке враховує наслідки ГОН для міжпоколінневого досвіду, колективної пам'яті та соціальної тканини спільнот, які пережили конфлікт.

– Основними факторами ескалації ГОН під час збройних конфліктів виступають: масове переміщення населення та розпад інфраструктури захисту; цілеспрямоване використання сексуального насильства як воєнної тактики; криміналізація конфліктного середовища, зростання торгівлі

людьми; безкарність злочинців і недостатня ефективність систем правосуддя; поширення зброї серед цивільного населення; зростання посттравматичних розладів і насильства в інтимному партнерстві; відсутність доступу до базових послуг (охорони здоров'я, освіти, правового захисту).

РОЗДІЛ 3. ГЕНДЕРНО-ОБУМОВЛЕНЕ НАСИЛЬСТВО У ФОРМІ ГЕНОЦИДНОГО ЗГВАЛТУВАННЯ

3.1. Правова кваліфікація згвалтування як інструменту геноциду та підстави виокремлення поняття «геноцидне згвалтування»

На рівні доктрини й судової практики існує парадоксальна ситуація: з одного боку, ГОН визнається міжнародним злочином, але з іншого – його окремішність як правової категорії постійно розмивається через вторинну правову інкорпорацію. Це потребує глибшого переосмислення категорій «геноциду», «злочину проти людяності» та «воєнного злочину» в контексті сучасної соціології війни, гендерної теорії та постколоніального аналізу.

У процесі еволюції вчинення геноциду, що охоплюють різноманітні методи та форми реалізації, базове визначення цього злочину залишалось здебільшого незмінним. Проте у сучасній теорії та практиці міжнародного кримінального права зберігається концептуальна прогалина, яка полягає у відсутності чіткого та послідовного включення згвалтування як окремого елементу складу злочину геноциду. Ця прогалина нівелює глибокий причинно-наслідковий зв'язок між геноцидом і сексуальним насильством, що систематично використовується як інструмент знищення, підкорення та остаточної ліквідації певних груп населення. Відповідно, виникає нагальна потреба у переосмисленні чинної правової конструкції поняття геноциду.

На сьогоднішній день згвалтування як злочин міжнародного характеру визнається або як злочин проти людяності, або як воєнний злочин, що фіксується у відповідних міжнародних документах і досліджено нами у попередньому розділі. Проте прямий зв'язок між сексуальним насильством і злочином геноциду набув правового визнання лише завдяки судовій практиці та правовим позиціям, сформованим у межах діяльності ad hoc міжнародних трибуналів. Деякі такі судові прецеденти, були проаналізовані нами у розділі вище та, на нашу думку, становлять поворотний момент у формуванні

розуміння зґвалтування як акту геноциду. Незважаючи на цей прогрес, на сьогодні жоден міжнародно-правовий акт прямо не закріплює зґвалтування як окрему кваліфікуючу ознаку геноциду [71].

Однак аналіз чинного тексту Конвенції ООН про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 року, норми якої майже дослівно повторюються в інших міжнародних документах геноцидної тематики, дає нам підстави стверджувати, що зґвалтування може підпадати під усі п'ять класифікованих у Конвенції ознак злочину геноциду [47].

Зокрема, стаття II (а) Конвенції визначає як одну з форм геноциду «вбивство членів групи». Як засвідчують дослідження і численні задокументовані випадки, зґвалтування в контексті геноцидів часто супроводжується або завершується вбивством жертви. У низці випадків сексуальне насильство здійснювалося з такою жорстокістю, що спричиняло смерть потерпілої. Мотивом такого вбивства могло бути як намагання приховати злочин, так і доведення геноцидного акту до логічного завершення – повного знищення жертви як представника певної групи.

Стаття II (b) – «заподіяння серйозної тілесної або психічної шкоди членам групи» – так само охоплює зґвалтування, що призводить до тяжких наслідків як у фізичному, так і психічному вимірах. Травматизація жінок, які пережили насильство, має тривалі наслідки, що рідко піддаються лікуванню. При цьому межа між тілесною та душевною шкодою часто є розмитою: приниження, страх, втрата контролю над власним тілом і соціальна стигматизація мають глибокий деструктивний вплив на особистість [72].

Важливою віхою у цьому контексті стало визнання Компенсаційною комісією Організації Об'єднаних Націй того, що серйозні тілесні ушкодження включають як фізичні, так і психічні травми, спричинені внаслідок актів сексуального насильства [73]. Такий підхід суттєво розширює межі тлумачення шкоди, заподіяної жертвам, і дозволяє трактувати сексуальне насильство не лише як порушення прав людини, але й як акт, що може мати наслідком серйозні тілесні ушкодження в юридичному сенсі.

Крім того, наше дослідження в попередньому розділі показало, що в міжнародній судовій практиці сексуальне насильство нерідко розглядається як форма катування, що підкріплює вищезгадану позицію. Визначення катування передбачає умисне завдання сильного фізичного або психічного болю чи страждання, що цілком відповідає характеристиці наслідків, які переживають жертви сексуального насильства. Зокрема, міжнародні кримінальні трибунали визнавали, що подібні дії можуть мати наслідком не лише тимчасове або тривале порушення фізичного та психічного здоров'я постраждалих, а й фактичне фізичне знищення окремих осіб, що належать до конкретних захищених груп, у тому числі жінок [74].

Окремо варто зупинитися на питанні щодо розуміння терміну «психічний розлад» у межах Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього. Під час прийняття Конвенції серед держав-учасниць існували дискусії щодо того, чи включає даний термін виключно фізіологічні ураження мозку, чи також охоплює нефізичні психічні стани – наприклад, посттравматичний стресовий розлад, хронічну депресію або інші форми тяжких психологічних розладів. На сьогодні в міжнародному праві переважає підхід, відповідно до якого нефізичні психічні травми також визнаються формою «серйозного розумового розладу» у контексті статті II (b) Конвенції [47]. Таким чином, отримані внаслідок сексуального насильства психологічні ушкодження можуть обґрунтовано класифікуватися як елемент, що підпадає під заборонені діяння відповідно до Конвенції.

Пункт (c) – «умисне створення таких життєвих умов, які розраховані на повне або часткове знищення групи» – може стосуватися цілеспрямованого зараження хворобами, що передаються статевим шляхом. Під час геноциду в Руанді, численні свідчення підтверджують факти умісного зараження жінок ВІЛ-інфікованими чоловіками, яких використовували як «зброю» для повільного, але невідворотного знищення групи. За словами Пола Кагаме, під час геноциду з медичних установ було звільнено сотні пацієнтів із ВІЛ, яких

направляли до жінок, аби заразити їх і тим самим забезпечити продовження знищення навіть після завершення бойових дій [75].

Особливої уваги заслуговує рішення у справі *Attorney-General of the Government of Israel v. Eichmann*. У даному рішенні було висвітлено широке тлумачення статті II (с) Конвенції, яка охоплює не лише прямі акти насильства, а й дії, що мають на меті створення життєвих умов, несумісних із фізичним існуванням певної групи. Зокрема, у рішенні зазначено, що такі дії можуть включати переведення певної групи на мінімальний рівень харчування, що лише забезпечує фізичне виживання, зменшення або повну відмову у наданні медичної допомоги до рівня, що не відповідає базовим стандартам, позбавлення належного житла, а також примусове залучення до виснажливої праці [76].

У межах нашого дослідження ми виявили, що сексуальне насильство також може бути ефективним інструментом створення принизливих, знеособлюючих та руйнівних умов життя для окремих груп населення. Такий підхід дозволяє розглядати сексуальне насильство не лише як акт, що супроводжує геноцид, але й як самостійну форму вчинення дій, спрямованих на часткове або повне знищення певної етнічної, релігійної або національної групи.

Класичним історичним прикладом, що ілюструє можливість визнання сексуального насильства як елемента геноциду, є також колоніальна політика Японської імперії стосовно корейського населення в період окупації Корейського півострова. Як засвідчили численні архівні матеріали та історичні дослідження, в зазначений період десятки тисяч корейських жінок та дівчат були насильно мобілізовані до так званих «станцій втіхи» (*comfort stations*) – військових борделів, призначених для сексуального обслуговування японських військовослужбовців. Згідно з даними провідних істориків, лише незначна частина цих жінок – менш ніж 30% – пережила Другу світову війну. Решта загинула внаслідок надмірної фізичної експлуатації, систематичних

згвалтувань, голоду, відсутності медичної допомоги, зараження венеричними захворюваннями та інших форм нелюдського поводження [77].

Аналіз цього прикладу дозволяє зробити висновок, що сексуальне насильство, зокрема у формі сексуального рабства, може мати системний характер і призводити до фізичного знищення значної частини членів окремої групи. У таких випадках сексуальне насильство не є побічним наслідком збройного конфлікту, а виконує функцію цілеспрямованого інструменту, що сприяє досягненню геноцидного наміру – знищення певної групи як такої.

Пункт (d) – «запровадження заходів, що мають на меті запобігти дітонародженню в групі» – також часто реалізується через сексуальне насильство. Унаслідок згвалтувань жінки стигматизуються, піддаються соціальному виключенню та втрачають можливість вступити у шлюб або продовжити рід. У консервативних спільнотах жінки, які зазнали сексуального насильства, вважаються такими, що «втратили честь», і тому не сприймаються як повноцінні членкині громади [78].

Пункт (e) – «насильницьке передавання дітей з однієї групи до іншої» – має своє відображення в долях дітей, народжених унаслідок згвалтувань. У випадках масового сексуального насильства під час конфліктів у колишній Югославії жінок цілеспрямовано запліднювали, щоб «сербізувати» населення певних територій. Ці діти, хоч і залишалися з матерями, були відкинуті громадами через своє походження по батьківській лінії, що фактично означало їхнє вилучення з групи походження матері [79].

Виходячи з наведеного аналізу, на сучасному етапі розвитку міжнародного права існує потреба в доповненні Конвенції про геноцид новою окремою категорією (f) – згвалтування як самостійний акт геноциду. Такий підхід дозволив би комплексно відобразити особливості й наслідки цього явища, а також узгодити визначення геноциду з реаліями сучасних конфліктів, де сексуальне насильство є системним, цілеспрямованим і масовим.

У межах сучасного правознавства також було запропоновано термін гендерцид – як аналог до геноциду, але з урахуванням статевої приналежності

жертв. Цей термін позначає «умисне знищення осіб певної статі або гендеру» і широко застосовується для позначення масового зґвалтування та вбивств жінок у конфліктних ситуаціях. Попри відсутність офіційного міжнародно-правового визнання, поняття гендерциду дозволяє точніше охопити сутність геноцидних практик, орієнтованих на конкретну гендерну групу [80].

Разом із тим, навіть включення зґвалтування до наявних категорій геноциду не завжди дозволяє відобразити всю його специфіку як інструменту знищення групи. Історично зґвалтування було маргіналізоване в правових документах (зокрема, під час Нюрнберзьких процесів), і тому сучасне трактування злочину геноциду вимагає перегляду з урахуванням як юридичних, так і гендерних аспектів цього явища.

У процесі дослідження проблематики визнання сексуального насильства як форми геноциду особливе значення набуває питання про можливість розширеного тлумачення кола захищених груп відповідно до положень Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього. Як зазначено у статті II Конвенції, під захистом перебувають національні, етнічні, расові та релігійні групи [47]. Водночас, попри все ширше визнання того, що зґвалтування та інші форми сексуального насильства можуть складати елемент геноцидних дій, залишається відкритим питання щодо можливості виокремлення ще однієї – гендерної або статевої – групи як потенційного об'єкта злочину геноциду.

У науковій та правозастосовній практиці звертається увага на те, що жінки, безумовно, є частиною зазначених у Конвенції захищених груп, адже присутні в кожній з них. Проте, як показало наше дослідження, виникає ситуація, коли жінки стають об'єктами атак саме через свою стать або гендерну ідентичність, а не через належність до етнічної, національної чи релігійної спільноти. У зв'язку з цим все активніше обговорюється необхідність гнучкішого тлумачення Конвенції, що дозволило б визнати гендерні групи як окрему категорію, яка потребує захисту в межах міжнародного кримінального права.

Показовими у цьому контексті є рішення ICTR у справах *Prosecutor v. Akayesu* [81] та *Prosecutor v. Musema* [82], на які, у силу тематики дослідження, ми неодноразово посилалися раніше. Однак наразі інтерес становить не ординарне віднесення актів ГОН до категорії міжнародних злочинів, а підстави, що дозволяють стверджувати про необхідність окремої категорії геноцидних дій із гібридною природою – геноцидне згвалтування. У першій справі Суд дійшов висновку, що розробники Конвенції мали на меті охопити захистом «будь-яку стабільну та постійну групу», тим самим відкривши можливість для тлумачення поняття «група» не лише через формальні юридичні категорії, але й з урахуванням фактичних соціальних реалій. У справі *Musema* трибунал додатково підкреслив, що кваліфікація певної групи як захищеної від злочину геноциду має здійснюватися *ad hoc* – з урахуванням усіх доказів, а також політичного, соціального та культурного контексту, у якому відбувалися відповідні дії.

Таким чином, на основі проаналізованої судової практики та інших джерел можна зробити висновок, що у випадках, коли жінки стають цілеспрямованими жертвами геноцидних дій виключно через свою стать або гендер, правова доктрина не виключає можливості розширеного тлумачення кола захищених груп. Більше того, такий підхід дозволяє адекватніше враховувати специфіку масових злочинів, у яких сексуальне насильство є не побічним, а системним інструментом знищення.

Водночас зберігається дискусія щодо доцільності внесення змін до Конвенції або офіційного визнання гендерної групи як окремого об'єкта захисту. Найпоширенішим аргументом на користь збереження чинної редакції є теза про те, що жінки вже охоплені захистом як частина визнаних груп. Проте численні історичні приклади свідчать про систематичне переслідування жінок як цільової категорії, що залишалося переважно безкарним [83]. Така ситуація підкреслює нагальну потребу перегляду традиційних підходів до кваліфікації жертв злочину геноциду, особливо у контексті сучасного розуміння ГОН як елементу стратегії етнічного або культурного знищення.

У ході проведеного дослідження було встановлено, що ключовою відмінністю між геноцидним зґвалтуванням та зґвалтуванням у його звичайному розумінні є специфічний намір (*dolus specialis*), який стоїть за його вчиненням. У випадках, що підпадають під кваліфікацію геноциду, сексуальне насильство не є ізольованим актом, а виступає інструментом реалізації цілеспрямованої геноцидної політики. Здебільшого ці акти спрямовані проти жінок певної національної, етнічної, расової чи релігійної групи. Як засвідчують емпіричні дані та попередні наукові дослідження, мотивація застосування сексуального насильства в таких контекстах може варіюватися залежно від конкретної ситуації, однак об'єднувальним чинником залишається намагання повністю або частково знищити ідентифіковану групу як таку.

Для належної юридичної класифікації геноцидного зґвалтування у рамках міжнародного кримінального права особливого значення набуває аналіз наміру, з яким вчиняється відповідний злочин. У більшості національних правопорядків зґвалтування визначається як сексуальний акт, що відбувається без добровільної згоди особи. Проте часте вчинення подібних актів у межах певного регіону або під час збройного конфлікту не є безумовним свідченням геноцидного характеру дій [71]. У таких випадках маємо справу з поодинокими, хоч і системними злочинами, що не входять до складу скоординованої кампанії, спрямованої на знищення конкретної групи.

Також у ході дослідження було виявлено, що навіть за умов наявності геноцидної кампанії не кожен випадок зґвалтування може бути кваліфікований як акт геноциду. Інколи зґвалтування є наслідком правового вакууму, безкарності та загального розвалу системи контролю, коли особи чинять сексуальне насильство, не переслідуючи геноцидного наміру. У зв'язку з цим важливо наголосити, що не існує кількісного критерію для класифікації зґвалтування як геноцидного – навіть поодинокий акт, якщо він здійснений із наміром знищення цільової групи, підпадає під визначення геноциду. Такий акт слід розглядати не лише як злочин проти конкретної особи, але і як посягання на саму основу існування відповідної спільноти.

Правова доктрина також звертає увагу на потребу розмежування геноцидного зґвалтування та зґвалтування, яке відбувається у контексті «опортуністичних» дій. Хоча обидва типи мають трагічні наслідки для постраждалих і супроводжуються серйозними психологічними травмами, правове розмежування необхідне для належної кваліфікації діянь та ефективного правосуддя. Водночас слід враховувати, що така класифікація викликає суперечки серед фахівців, зокрема представників феміністичної юриспруденції, які наголошують на ризиках ієрархізації насильства та можливому знеціненні страждань жертв, що не підпадають під критерії геноцидного зґвалтування. Однак у межах міжнародного кримінального процесу важливо забезпечити юридичну точність та відповідність фактичних обставин правовим критеріям [84].

Важливою характеристикою геноцидного зґвалтування є цілеспрямований характер його застосування. У порівнянні із сексуальним насильством як злочином проти людяності, де переважає мета приниження, тероризування населення або демонстрації домінування, геноцидне зґвалтування переслідує стратегічну мету – повне або часткове знищення конкретної групи. Саме наявність спеціального умислу (*dolus specialis*), а не масштабність чи системність актів насильства, є визначальною рисою геноциду відповідно до Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 року [85].

Попри визнання сексуального насильства як злочину проти людяності в основоположних міжнародних правових актах – зокрема у статутах ІСТУ, ІСТР та Римському статуті МКС – проблема геноцидного зґвалтування досі залишається юридично невпорядкованою. Це частково зумовлено труднощами у доведенні наявності відповідного наміру з боку виконавців злочину, частково – соціальними бар'єрами, які перешкоджають жертвам розкривати пережите.

Особливої уваги заслуговує проблема процесуального визнання геноцидного зґвалтування в практиці міжнародних трибуналів. Проведене

дослідження засвідчило, що прокурори часто відмовляються від кваліфікації відповідних діянь як геноциду через складність доведення спеціального наміру. У таких випадках сексуальне насильство класифікується як злочин проти людяності або воєнний злочин, що, хоча й дозволяє забезпечити певну форму справедливості, водночас нівелює специфіку геноцидного характеру діянь. Показовим є приклад справи Прокурор проти Серушаго, де підсудний заперечив факт зґвалтування, а звинувачення за відповідним епізодом було зняте, попри інші визнані злочини [86].

Насамкінець, результати дослідження дають підстави стверджувати, що проблема геноцидного зґвалтування потребує подальшої правової систематизації та інституційного визнання. Попри існуючі міжнародно-правові інструменти, відсутність чіткої категоризації та пов'язані з цим труднощі у кваліфікації й доведенні злочину залишають численні випадки сексуального насильства у рамках геноцидів поза полем ефективного правосуддя. Це, у свою чергу, сприяє збереженню атмосфери безкарності та відсутності належного відновлення справедливості для постраждалих.

Варто зазначити, що існує також суттєвий вплив гендерної нерівності серед представників органів досудового розслідування та судової влади на юридичну кваліфікацію відповідних діянь. Домінування чоловіків на посадах слідчих, прокурорів і суддів корелює з недостатньою гендерною чутливістю до особливостей злочинів сексуального характеру. Така ситуація безпосередньо позначається на якості збору доказової бази, специфіці допитів потерпілих осіб та на формулюванні обвинувачення, що, своєю чергою, впливає на здатність правосуддя належним чином реагувати на акти геноцидного зґвалтування.

Особливо проблематичною є ситуація, коли потерпілі жінки відмовляються давати свідчення чоловікам-слідчим через психоемоційні та культурні бар'єри, що обумовлює істотну втрату потенційно ключових доказів. Яскравою ілюстрацією наслідків гендерного дисбалансу у міжнародному правосудді є досліджена раніше справа Прокурор проти Жан-

Поля Акаєсу, в рамках якої суддя Наваанетем Піллей – єдина жінка у складі судової колегії ICTR– ініціювала докладний розгляд свідчень жертв сексуального насильства. Саме завдяки їй наполяганню суд визнав згвалтування актом геноциду, що стало безпрецедентним кроком у правовій кваліфікації подібних діянь [87].

У межах нашого дослідження окрема увага була присвячена аналізу ролі постраждалих спільнот у процесі правового визнання геноцидного згвалтування. Встановлено, що в багатьох випадках спостерігається тенденція до замовчування фактів сексуального насильства всередині етнічних або релігійних груп, зумовлена прагненням до збереження внутрішньої єдності та «колективного зцілення». Однак подібна стратегія, як демонструє наше дослідження, спричиняє повторну травматизацію жертв, оскільки вони нерідко зазнають соціального осуду, стигматизації та звинувачень у «співпраці з ворогом». Унаслідок цього жінки, які стали жертвами згвалтувань, часто ізолюються, а діти, народжені внаслідок таких актів, вважаються «чужими» у контексті патрилійних традицій, що асоціюють їх із агресором [84].

Таке соціальне виключення підсилює деструктивний ефект геноцидного згвалтування, руйнуючи цілісність спільнот і примушуючи жінок до складного вибору між відмовою від дитини або її вихованням у стані постійної маргіналізації. Аналіз зібраного матеріалу дозволяє зробити висновок, що в подібних умовах відповідальність за злочин фактично перекладається з гвалтівника на жертву, що перешкоджає доступу останньої до правосуддя та належного захисту.

Дослідження практики міжнародних кримінальних інституцій виявило низку інституційних бар'єрів, що заважають ефективному розслідуванню та кваліфікації геноцидного згвалтування. Попри наявність відповідного нормативного підґрунтя, трибунали часто виявляють неспроможність належним чином розглядати випадки сексуального насильства, що частково обумовлено обмеженістю фінансових і людських ресурсів, а також тиском міжнародної спільноти, орієнтованої на досягнення швидких результатів у

вигляді обвинувальних вироків [83]. Можемо винести припущення, що прокурори уникають кваліфікації зґвалтувань як актів геноциду через складність доведення спеціального наміру, необхідного для встановлення складу цього злочину відповідно до положень Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 року. Така особливість нівелює специфіку геноцидного зґвалтування як цілеспрямованого засобу знищення ідентичності та життєздатності певної групи, що знижує рівень обізнаності про масштаби цього явища як у професійному, так і в суспільному дискурсі.

Попри загальне просування міжнародного кримінального права у визнанні та документуванні сексуального насильства, геноцидне зґвалтування залишається явищем, що часто маргіналізується. Мовчання з боку правоохоронних органів та внутрішніх спільнот, у межах яких відбуваються ці злочини, слід розглядати не як наслідок байдужості, а як прояв системної інституційної неспроможності ідентифікувати ГОН як повноцінний компонент політики геноциду.

З огляду на це, вбачається необхідність перегляду існуючих правових стандартів у частині доведення спеціального наміру, а також розробки підходів, що враховують вразливість потерпілих, запобігаючи їх повторній віктимізації. Відмова від визнання сексуального насильства актом геноциду суперечить базовим засадам міжнародного кримінального права, підриваючи його гуманістичний потенціал, спрямований на досягнення справедливості та недопущення повторення аналогічних злочинів.

Сучасне тлумачення злочину геноциду включає не лише акти вбивства, але й дії, які спрямовані на руйнування цілісності певної групи як соціального, культурного та біологічного цілого. У цьому контексті сексуальне насильство виступає як ефективний інструмент геноцидної політики, здатний знищувати не лише фізичну, а й символічну ідентичність постраждалих груп. Відповідно, визнання зґвалтування як форми геноциду має не лише юридичне, але й значне етичне та соціальне значення. Таке визнання сприяє поверненню гідності потерпілим, забезпечує історичну справедливість і є кроком до зміцнення

міжнародного правопорядку, орієнтованого на захист основоположних прав людини.

Першим і водночас найважливішим кроком у напрямі ефективного реагування на феномен геноцидного зґвалтування є трансформація чинної правової бази шляхом розширення дефініції геноциду, що має включати зґвалтування як окрему форму геноцидного акту, а також забезпечення гендерного паритету на ключових посадах, проведення комплексного навчання усіх учасників судового процесу щодо питань гендерної чутливості, зокрема геноцидного зґвалтування.

Як зазначаємо вище, чинне визначення геноциду, закріплене в Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього, не включає зґвалтування як окрему категорію акту геноциду [47]. Ця дефініція була дослівно відтворена у статутах ICTY, ICTR та МКС, що призвело до виключення зґвалтування з юридичного поля визнання як акту геноциду. Наслідком такого підходу стало практично повне ігнорування випадків геноцидного зґвалтування в процесах кримінального переслідування, за винятком справи Прокурор проти Акаєсу.

Масовість актів геноцидного зґвалтування, зафіксованих під час геноциду в Боснії та Руанді, у результаті яких постраждали сотні тисяч жінок, свідчить про нагальну потребу у докорінній зміні правової системи. Системна безкарність винних та стійкість цього явища вказують на неефективність чинного правового регулювання. Включення зґвалтування як окремої категорії злочину геноциду підтверджує його руйнівний потенціал як для індивідуальних жертв, так і для цільових груп загалом. Такі прецеденти, як масові зґвалтування в Югославії та Руанді, слугують виразними, але не єдиними, ілюстраціями цієї жорстокої практики. Із метою ілюстрування поширеності даного явища, присвячуємо наступний підрозділ аналізу емпіричних даних у міжнародних збройних конфліктах, що у тому чи іншому контексті визнаються прикладами геноцидного зґвалтування, та формуємо загальні ознаки даного явища.

Юридичне визнання зґвалтування як акту геноциду дозволить уникнути зайвого ускладнення процесів кваліфікації та переслідування злочину. Замість намагання включити його до вже наявних категорій (вбивство, спричинення тяжкої шкоди, навмисне створення нестерпних умов життя тощо), зґвалтування може і повинне визнаватись окремим геноцидним актом. Це спростить роботу прокурорів, заощадить час, ресурси, емоційні зусилля жертв, а також забезпечить відповідний рівень серйозності правового реагування. Крім того, таке визнання сприятиме подоланню стигми, з якою стикаються жертви геноцидного зґвалтування, та підвищить їхню готовність до участі у судових процесах. Юридичне визнання також створює передумови для ефективного функціонування механізмів універсальної юрисдикції, зобов'язуючи держави вживати заходів з попередження та покарання за злочини, що становлять міжнародну загрозу.

Разом із тим, слід визнати історичну вагу терміна «геноцид» та емоційну чутливість, пов'язану з ним. Цей термін був запроваджений для опису злочинів нацистського режиму, і відтоді визначення геноциду залишалось практично незмінним [88]. Однак у світлі значних суспільних і правових трансформацій, а також численних задокументованих випадків геноцидного зґвалтування, виникає необхідність осучаснення дефініції з урахуванням новітніх викликів. Попри існування доктрини «живого інструменту», яка допускає еволюційне тлумачення норм міжнародного права, покладатися винятково на суддівські інтерпретації є ризиковано, враховуючи їхню потенційну упередженість та відсутність особистого досвіду переживання подібних злочинів.

У межах цього дослідження та на основі наведених вище характерних ознак, що відрізняють геноцидне зґвалтування від опортуністського зґвалтування, зґвалтування як прояву міжнародного злочину чи злочину проти людяності, пропонуємо наступну дефініцію поняття «геноцидне зґвалтування»: геноцидне зґвалтування – це форма сексуального насильства, що вчиняється з метою повного або часткового знищення національної,

етнічної, расової або релігійної групи шляхом завдання її представникам фізичних та психологічних страждань, підриву репродуктивної спроможності, руйнування соціальної структури спільноти і травматизації колективної ідентичності, виходить за межі індивідуального злочину та є частиною більш широкої стратегії знищення групи як такої.

3.2. Ознаки геноцидного згвалтування на основі емпіричних даних про сексуальне насильство в міжнародних збройних конфліктах

Проблематика сексуального насильства в умовах збройних конфліктів протягом останніх десятиліть набула нового теоретичного та практичного осмислення. Зокрема, дедалі більше дослідників, а також правозахисних та міжнародно-правових інституцій визнають, що сексуальне насильство в сучасних війнах не є випадковим чи побічним явищем, а натомість виступає цілеспрямованим і системним інструментом ведення війни, етнічного терору, покарання та, в окремих випадках, елементом актів геноциду.

У рамках цього підрозділу ми дослідили низку задокументованих випадків сексуального насильства, що підпадає під визначене нами в попередньому підрозділі поняття «геноцидне згвалтування» та / або отримало відповідну правову класифікацію, як злочин геноциду, у судовому порядку, а саме, що стосується сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом у чотирьох різних регіонах: Руанді, Боснії і Герцеговині, регіоні Дарфур (Судан), а також на територіях Іраку та Сирії – зокрема, щодо езидської релігійної меншини. Метою цього аналізу є виявлення спільних характеристик, правових оцінок та соціальних наслідків, що дозволяють розглядати сексуальне насильство не лише як воєнний злочин або злочин проти людяності, а й як складову геноцидної практики.

Геноцид у Руанді став першим випадком, коли міжнародний кримінальний судовий орган ICTR прямо визнав сексуальне насильство як складову частину геноциду. За свідченнями Комісії ООН з прав людини,

близько 250 000–500 000 жінок зазнали зґвалтувань, що, за оцінками Amnesty International, становить близько 70% жінок з етнічної групи тутсі, які залишилися живими після нападу [89]. Сексуальні злочини здійснювалися не лише індивідуально, а й колективно: масові зґвалтування проводилися на очах у родичів, у присутності дітей, а жінок утримували у «сексуальному рабстві» підконтрольні воєнізовані формування. Часто зґвалтування поєднувалося з каліцтвами, знущаннями, навмисним зараженням ВІЛ. Понад 67% зґвалтованих жінок були інфіковані вірусом імунодефіциту, що визнано мало чітку ціль: зруйнувати здатність етнічної групи до відтворення і продовження роду, принизити і зламати ідентичність [90].

Під час конфлікту в Боснії та Герцеговині сексуальне насильство набуло рис системного та етнічно мотивованого злочину. За даними Фонду для дослідження сексуального насильства під час конфліктів, близько 20 000–50 000 жінок (переважно боснійські мусульманки) зазнали зґвалтувань. Часто це були дівчата 12–15 років. У містах Фоча, Вішеград, Горажде, Брчко та ін. були створені «табори зґвалтувань», де жінок систематично гвалтували солдати, офіцери, поліціанти, парамілітарні формування [91].

У справі Прокурор проти Кунераца ІСТУ визнав трьох сербських військових винними в злочинах проти людяності, зокрема за використання сексуального насильства як методу тортур. Було встановлено, що ці зґвалтування не були хаотичними, а мали цілеспрямований характер, з метою приниження мусульманської спільноти, знищення жіночої тілесності як символу культури і відтворення етнічної ідентичності [92]. Показово, що в багатьох випадках жінки не мали змоги втекти, а в разі вагітності їх утримували в неволі до народження дитини. Це – тактика так званого «генетичного очищення», націлена на примусову асиміляцію через насильницьке материнство [93].

У регіоні Дарфур на заході Судану сексуальне насильство стало складовою етнічно мотивованих атак міліцій джанджавід, підтримуваних урядом Судану. Згідно зі звітом Human Rights Watch [94], зґвалтування

супроводжували кожен напад на села неарабських етнічних груп (фур, масаліт, захва). Свідчення жертв вказують на послідовність: спершу вбивства чоловіків, потім зґвалтування жінок і дівчат (іноді у віці до 10 років), після чого – спалення поселення. У багатьох випадках жінок викрадали й утримували як «жінок бойовиків», примушуючи до «шлюбів» чи сексуального рабства. Відомо, що частина зґвалтувань супроводжувалася расистською риторикою: нападники прямо заявляли, що прагнуть «очистити» територію. У 2009 році Міжнародний кримінальний суд визнав, що такі дії можуть становити елемент геноциду, включивши сексуальне насильство до звинувачення проти Омара аль-Башира [95].

Злочини проти езидів на території Іраку та Сирії (2014–дотепер). Одним із найбільш задокументованих сучасних прикладів геноцидного сексуального насильства є атака терористичної організації ІДІЛ на езидське населення регіону Синджар. За даними Комісії ООН з розслідування в Сирії, близько 7000 жінок та дівчат було викрадено, з яких тисячі утримувалися в сексуальному рабстві [96]. Бойовики ІДІЛ розробили чіткий механізм «розподілу» жінок між бійцями, ціни за «рабинь», правила обміну та «викупу». Дівчат примусово «виховували» в ісламі, зґвалтування відбувалося регулярно, часто – у присутності дітей або інших заручників. Метою таких злочинних діянь було визначено злам етнічної та релігійної ідентичності езидів, приниження їхньої спільноти, перешкодження подальшому існуванню як релігійної меншини. Зважаючи на такі ознаки, дані злочини у доповіді ООН були визнані такими, що відповідають визначенню геноциду відповідно до Конвенції про запобігання злочинів геноциду.

Варто зазначити також про сексуальне насильство проти жінок і дівчат рохінджа (М'янма) в серпні 2017 року, що набуло системних і масових ознак. Воно стало продовженням багаторічної дискримінації та періодичних актів насильства з боку м'янмарських сил безпеки. Випадки публічних та групових зґвалтувань, каліцтва статевих органів, сексуального насильства над вагітними й неповнолітніми супроводжувалися вбивствами. Зафіксовано численні

свідчення про зґвалтування на очах членів родини, використання зброї та інших предметів для катування, а також випадки вагітностей унаслідок насильства – за підрахунками, їх могло бути до 67 тисяч.

Сексуальне насильство, скоєне під час геноциду рохінджа, виконувало не лише функцію приниження, але й було спрямоване на знищення етнічної групи як такої. Особливий акцент заслуговує практика каліцтва репродуктивних органів жінок, що вказує не лише на бажання знищити народжуваність, а й на глибоку мізогінію – ненависть до жіночої тілесності як такої [97]. Гендерно-каузальний аналіз показує, що сексуальне насильство використовувалося як стратегічний інструмент геноциду – для залякування, руйнування соціальних зв'язків та знищення репродуктивної спроможності громади.

Здійснений аналіз дозволяє стверджувати, що сексуальне насильство в конфліктах зазначених регіонів мало системний і цілеспрямований характер. Воно використовувалося як стратегічний інструмент: для руйнування репродуктивної спроможності етнічної групи, її культурної ідентичності, для залякування та соціальної дезінтеграції. У всіх випадках спостерігається активна участь державних або напівдержавних суб'єктів, а також існування інфраструктури сексуального поневолення.

На підставі здійсненого порівняльного аналізу прецедентів сексуального насильства в умовах збройних конфліктів у Руанді, колишній Югославії, Дарфурі, Іраку, Сирії та М'янмі, можливо виокремити низку інтегральних ознак, які дозволяють обґрунтовано кваліфікувати такі акти насильства як геноцидне зґвалтування. Їх сукупність свідчить не лише про тяжкість вчинених злочинів, а й про їхній цілеспрямований, ідеологічно та стратегічно вмотивований характер, спрямований на часткове або повне знищення захищеної групи як такої.

Наявність умислу на знищення групи (*dolus specialis*) – ключовий критерій геноцидного характеру зґвалтування. Із правової точки зору важливим є не просто сексуальне насильство як таке, а доведений намір

знищити конкретну етнічну, національну, расову чи релігійну групу. Умисел проявляється через узгоджене, повторюване застосування сексуального насильства як одного з механізмів досягнення цієї мети.

Ще однією ознакою, що, на основі проведеного дослідження, вказує на геноцидне зґвалтування, є вибір жертв за ознакою належності до цільової групи, а тобто в такому разі сексуальне насильство не є випадковим: жертвами стають особи, які ідентифікуються як представники «ворожої» групи. Це свідчить про те, що зґвалтування виконує не лише тілесну чи сексуальну функцію, а й функцію політичного, етнічного або ідеологічного маркування та приниження.

Серед крайніх проявів геноцидного зґвалтування також можна виокремити масовість і системність актів насильства, однак, маємо зазначити, що ця характеристика не є імперативною. Переважно, у випадках, проаналізованих у цьому підрозділі, геноцидне зґвалтування не є поодиноким злочином: його характерною рисою є структурованість, що свідчить про його організованість, часто санкціоновану військово-політичними лідерами. У низці випадків сексуальне насильство застосовується як стратегічна зброя війни, узгоджена в межах загального плану знищення певної групи населення.

Публічність актів насильства як інструмент терору – сексуальне насильство часто відбувається публічно, в присутності членів родини, громади або навіть дітей жертви. Така публічність перетворює індивідуальну травму на колективну, завдаючи непоправної шкоди соціальним зв'язкам у середині групи, руйнуючи її моральний, культурний та родинний фундамент.

Класичною ознакою геноцидного зґвалтування, що повною мірою відображає його намір, є, на наше переконання, спрямованість на руйнування репродуктивного потенціалу групи – у низці випадків сексуальне насильство супроводжується примусовими вагітностями, стерилізацією, зараженням вірусами, каліцтвом статевих органів або вбивством немовлят, що вказує на цілеспрямоване бажання перервати біологічне відтворення групи як такої.

Імовірною ознакою також є насильницьке впровадження нової ідентичності через «етнічну асиміляцію» – у випадках примусових шлюбів, вагітностей або народження дітей від гвалтівників, сексуальне насильство виконує функцію нав'язування ідентичності «ворожої» групи, що руйнує міжгенераційний культурний зв'язок і веде до етнічного «стирання» групи в майбутньому.

Безкарність і / або підтримка з боку інституцій – сексуальне насильство в конфліктах часто вчиняється за мовчазної згоди або прямої участі воєнізованих формувань, державних структур або релігійних лідерів. Цей інституційний компонент свідчить про системну природу злочину, що має геноцидний вимір.

Ідеологічна легітимація насильства – зґвалтування часто супроводжуються риторикою ненависті, дегуманізацією жертв або використанням культурно-релігійних символів, що перетворює сексуальне насильство на засіб символічного заволодіння жінками як носіями честі, ідентичності та репродуктивної цілісності групи.

Таким чином, геноцидне зґвалтування – це не лише акт фізичного чи сексуального домінування, а втілення найвищого ступеня насильства, спрямованого на знищення цілеспрямовано обраної групи. Його ознаки виходять за межі «традиційного» розуміння сексуального насильства як воєнного злочину й потребують спеціального визнання на рівні міжнародного кримінального права як самостійного, геноцидного діяння.

3.3. Проблематика геноцидного зґвалтування у контексті війни в Україні

Актуальною практичною площиною цього дослідження є здійснення правової кваліфікації сексуального насильства, вчиненого в умовах збройного конфлікту в Україні, через призму міжнародно-правового концепту геноцидного зґвалтування. У попередніх підрозділах було системно

проаналізовано багатовимірну природу гендерно обумовленого насильства у контексті міжнародних збройних конфліктів. Зокрема, розглянуто дефініційні аспекти цього явища, механізми його регулювання у рамках міжнародного гуманітарного та міжнародного кримінального права, а також обґрунтовано необхідність інтеграції поняття «геноцидне зґвалтування» у сучасний дискурс міжнародного права.

Проте на сучасному етапі розвитку як міжнародної доктрини, так і практики притягнення до відповідальності за міжнародні злочини, все ще триває фахова дискусія щодо того, чи може бути сексуальне насильство, пов'язане з війною в Україні, кваліфіковане не лише як воєнний злочин чи злочин проти людяності, але й як один із геноцидних актів, визначених Конвенцією про запобігання злочину геноциду та покарання за нього.

Національний підхід до виявлення та протидії сексуальному насильству, пов'язаному з конфліктом, закріплений у відповідних нормативно-правових актах. Зокрема, Національний план дій з виконання Резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2025 року, затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2020 р. № 1544-р (із подальшими змінами, внесеними розпорядженням від 16 грудня 2022 р. № 1150-р) [98], фіксує сексуальне насильство як одну з ключових загроз у сфері гендерної безпеки. Документ підкреслює актуальність проблеми та визначає її як один із пріоритетних напрямів державної політики у сфері захисту прав людини в умовах збройної агресії.

Вивчення офіційних джерел, зокрема матеріалів Офісу Генерального прокурора України, Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, а також висновків міжнародних правозахисних місій, дозволяє констатувати: з моменту початку повномасштабної агресії російської федерації сексуальне насильство набуло ознак системності, повторюваності та цілеспрямованості. Такий характер злочинів може свідчити про їхню координацію як частини воєнної стратегії або засобу впливу на цивільне населення. Починаючи з анексії Криму у 2014 році та активної фази бойових дій на сході України, а

особливо після 24 лютого 2022 року, кількість повідомлень про сексуальне насильство різко зросла [99]. Зміст і масштаб таких дій дають підстави припускати наявність елементів як воєнного злочину, так і потенційного акту геноциду [100].

Особливої уваги заслуговує аналіз повідомлень Уповноваженої Верховної Ради України з прав людини, які фіксують випадки використання сексуального насильства Збройними силами рф не лише як інструменту терору чи приниження, а й як методу війни: випадок зґвалтування вагітної 20-річної жінки в Ірпені двома військовими рф, унаслідок чого жертва втратила дитину; про групове зґвалтування жінки трьома окупантами в тому ж місті; про сексуальне насильство над 14-річною дівчинкою та 11-річним хлопчиком, що відбувалося на очах у їхніх близьких [101]. Така практика, згідно з усталеною міжнародною правовою доктриною, може розглядатися як спроба знищення культурної, етнічної та соціальної ідентичності національної групи – в даному випадку українського народу. Форми насильства, зафіксовані у свідченнях, є надзвичайно жорстокими: від групових зґвалтувань і сексуальних тортур – до примушення до споглядання актів насильства, навмисного зараження хворобами, принизливого роздягання, сексуалізованих форм катувань, тривалого утримання в нелюдських умовах [102].

У цьому контексті варто наголосити, що характер сексуального насильства, яке супроводжує етнічно чи національно зумовлену агресію, може розглядатися як засіб руйнування соціальних структур та цінностей спільноти. Цей елемент був ключовим у прецедентних справах щодо Руанди та Боснії і Герцеговини, де судові інстанції визнали сексуальне насильство формою вчинення геноциду. Аналогічно, у випадку України існує необхідність юридичного осмислення та належної кваліфікації таких дій як потенційного злочину геноциду.

Попри наявність задокументованих випадків, ефективне фіксування актів сексуального насильства в умовах збройного конфлікту залишається ускладненим. Як свідчить міжнародна практика, стигматизація жертв, загроза

повторної віктимізації, брак ресурсів для розслідування та обмежений доступ до окупованих територій – усе це перешкоджає належному збору доказової бази. Український контекст не є винятком: зафіксовані свідчення здебільшого походять від окремих громадських ініціатив, журналістських розслідувань або органів влади, які здійснюють документацію в складних умовах.

Ускладнення ситуації посилюється ще й тим, що в перші місяці широкомасштабного вторгнення доступ до територій, де могли мати місце масові злочини, був суттєво обмежений. Частина громадських організацій, що традиційно здійснювали моніторинг прав людини, була змушена припинити діяльність. У зв'язку з цим достовірний підрахунок кількості жертв сексуального насильства залишається вкрай складним. Проте, згідно з даними Генеральної прокуратури України, лише у період з 24 лютого до 31 липня 2022 року було відкрито 43 кримінальні провадження за фактами сексуального насильства, вчиненого військовослужбовцями РФ. Станом на березень 2023 року ця цифра зросла до 171 справи, більшість постраждалих – жінки [103].

З початком деокупації окремих територій України з березня 2022 року правоохоронні органи, зокрема Офіс Генерального прокурора, Національна поліція та Уповноважений з прав людини, активізували процес розслідування міжнародних злочинів. Йдеться не лише про сексуальне насильство, а й про інші форми грубого порушення міжнародного гуманітарного права: тортури, умисні вбивства, депортацію цивільного населення, в тому числі дітей, і здійснення фільтраційних заходів. У той самий час свідчення, зібрані у 2014–2015 роках у зоні проведення АТО/ООС, також містять згадки про сексуальне насильство, хоча й не були належним чином систематизовані або офіційно підтверджені.

Загалом, аналіз ситуації дозволяє сформулювати попередній висновок: попри відсутність повної доказової бази, характер, масштаб і цілеспрямованість сексуального насильства, вчиненого на тимчасово окупованих територіях України, свідчить про його потенційну відповідність ознакам геноцидного акту.

У ході здійсненого дослідження було виявлено, що у період з 2014 року по серпень 2016 року в Донецькій області зареєстровано 197 кримінальних проваджень за ознаками злочинів, передбачених статтями 152 (зґвалтування) та 153 (в редакції, чинній на той момент – насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом) Кримінального кодексу України [104]. Проте лише 59 з них були передані до судових інстанцій з обвинувальним актом, що становить менше третини від загальної кількості. Аналогічна динаміка спостерігалася й у Луганській області, де з 85 відкритих проваджень лише 28 дійшли до судового розгляду [105]. Ці дані наочно свідчать про структурну проблему ефективності правосуддя у контексті воєнного конфлікту, що унеможливує забезпечення належного реагування на сексуальне насильство, зокрема в регіонах, що перебували у зоні активних бойових дій.

Узагальнення зібраних емпіричних даних дозволяє зробити критичний висновок: надзвичайно низький відсоток кримінальних справ, що доходять до стадії судового розгляду з винесенням обвинувального акту, є яскравим індикатором неефективності системи реагування на сексуальне насильство в умовах збройного конфлікту. Серед ключових причин такої динаміки дослідники виділяють труднощі в ідентифікації винних осіб, оскільки жертви не завжди здатні надати повні відомості про нападника – з огляду на шоківий стан, страх репресій або банальну неможливість запам'ятати зовнішні прикмети в екстремальних умовах. Додатково слід наголосити на тому, що в зоні бойових дій часто відсутня можливість зібрати належну доказову базу, а процесуальні дії унеможливаються внаслідок нестабільної безпекової ситуації [32].

Особливе значення в межах цього дослідження має проблема відсутності офіційної, систематизованої статистики щодо сексуальних злочинів, скоєних військовослужбовцями Збройних сил РФ на території України. Така ситуація створює хибне враження щодо незначної кількості таких правопорушень або ефективності запобіжних заходів, водночас

спотворюючи реальну картину масштабів конфліктного сексуального насильства. Брак об'єктивної інформації, як і низький рівень інституційної прозорості, формують додатковий бар'єр для подальших юридичних і кримінологічних досліджень у цій сфері.

Аналогічна картина спостерігалася й у попередні роки збройного конфлікту на Сході України, починаючи з 2014 року. Попри наявність офіційної статистики, що демонструє певну динаміку розслідувань, моніторингові дані національних та міжнародних неурядових організацій, зокрема правозахисних, виявляють глибокі структурні проблеми в забезпеченні справедливості. Згідно з даними представництва «Amnesty International» в Україні, органи прокуратури та суди не забезпечують об'єктивного, своєчасного і неупередженого розгляду справ про сексуальне насильство та ГОН [106]. Така ситуація породжує високий рівень безкарності, який, у свою чергу, стимулює повторюваність подібних злочинів.

Результати здійсненого аналізу свідчать про наявність не лише розриву між офіційною статистикою та реальною ситуацією, а й про відсутність скоординованого механізму фіксації та документування злочинів сексуального характеру. Доступ постраждалих до правосуддя залишається обмеженим, зокрема через брак національних стандартів реагування, відсутність єдиного протоколу дій для правоохоронців, судмедекспертів, психологів та представників громадських організацій. Правозастосовча практика демонструє фрагментарність і відсутність міжвідомчої взаємодії, що вимагає глибокого перегляду відповідної державної політики.

Після ескалації конфлікту у 2022 році ситуація з фіксацією та реагуванням на сексуальні злочини не покращилася значним чином. Досі не розроблено і не затверджено національного нормативно-правового акту, який би регламентував процедуру реагування на випадки сексуального насильства в умовах війни. Відсутність офіційного протоколу фіксації, збору доказів та взаємодії між установами продовжує ускладнювати притягнення винних до відповідальності. Натомість медіа повідомляють про численні випадки

згвалтувань жінок, зокрема в Херсоні та Бучі [107]. Попри шокуючі факти, переважна більшість даних базується на свідченнях очевидців та фрагментарних відкритих джерелах, оскільки систематичне документування подібних злочинів в умовах активних бойових дій досі відсутнє.

Виходячи з вищенаведеного, можна сформулювати ключовий висновок: існує нагальна потреба у створенні національного протоколу фіксації та розслідування сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, який має бути уніфікованим, чітко структурованим і гармонізованим із положеннями Міжнародного протоколу з документування сексуального насильства у конфліктах [108]. Такий документ має містити алгоритми дій для всіх залучених суб'єктів – від поліції до лікарів і соціальних працівників. У доповнення до цього – держава має забезпечити системну підготовку відповідних кадрів, з урахуванням принципів чутливості до травми, дотримання етичних стандартів та фахової компетентності у роботі з потерпілими. Лише у такий спосіб можливо забезпечити доступ постраждалих до справедливості та створити основу для формування правової позиції про наявність геноцидного згвалтування в Україні з боку рф.

Постановою Верховної Ради України «Про заяву щодо вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні» офіційно закріплено позицію української держави стосовно кваліфікації окремих дій збройних формувань рф як акту геноциду [109]. У цьому контексті особливу увагу привертає використання у тексті постанови посилання на прецедентну справу Прокурор проти Жана-Поля Акаєсу, розглянуту ICTR [110]. Як було проаналізовано у попередніх підрозділах цього дослідження, дана справа стала основоположною в аспекті визнання сексуального насильства як одного з можливих способів вчинення геноциду. Згадане посилання має не лише історико-правове значення, але й виконує аргументаційну функцію у підтримці правової кваліфікації дій, що мали місце під час російської агресії, відповідно до положень Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 року.

Зокрема, у постанові наводяться свідчення про випадки сексуального насильства, скоєного на територіях українських населених пунктів, які перебували під тимчасовою окупацією збройних формувань РФ: Буча, Ірпінь, Маріуполь, Бородянка, Гостомель, а також низка інших міст і сіл. Ці свідчення фіксують систематичність, масовість і жорстокість актів сексуального насильства, що дозволяє розглядати їх не як поодинокі злочини опортуністичного характеру, а як складову частину ширшої кампанії, що має ознаки геноцидного злочину. Доведення того, що акти ГОН в Україні мають геноцидний характер, є важливим елементом загальної юридичної кваліфікації дій агресора як злочину геноциду.

Нагадаємо, що у справі Акаєсу ІСТУ встановив, що сексуальне насильство може бути кваліфіковане як акт геноциду за умови, якщо воно спрямоване на заподіяння серйозної фізичної або психологічної шкоди членам цільової групи, що прямо відповідає одному з критеріїв, передбачених пунктом «b» статті 2 Конвенції 1948 року. Суд вказав на інтерсекційний характер злочину: жінки ставали жертвами зґвалтувань як через свою етнічну належність, так і в силу гендерних стереотипів, що робить такий злочин не лише геноцидним, але й гендерно зумовленим за своїм характером. Згідно з підходом трибуналу, сексуальне насильство повинно не лише слугувати інструментом терору, а й виконувати функцію руйнування цілісності, гідності та ідентичності жертви та її спільноти [111]. Таким чином, визначальним елементом такого злочину є наявність спеціального наміру (*dolus specialis*) знищити, повністю або частково, певну групу як таку.

Юридичну релевантність застосування підходу, запропонованого ІСТУ у справі Акаєсу, до ситуації в Україні підтверджує політичний та ідеологічний контекст, у якому вчиняються злочини. Високопосадовці рф у своїх публічних заявах та офіційних документах неодноразово заперечували право української нації на існування як самостійної історичної, культурної та політичної спільноти. Такі заяви супроводжуються вживанням риторики, що дегуманізує українців – наприклад, у вигляді ототожнення з «нацистами», «не людьми»,

«біомасою», а також закликами до «денацифікації». У пропагандистському дискурсі цей термін, позбавлений чіткого правового змісту, фактично виконує функцію легітимації дій, спрямованих на повне або часткове знищення українського народу [112]. Як свідчить практика ІСТУ, зокрема у справі Прокурор проти Радована Караджича, подібна мова ворожнечі може розцінюватися як доказ наявності геноцидального наміру [113].

Поряд із політико-ідеологічним підґрунтям, важливим емпіричним аргументом є характер скоєння сексуального насильства в регіонах активних бойових дій та тимчасової окупації – Київській, Чернігівській, Харківській, Херсонській, Донецькій областях. Серед типових ознак: груповий або публічний характер злочину, надмірна жорстокість, спричинення тривалих психічних травм, що відповідає критерію «serious bodily or mental harm» у змісті Римського статуту Міжнародного кримінального суду [107]. Отже, наявність як матеріальних елементів злочину геноциду, так і спеціального наміру дозволяє стверджувати, що у низці випадків сексуальне насильство, скоєне в Україні, не може бути зведене лише до воєнного злочину чи злочину проти людяності, а має розглядатися у парадигмі злочину геноциду.

Водночас актуальною залишається проблема нормативного забезпечення відповідної правової кваліфікації в межах національного кримінального законодавства. Проведений аналіз свідчить про фрагментарність і недостатню гармонізацію українського законодавства з нормами міжнародного кримінального права. Зокрема, єдиною статтею Кримінального кодексу України, яка передбачає відповідальність за геноцид, є стаття 442 [104]. Її зміст кореспондується з положеннями Конвенції 1948 року, однак залишає поза увагою низку важливих аспектів, зокрема – гендерну специфіку насильства та психічну шкоду як окрему форму заподіяної шкоди.

Положення українського законодавства щодо воєнних злочинів мають обмежений та загальний характер. Наприклад, стаття 438 Кримінального Кодексу України «Порушення законів та звичаїв війни» [104] охоплює лише окремі дії – такі як жорстоке поводження з цивільними особами чи

військовополоненими, вигнання цивільного населення, застосування заборонених методів ведення війни. Однак така диспозиція не дозволяє комплексно охопити злочини сексуального насильства, вчиненого в рамках геноцидної кампанії. У жовтні 2024 року в Україні відбулося суттєве оновлення кримінального законодавства у зв'язку з ратифікацією Римського статуту МКС. Прийняттям Закону України № 4012-IX «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту МКС та поправок до нього» [25] було здійснено ряд уточнень і доповнень, що важливі в контексті даного дослідження.

Зокрема, уточнення примітки до статті 442 Кримінального кодексу України розширює тлумачення поняття «серйозна шкода», визнаючи до таких, зокрема, дії, пов'язані зі звалтуванням або іншими формами сексуального насильства. Окрім цього, кримінальний кодекс доповнено новою статтею 442-1, яка вперше в українському законодавстві передбачає окремий склад злочину проти людяності. Відповідно до пункту 4 частини першої цієї статті, караним визнається сексуальне насильство у його різноманітних формах, зокрема звалтування, сексуальна експлуатація, примус до проституції, примусова вагітність чи стерилізація, якщо такі дії вчинені умисно в межах масштабного або системного нападу на цивільне населення.

Таким чином, зазначені законодавчі зміни є кроком імплементації правового обґрунтування кваліфікації сексуального насильства не просто як злочину проти людяності, а й елементу геноциду. Водночас постає питання правозастосовчої узгодженості через таке співіснування норм щодо сексуального насильства, що може створювати колізії при їх правовій кваліфікації. Це вимагає ретельного аналізу потенційних труднощів у правозастосовній практиці та напрацювання відповідних процесуальних механізмів.

Донедавній правовий вакуум щодо злочинів проти людяності, а також відсутність чіткої типологізації воєнних злочинів у національному праві

знижують ефективність механізмів притягнення до відповідальності за ГОН. У цьому контексті стаття 442 Кримінального Кодексу України, хоч і встановлює відповідальність за геноцид, не містить розгорнутої класифікації форм шкоди: зокрема, не передбачено психічну шкоду як окремий елемент складу злочину, що важливо для кваліфікації ГОН як геноциду (див. у таблиці 3.1).

Таблиця 3.1

Порівняльна характеристика положень статті 6 Римського статуту МКС та статті 442 Кримінального кодексу України

Критерій	Стаття 6 Римського статуту МКС	Стаття 442 Кримінального кодексу України	Коментар / Відмінності
Суб'єкт злочину	Будь-яка особа, незалежно від посадового статусу	Будь-яка особа	Обидві норми є універсальними щодо суб'єкта
Захищені групи	Національна, етнічна, расова або релігійна група	Національна, етнічна, расова або релігійна група	Визначення груп ідентичні
Форма умислу	Спеціальний умисел – намір повністю або частково знищити групу як таку	Спеціальний умисел – намір повністю або частково знищити групу	Формулювання подібне, однак тлумачення в міжнародному праві деталізованіше (<i>dolus specialis</i>)
Види діянь (<i>actus reus</i>)	а) Вбивство членів групи б) Спричинення серйозної тілесної або психічної шкоди в) Створення умов, що ведуть до фізичного знищення г) Заходи, спрямовані на запобігання дітонародженню д) Насильницьке переміщення дітей	а) Вбивство членів групи б) Заподіяння членам групи серйозної шкоди в) Створення умов для фізичного знищення г) Заходи, спрямовані на запобігання дітонародженню д) Насильницька передача дітей	У ККУ немає згадки про психічну шкоду . Це ускладнює кваліфікацію сексуального насильства як геноциду.
Оцінка сексуального насильства як акту геноциду	Може охоплювати пункти в та г (за практикою МКТЮ, МКТР): – психічна шкода – запобігання дітонародженню	Не передбачено прямо, але можливе тлумачення в межах п. в та г	Міжнародна практика розширює тлумачення згвалтування як інструменту геноциду; у ККУ відсутні необхідні уточнення для чіткого врахування таких діянь

Продовження Таблиці 3.1

	– вплив на ідентичність групи		
Джерело тлумачення	Статут + практика МКТЮ, МКТР, МКС	Національні джерела, тлумачення судової практики України	Відсутність узагальненої судової практики в Україні ускладнює правозастосування

На основі проведеного аналізу вбачаємо, що за умови глибокого тлумачення положень статті 442 Кримінального кодексу України відповідно до примітки про серйозну шкоду, а також із урахуванням практики міжнародних трибуналів, потенційне переслідування на національному рівні геноцидного зґвалтування як міжнародного злочину є можливим. Водночас це потребує оновлення підходів у сфері кримінально-правової кваліфікації, гармонізації із міжнародними стандартами та підвищення кваліфікації правозастосовних органів у питаннях доказування спеціального умислу у справах щодо геноциду.

З урахуванням проаналізованих ознак геноцидного сексуального насильства у попередньому підрозділі, а також з огляду на особливості українського кейсу, доцільним вбачається обґрунтування кваліфікації окремих випадків сексуального насильства, вчинених під час збройної агресії РФ проти України, як геноцидного зґвалтування. Такий підхід відповідає не лише змістовній аргументації, що її подає українська держава у міжнародно-правовому полі щодо наявності в діях РФ складу злочину геноциду, внесеними змінами до Кримінального кодексу України, але й узгоджується з усталеною практикою міжнародних кримінальних судів і трибуналів, зокрема – ІСТУ і ІСТР. Кваліфікація сексуального насильства як одного зі способів вчинення геноциду дозволяє не лише належно відобразити характер і масштаб скоєних злочинів, а й забезпечити притягнення до відповідальності осіб, винних у вчиненні таких дій, з урахуванням усіх обтяжуючих обставин, включаючи наявність спеціального наміру знищення національної групи. Такий підхід сприятиме не лише утвердженню принципу невідворотності покарання, але й

зміцненню міжнародного правопорядку в частині попередження і притягнення до відповідальності за злочини геноциду.

У зв'язку з цим пропонується: на рівні як національних, так і міжнародних слідчих і судових органів забезпечити аналітичну розробку спеціальної методології правової кваліфікації сексуального насильства як геноцидного, з урахуванням критеріїв, сформульованих у міжнародній судовій практиці, внесених змін у статтю 442 Кримінального кодексу України та особливостей збройного конфлікту в Україні. Така методологія має містити чіткі індикатори наявності спеціального геноцидного наміру, ознак системності, масовості, спрямованості на конкретну національну групу, а також враховувати гендерний вимір злочину.

Висновки до Розділу 3

Провівши комплексне дослідження ГОН у формі геноцидного зґвалтування, доходимо до таких висновків:

– Геноцидне зґвалтування є унікальною формою сексуального насильства, що вирізняється не лише своєю масовістю й системністю, але й цілеспрямованим наміром знищити певну групу як таку. У цьому контексті сексуальне насильство стає не лише засобом індивідуального приниження, а інструментом руйнування колективної ідентичності, міжпоколіннєвої тяглості, соціальної структури та відтворення спільноти.

– Геноцидне зґвалтування – це форма сексуального насильства, що вчиняється з метою повного або часткового знищення національної, етнічної, расової або релігійної групи шляхом завдання її представникам фізичних та психологічних страждань, підриву репродуктивної спроможності, руйнування соціальної структури спільноти і травматизації колективної ідентичності, виходить за межі індивідуального злочину та є частиною більш широкої стратегії знищення групи як такої.

– До основних ознак геноцидного зґвалтування належать: наявність спеціального умислу (*dolus specialis*), цілеспрямований вибір жертв за ознакою належності до цільової групи, публічність актів насильства, руйнування репродуктивного потенціалу групи, насильницьке впровадження нової, інституційна підтримка, ідеологічна легітимація насильства.

– Незважаючи на масштабність і доказовість, геноцидне зґвалтування досі залишається недостатньо системно дослідженим і чітко кваліфікованим у міжнародному праві, що обумовлює потребу у вдосконаленні теоретичних підходів, нормативної бази та механізмів притягнення до відповідальності.

– Сексуальне насильство в умовах збройного конфлікту в Україні має ознаки системного та цілеспрямованого характеру, що дозволяє розглядати його не лише як військовий злочин або злочин проти людяності, але й як потенційний акт геноциду відповідно до Конвенції про запобігання злочину геноциду. Масштаб, жорстокість та спрямованість дій, що фіксуються на деокупованих територіях, свідчать про спроби знищення української національної групи, принаймні частково, через порушення тілесної недоторканності та психологічну руйнацію жінок і дітей як найуразливіших категорій.

– Міжнародна практика уже встановила прецеденти визнання сексуального насильства як способу вчинення геноциду. Український випадок, з огляду на зібрані свідчення та структурну повторюваність подібних злочинів, потребує аналогічного підходу в юридичному аналізі, що, своєю чергою, вимагає глибшої інтеграції концепту геноцидного зґвалтування в національне правозастосування та міжнародне переслідування військових злочинів на українській території.

– Незважаючи на наявність нормативної бази, включаючи Національний план дій із виконання Резолюції 1325, спостерігається структурна неспроможність національної системи кримінального правосуддя адекватно реагувати на злочини сексуального характеру в умовах конфлікту. Кількість справ, що доходять до стадії судового розгляду, є критично малою, що

свідчить про потребу інституційної реформи та перегляду процесуальних механізмів фіксації, документування і розслідування таких злочинів.

– Зважаючи на вищевикладене, пропонуємо деталізувати в національному кримінальному законодавстві окрему кваліфікуючу ознаку «сексуальне насильство як спосіб вчинення геноциду», що дозволить вийти за межі традиційної класифікації і адаптувати закон до сучасних міжнародних стандартів, а також забезпечити системну співпрацю з міжнародними трибуналами та правозахисними місіями з метою надання належної доказової бази для кваліфікації актів сексуального насильства як злочину геноциду.

– Загалом, національний та міжнародний правопорядок потребують системного оновлення концептуальних підходів до кваліфікації сексуального насильства в умовах конфлікту. Запропоноване дослідження робить внесок у формування нової парадигми правового осмислення геноцидного згвалтування як окремої форми геноциду, що має не лише доктринальне, а й практичне значення для сучасного етапу міжнародного правосуддя, зокрема у зв'язку з агресією проти України.

ВИСНОВКИ

Проведене комплексне дослідження ГОН у контексті міжнародних збройних конфліктів, зокрема його вияву у формі геноцидного згвалтування, дозволяє сформулювати низку теоретичних і практичних висновків, що мають значення як для розвитку науки міжнародного права, так і для удосконалення національного правозастосування в умовах воєнного конфлікту.

– ГОН у контексті міжнародних збройних конфліктів слід розглядати як глибоко вкорінене, структурне порушення прав людини, що має дискримінаційний характер і спрямоване на осіб на основі їх гендерної приналежності або ідентичності. Така інтерпретація відповідає підходам, закріпленим у базових міжнародно-правових документах, таких як Конвенція CEDAW, Декларація ООН про ліквідацію насильства щодо жінок та Стамбульська конвенція.

– Характерною рисою ГОН є його соціально-конструктивна природа, що означає глибоке вкорінення цього явища у культурні матриці, домінуючі моделі поведінки, суспільні очікування та норми, що зумовлює його багатовимірність і складність у подоланні лише правовими засобами.

– Проведений аналіз свідчить про відсутність у міжнародному праві чіткої та загальноприйнятої дефініції ГОН у контексті збройних конфліктів. Сучасна кваліфікація таких дій здебільшого базується на інструментах «м'якого права», таких як резолюції Генеральної Асамблеї ООН або рекомендації ООН Жінки.

– У межах дослідження запропоновано визначення ГОН у міжнародних збройних конфліктах як насильницьких дій, що мають просторову, часову і причинно-наслідкову прив'язку до воєнних дій, завдають фізичної, сексуальної або психологічної шкоди і є проявом системної дискримінації.

– Аналіз національного законодавства різних держав засвідчує фрагментарність і неоднорідність у криміналізації ГОН, зокрема як окремої категорії воєнних злочинів. Значна частина країн поки що не кодифікувала

ґОН у законодавстві як самостійний міжнародний злочин, що свідчить про інституційну недостатність правового захисту постраждалих. Україна в контексті триваючого збройного конфлікту з 2014 року вжила низку позитивних кроків у сфері нормативного регулювання, серед яких варто відзначити ратифікацію Стамбульської конвенції, прийняття Національного плану дій щодо реалізації Резолюції 1325, а також співпрацю з Міжнародним кримінальним судом, однак ці кроки не супроводжуються адекватною правозастосовчою практикою.

– Важливою є систематизація норм Кримінального кодексу України, зокрема запровадження спеціальної криміналізації сексуального насильства в умовах збройного конфлікту. Перспективним напрямом реформування є посилення міжвідомчої взаємодії між правоохоронною системою, судовими інституціями та структурами, що надають підтримку постраждалим.

– У сучасній судовій практиці досі не відбулося повного переосмислення ролі ґОН – сексуальне насильство часто розглядається лише як порушення тілесної недоторканності, без урахування його політичної функції в конфліктах, зокрема приниження, етнічного очищення, руйнування соціального порядку.

– Постає необхідність концептуального переходу від інтегративного підходу до структурного визнання ґОН – тобто закріплення за ним статусу окремого міжнародного злочину, що потребує створення нової категорії злочинів у міжнародному кримінальному праві, де гендер не буде розглядатися лише як обтяжуюча обставина, а як самостійна правова основа.

– Визнання ґОН як геноцидного злочину або злочину проти людяності потребує врахування не лише шкоди, завданої жертвам, але й трансформаційного ефекту, що він має на спільноту в цілому – руйнування колективної пам'яті, посилення травми між поколіннями, руйнація культурної ідентичності.

– Основними причинами масштабного поширення ґОН у збройних конфліктах виступають: розпад системи захисту цивільного населення, масова

міграція, мілітаризація суспільства, торгівля людьми, неконтрольоване поширення зброї, поширення посттравматичних розладів, а також системна безкарність. Високий рівень насильства в інтимному партнерстві під час війни є окремим проявом ескалації ГОН, який обумовлюється психологічною травматизацією, поширенням зброї, економічною дестабілізацією та зловживанням психоактивними речовинами.

– Застосування сексуального насильства як засобу колективного приниження, домінування та руйнування ідентичності свідчить про цілеспрямовану воєнну стратегію, яка виходить за межі індивідуальної агресії і трансформується в інструмент геноцидної політики.

– Геноцидне зґвалтування становить особливий тип сексуального насильства, який відзначається масштабністю, координованістю та специфічною цілеспрямованістю – знищенням певної групи як такої. У цьому випадку сексуальне насильство не обмежується актом фізичного або морального знуцання над окремими особами, а виступає як інструмент підриву колективної ідентичності, руйнування соціальної цілісності групи, переривання культурної спадкоємності та порушення здатності до відтворення спільноти.

– Геноцидне зґвалтування – це форма сексуального насильства, що вчиняється з метою повного або часткового знищення національної, етнічної, расової або релігійної групи шляхом завдання її представникам фізичних та психологічних страждань, підриву репродуктивної спроможності, руйнування соціальної структури спільноти і травматизації колективної ідентичності, виходить за межі індивідуального злочину та є частиною більш широкої стратегії знищення групи як такої.

– До основних ознак геноцидного зґвалтування належать: наявність спеціального умислу (*dolus specialis*), цілеспрямований вибір жертв за ознакою належності до цільової групи, публічність актів насильства, руйнування репродуктивного потенціалу групи, насильницьке впровадження нової, інституційна підтримка, ідеологічна легітимація насильства.

– У ході аналізу конфлікту в Україні встановлено, що сексуальне насильство у низці випадків відповідає ознакам геноциду, зокрема – за пунктом «б» статті II Конвенції про геноцид, яка передбачає спричинення серйозної фізичної або психічної шкоди членам цільової групи. Йдеться про поєднання елементів: повторюваності, масштабності, наявності спеціального умислу, спрямованого на часткове знищення національної групи через насильство, спрямоване на жінок.

– Прецедентна практика міжнародних кримінальних трибуналів, зокрема ICTR (справа Акаєсу) та ICTY (справа Караджича), підтверджує, що сексуальне насильство може розглядатися як інструмент реалізації геноцидного наміру. У випадку України така кваліфікація є обґрунтованою як за формою злочинів, так і за риторикою держави-агресора, що заперечує існування української нації.

– В Україні фіксується вкрай низький рівень досудового розслідування та судового розгляду злочинів сексуального характеру, що вчинені в умовах збройного конфлікту. Системні проблеми виявлено у сфері фіксації, збору доказів, кваліфікації злочинів, підтримки потерпілих.

– Стаття 442 КК України, що передбачає відповідальність за геноцид, не містить чітких дефініцій щодо психологічної шкоди та враховує гендерну специфіку злочинів, зокрема сексуальне насильство лише як форму серйозної шкоди, а не окрему кваліфікуючу дію. Вузкість статті 438 про воєнні злочини та, водночас, включення без чіткої диференціації сексуального насильства в категорії проявів геноциду та злочинів проти людяності ускладнює подальшу кваліфікацію, хоч і корелюється із Стамбульською конвенцією МКС.

– Пропонується внести зміни до Кримінального кодексу України, зокрема: передбачити окрему кваліфікуючу ознаку – «сексуальне насильство як спосіб вчинення геноциду», доповнити статтю 442 положенням про серйозну психічну шкоду, конкретизувати норми про злочини проти людяності відповідно до Римського статуту.

– Доцільним є створення уніфікованого національного протоколу фіксації сексуального насильства в умовах збройного конфлікту, який би містив чіткі алгоритми дій для поліції, медиків, судмедекспертів, психологів та правозахисників, з урахуванням Міжнародного протоколу з документування сексуального насильства у конфліктах.

Запропоноване дослідження формує теоретичне та практичне підґрунтя для розширення характеристики поняття ГОН у збройних конфліктах і визнання геноцидного зґвалтування як окремої форми геноциду у праві та практиці сучасного міжнародного правосуддя, а також пропонує шляхи імплементації цього підходу в національний правопорядок України з урахуванням специфіки сучасного збройного конфлікту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Committee on the Elimination of Discrimination against Women (CEDAW). General Recommendation No. 19: Violence against women. 1992. URL: <https://www.refworld.org/legal/resolution/cedaw/1992/en/96542> (дата звернення: 23.12.2024).
2. Declaration on the Elimination of Violence against Women: Resolution of the UN General Assembly of 20 December 1993, No. 48/104. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/declaration-elimination-violence-against-women> ((дата звернення: 23.12.2024).
3. Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence (Istanbul Convention): Council of Europe Treaty No. 210. Istanbul, 11 May 2011. URL: <https://www.coe.int/en/web/istanbul-convention> (дата звернення: 23.12.2024).
4. Качинська М. Причини латентності насильства в сім'ї. *Журнал східноєвропейського права*. 2016. № 33. С. 27–32.
5. Шевченко Л., Кобікова Ю. та ін. Гендер у психологічних та соціологічних дослідженнях. К.: 2015. 148 с.
6. Бусел В. Т. (уклад. і гол. ред.). Гендер. *Великий тлумачний словник сучасної української мови* (з дод. і допов.). К., Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. С. 230.
7. UN Women. Progress of the World's Women 2019–2020: Families in a Changing World. New York: UN Women Headquarters, 2019. 287 p. URL: <https://www.unwomen.org/en/digital-library/publications/2019/06/progress-of-the-worlds-women-2019-2020> (дата звернення: 27.12.2024).
8. United Nations. Report of the Secretary-General on the implementation of Security Council resolutions 1820 (2008) and 1888 (2009). 24.11.2010. URL: <https://undocs.org/S/2010/604> (дата звернення: 27.12.2024).

9. United Nations. Report of the Secretary-General on Conflict-Related Sexual Violence. 13.01.2012. URL: <https://undocs.org/S/2012/33> (дата звернення: 27.12.2024).

10. Analytical & conceptual framing of conflict-related sexual violence, 2011. URL: <http://www.stoprapenow.org/uploads/advocacyresources/1321456915.pdf> (дата звернення: 23.12.2024).

11. UN Security Council Resolution 1820 (2008), adopted at its 5916th meeting, 19 June 2008. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_h11 (дата звернення: 23.05.2024).

12. UN Women. About UN Women. URL: <https://www.unwomen.org/en/about-us/about-un-women> (дата звернення: 27.05.2025).

13. UN General Assembly Resolution 68/191. Taking action against gender-related killing of women and girls. 18.12.2013. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N13/450/91/PDF/N1345091.pdf?OpenElement> (дата звернення: 27.05.2025).

14. United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC). Gender-related killing of women and girls: promising practices, challenges and practical recommendations. 15.08.2014. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/V14/053/60/PDF/V1405360.pdf?OpenElement> (дата звернення: 27.05.2025).

15. United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC). Gender-based violence against women. URL: <https://www.unodc.org/unodc/en/justice-and-prison-reform/new-gender-in-the-justice-systemvaw.html> (дата звернення: 27.05.2025).

16. CEDAW. Concluding observations on the fourth periodic report of Timor-Leste. CEDAW/C/TLS/CO/4. 2023. URL: <https://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=6QkG1d%2FPpRiCAqhKb7yhsqWC9Lj7ub%2FHRJVf1GxZMHG6BKa6x0NNcLFpDnl990QwSpmv%2BQZ0TZQ514aW2xLiW0gDfkuN6E4sIIkFWAtyo11Nz9c08mTXR36zlckBm8al> (дата звернення: 27.05.2025).

17. CEDAW. General recommendation No. 35 on gender-based violence against women, updating general recommendation No. 19. URL: <https://www.ohchr.org/en/treaty-bodies/cedaw/general-recommendations> (дата звернення: 27.05.2025).

18. Commission on Human Rights. Resolution 1994/45: Integration of the human rights of women and the gender perspective: violence against women. 1994. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/181527> (дата звернення: 27.05.2025).

19. United Nations. Beijing Declaration and Platform for Action: Adopted at the Fourth World Conference on Women, Beijing, 4–15 September 1995. URL: <https://www.un.org/womenwatch/daw/beijing/platform/> (дата звернення: 27.05.2025).

20. International Criminal Court. Rome Statute of the International Criminal Court. 17.07.1998. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/RS-Eng.pdf> (дата звернення: 27.05.2025).

21. Закон України № 2866-IV від 08.09.2005 «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text> (дата звернення: 27.05.2025).

22. Закон України № 2229-VIII від 07.12.2017 «Про запобігання та протидію домашньому насильству». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> (дата звернення: 27.05.2025).

23. Альохін А., Кириченко С., Кориневич А. та ін.; за ред. Щербаченка В., Янової Г. Війна без правил: гендерно обумовлене насильство, пов'язане зі збройним конфліктом на сході України. К.: 2020. 104 с.

24. Каглійчук М. Ю. Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом: кваліфікація за законодавством України // *Правова система та державотворення: історичний вимір і сучасні тенденції*: матеріали II наук.-практ. конф. Ужгород, 16–17 лютого 2024 р. С. 96–99.

25. Закон України № 4012-IX від 20.03.2024 «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з

ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього».

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4012-20#Text> (дата звернення: 27.05.2025).

26. Як Стамбульська конвенція допоможе протидіяти гендерно зумовленому та домашньому насильству? URL: <https://lastrada.org.ua/novyny/yak-stambulskakonventsiya-dopomozhe-protydiyaty-genderno-zumovlenomu-ta-domashnomunasylstvu.html> (дата звернення: 23.12.2024).

27. Чому важливо сьогодні документувати правопорушення? 2018. URL : <https://jfp.org.ua/coalition/novyny-koalicii/articles/dokumentuvannia>. (дата звернення: 23.12.2024).

28. Дорошенко К. Документування правопорушень на Донбасі: що це дасть постраждалим. URL : <https://blogs.korrespondent.net/blog/events/3978680/> (дата звернення: 23.12.2024).

29. Доступ до правосуддя в контексті конфлікту в Україні. Тематичний звіт. 2015. 52 с. URL : <http://www.osce.org/uk/ukraine-smm/212321?download=true> (дата звернення: 23.12.2024).

30. Управління Верховного комісара ООН з прав людини. Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні 16 лютого – 15 травня 2016 р. 35 с. URL: https://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/ReportUkraineFevMay2018_UK_RAINIAN.pdf (дата звернення: 23.12.2024).

31. Кримінальне переслідування за злочини сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом: результати діяльності. URL: <https://www.gr.gov.ua/ua/posts/rezultati-diyalnosti> (дата звернення: 23.12.2024).

32. Політова А.С. Окремі питання кримінальної відповідальності за гендерно обумовлене насильство в умовах збройного конфлікту (воєнного стану) за законодавством зарубіжних країн. Пам'яті професорів П.С. Матишевського та С.С. Яценка. Збірка тез доповідей учасників науково-практичної конференції «Сучасне кримінальне право України:

конституційний, міжнародно-правовий та порівняльноправовий виміри» (Яценківські читання) (2 лютого 2023 року) / упоряд. А.А. Стрижевська, С.Д. Шапченко, К.П. Задоя. К., 2023. С. 94-99. 716

33. ICTY, The Prosecutor v. Anto Furundzija, The Trial Chamber, Judgment, IT-95-17/1-T, 10.12.1998. URL: <https://www.icty.org/x/cases/furundzija/tjug/en/furtj981210e.pdf> (дата звернення: 13.03.2025).

34. ICTY, The Prosecutor v. Dusko Tadic, The Trial Chamber, Opinion and judgment, IT-94-1-T, 07.05.1997. URL: <https://www.icty.org/x/cases/tadic/tjug/en/tad-ts70507JT2-e.pdf> (дата звернення: 13.03.2025).

35. Campaign ‘Rape and Other Violence: Leave my Body out of the War’, First Survey of Prevalence, Sexual violence against women in the context of the Colombian armed conflict, Colombia, 2001 – 2009. URL: www.usofficeoncolombia.org/uploads/application-pdf/2011-03-23-ExecutiveSummary.pdf (дата звернення: 13.03.2025).

36. Commentary on the First Geneva Convention, ICRC, 2016. URL: <https://ihldatabases.icrc.org/ihl/full/GCI-commentary> (дата звернення: 13.03.2025).

37. Lieber Code: Instructions for the Government of Armies of the United States in the Field, General Order No. 100, 24 April 1863, Art. 44. URL: www.icrc.org/ihl/INTRO/110 (дата звернення: 13.03.2025).

38. The Hague, 1899, Art. 46; Convention (III) relative to the Opening of Hostilities, The Hague, 1907, Art. 46. URL: <https://www.icrc.org/en/doc/resources/documents/misc/5fzmuy.htm> (дата звернення: 13.03.2025).

39. Convention relative to the Treatment of Prisoners of War, Geneva, 27 July 1929, Art. 3. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/ihl/INTRO/305> (дата звернення: 13.03.2025).

40. Geneva Convention (III) relative to the Treatment of Prisoners of War, 12 August 1949, Art. 14. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/ihl/INTRO/375> (дата звернення: 13.03.2025).

41. Geneva Convention (IV) relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War, 12 August 1949. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/ihl/INTRO/380> (дата звернення: 13.03.2025).

42. Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of Non-International Armed Conflicts (Protocol II), 8 June 1977. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/ihl/INTRO/475> (дата звернення: 13.03.2025).

43. Levy A. B. International Prosecution of Rape in Warfare: Nondiscriminatory Recognition and Enforcement. *UCLA Women's Law Journal* 4, (1994): 256-297.

44. Статут Спеціального суду щодо Сьєрра-Леоне, 2002. URL: https://www.un.org/ru/documents/bylaws/charter_sierra.pdf (дата звернення: 13.03.2025).

45. Про заснування Колегії з винятковою юрисдикцією щодо найтяжчих злочинів, Розпорядження Тимчасової адміністрації ООН у Східному Тиморі № 2000/15 від 06.06.2000. URL: <https://www.un.org/en/peacekeeping/missions/past/etimor/untaetPU.htm> (дата звернення: 13.03.2025).

46. Pratt N. "Reconceptualizing Gender, Reinscribing Racial–Sexual Boundaries in International Security: The Case of UN Security Council Resolution 1325 on “Women, Peace and Security”." *International Studies Quarterly* 57, (2013): 772 – 783.

47. Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього: Конвенція; ООН від 9 грудня 1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_155 (дата звернення: 13.03.2025).

48. ICC, Prosecutor v Thomas Lubanga Dyilo, Judgement on appeal against other decisions, ICC-01/04-01/06, 01.12.2014. URL: <https://www.legal-tools.org/doc/a9bd07/> (дата звернення: 13.03.2025).

49. ICC, Prosecutor v Germain Katanga and Mathieu Chui, Decision on the confirmation of charges, ICC-01/04-01/07, 30.09.2008. URL: <https://legaltools.org/doc/67a9ec/pdf> (дата звернення: 27.03.2025).

50. International Criminal Court, Office of the Prosecutor. Policy Paper on Sexual and Gender-Based Crimes. June 2014. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/2014-06/Policy-Paper-on-Sexual-and-Gender-Based-Crimes--June-2014.pdf> (дата звернення: 27.03.2025).

51. ICC, The Prosecutor v. Jean-Pierre Bemba Gombo, ICC-01/05-01/08, 21.02.2018. URL: https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/CourtRecords/CR2016_02238.PDF (дата звернення: 27.03.2025).

52. ICC, The Prosecutor v. Bosco Ntaganda, ICC-01/04-02/06, 08.07.2019. URL: https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/CourtRecords/CR2019_03568.PDF

53. 1 The Prosecutor v. Jean-Pierre Bemba Gombo, The Appeals Chamber, ICC-01/05-01/08 A, 08.06.2018. URL: https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/CourtRecords/CR2018_02984.PDF (дата звернення: 27.03.2025).

54. Snyder, Cindy, Wesley Gabbard, J. Dean May, and Nihada Zulcic. On the Battleground of Women's Bodies Mass Rape in Bosnia-Herzegovina. *Affilia: Journal of Women and Social Work* 21, (2006): 184-195.

55. Pearl Karuhanga Atuhaire, Nicole Gerring, Laura Huber, Mirgul Kuhns, and Grace Ngirangu. Special Report: The Elusive Peace: Ending Sexual Violence During and after Conflict. US Institute of Peace, (2018).

56. U. N. H. C. R., Gender-based Violence. UNHCR, url: <https://www.unhcr.org/gender-based-violence.html> (дата звернення: 27.03.2025).

57. Hatas K. Gender-based violence: as international crime? Peace Academy Rhineland-Palatinate, Blog der Friedensakademie Rheinland-Pfalz, 24.08.2019. URL: <http://friedensakademie-blog.eu/2019/08/24/gender-based-violence-aninternational-crime/> (дата звернення: 27.03.2025).

58. UN Security Council resolution 1820 on women, peace and security (2008). (n.d.). UN Women – Headquarters. Retrieved 10 March 2022. URL: <https://www.unwomen.org/en/docs/2008/6/un-security-council-resolution-1820> (дата звернення: 27.03.2025).

59. Banwell S., Gender and the Violence(s) of War and Armed Conflict: More Dangerous to Be a Woman?, 2020, Emerald Publishing, 208. URL: <https://www.emerald.com/insight/publication/doi/10.1108/9781787691155> (дата звернення: 27.03.2025).

60. Wolfe, L. Why soldiers rape—And when they don't—In diagrams—Women's Media Center. Women's Media Center. 2014. URL: <https://womensmediacenter.com/women-under-siege/why-soldiers-rapeand-when-they-dontin-diagrams> (дата звернення: 27.03.2025).

61. Резолюція 1325 (2000), ухвалена Радою Безпеки на її 4213-му засіданні, 31 жовтня 2000 року: Резолюція; ООН від 31.10.2000. База даних “Законодавство України”. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_669 (дата звернення: 27.03.2025).

62. Резолюція 1820 (2008), ухвалена Радою Безпеки на її 5916-му засіданні, 19 червня 2008 року: Резолюція; ООН від 19.06.2008 № 1820(2008). База даних “Законодавство України”. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_h11 (дата звернення: 27.03.2025).

63. Резолюція 1889 (2009), ухвалена Радою Безпеки на її 6196-му засіданні, 5 жовтня 2009 року. Резолюція; ООН від 05.10.2009 № 1889(2009). База даних “Законодавство України”. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_i28 (дата звернення: 27.03.2025).

64. Резолюція 2106 (2013), ухвалена Радою Безпеки на її 6984-му засіданні, 24 червня 2013 року: Резолюція; ООН від 24.06.2013 № 2106 (2013). База даних “Законодавство України”. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_142 (дата звернення: 27.03.2025).

65. General Recommendation on gender-based violence against women, Committee on the elimination of discrimination against women, 14.07.2017.

URL: <https://www.ohchr.org/en/hrbodies/cedaw/pages/gr35.aspx> (дата звернення: 27.03.2025).

66. Vu, A., Adam, A., Wirtz, A., Pham, K., Rubenstein, L., Glass, N., Beyrer, C. and Singh, S. (2014). The prevalence of sexual violence among female refugees in complex humanitarian emergencies: a systematic review and meta-analysis. *PLoS currents*, 6. 10.1371/currents.dis.835f10778fd80ae031aac12d3b533ca7 (дата звернення: 2.04.2025).

67. Reis, C. (2021). Sexual abuse during humanitarian operations still happens. What must be done to end it. *The Conversation*, October 5 2021. <https://theconversation.com/sexual-abuse-during-humanitarian-operations-still-happens-what-must-be-done-to-end-it-169223> (дата звернення: 2.04.2025).

68. Stark, L. and Ager, A. (2011). A systematic review of prevalence studies of gender-based violence in complex emergencies. *Trauma, Violence, & Abuse*, 12(3), pp.127-134.

69. Cesur, R., and Sabia, J. J. (2016). When war comes home: The effect of combat service on domestic violence. *Review of Economics and Statistics*, 98(2), 209-225. (дата звернення: 2.04.2025).

70. Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (OHCHR). Plight of civilians in Ukraine [Electronic resource]. OHCHR, 10 May 2022. URL: <https://www.ohchr.org/en/press-briefing-notes/2022/05/plight-civilians-ukraine> (дата звернення: 2.04.2025).

71. Reid-Cunningham A. R. "Rape as a Weapon of Genocide." *Genocide Studies and Prevention: An International Journal* 3, no. 3 (2008): 279-296

72. Chinkin C. "Rape and Sexual Abuse of Women in International Law." *European Journal of International Law* 5, no. 3 (1994): 329.

73. Van Der Poll L. Penal mechanisms in international humanitarian law with specific reference to sexual violence committed against women during armed conflict. *Revue juridique de l'Océan Indien*, 2008, 08, pp.103-128. <https://hal.univ-reunion.fr/hal-02543147/document> (дата звернення: 2.04.2025).

74. ICTR, *The Prosecutor v Ephrem Setako*, The Appeal Chamber, Judgment, ICTR-04-81-A, 28.09.2011. URL: <https://www.legal-tools.org/doc/e1c09a/pdf> (дата звернення: 2.04.2025).

75. Bouet L. AIDS As a Weapon of War: The Trauma Of The Rwandan Genocide. *Human Rights Pulse*. July 25, 2021. <https://www.humanrightspulse.com/mastercontentblog/aids-as-a-weapon-of-war-the-trauma-of-the-rwandangenocide> (дата звернення: 2.04.2025).

76. International Crimes Database. Case 192: Eichmann. URL: <https://www.internationalcrimesdatabase.org/Case/192/Eichmann/>

77. Kim H. *South Korean Conservatives Have Fueled Apologism for Japan's Sexual Slavery*. *Foreign Policy*. 15.03.2021. URL: <https://foreignpolicy.com/2021/03/15/south-korean-conservatives-fueled-apologism-japan-sexual-slavery/>

78. Nharaunda-Makawa. *Sexual Violence against Women*. 2021. P. 75.

79. Salzman T. A. *Rape Camps as a Means of Ethnic Cleansing: Religious, Cultural, and Ethnical Responses to Rape Victims in the Former Yugoslavia*. *Human Rights Quarterly*. 1998. Vol. 20. P. 348–378.

80. Jones F. *Gendercide and Genocide*. *Journal of Genocide Research*. 2000. P. 166.

81. ICTR. *Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu*, Trial Chamber, Judgment, ICTR-96-4, 02.09.1998. URL: <https://unictr.irmct.org/sites/unictr.org/files/casedocuments/ict-96-4/trial-judgements/en/980902.pdf> (дата звернення: 02.04.2025).

82. ICTR. *The Prosecutor v. Alfred Musema*, ICTR-96-13-T, 27.01.2000. URL: <https://www.internationalcrimesdatabase.org/Case/121/Musema/>

83. Nowrojee B. *Your Justice is Too Slow. Will the ICTR Fail Rwanda's Rape Victims?* UNRISD Occasional Paper, 2005. URL: [https://www.unrisd.org/80256B3C005BCCF9/\(httpAuxPages\)/56FE32D5C0F6DCE9C125710F0045D89F/\\$file/OP10%20Web.pdf](https://www.unrisd.org/80256B3C005BCCF9/(httpAuxPages)/56FE32D5C0F6DCE9C125710F0045D89F/$file/OP10%20Web.pdf) (дата звернення: 02.04.2025).

84. Henry N. *The Fixation on Wartime Rape: Feminist Critique and International Criminal Law. Social & Legal Studies*. 2014. Vol. 23, No. 1. P. 93–111.

85. Gaggoli G. *Sexual violence in armed conflicts: A violation of international humanitarian law and human rights law. International Review of the Red Cross*. 2014. № 96 (894). P. 503–538.

86. ICTR. *Prosecutor v. Serushago (Sentence)*, ICTR-98-39-S, 05.02.1999.

87. Grossman N. *Sex on the Bench: Do Women Judges Matter to the Legitimacy of International Courts?. Chicago Journal of International Law*. 2012. Vol. 12, No. 2. P. 647–684.

88. Moodrick-Even Khen H., Hagay-Frey A. *Silence at the Nuremberg Trials: The International Military Tribunal at Nuremberg and Sexual Crimes against Women in the Holocaust. Women's Rights Law Reporter*. 2014. Vol. 35. P. 44–66.

89. Amnesty International. *Rwanda: Rape – The Hidden Genocide*. 2004. URL: <https://www.amnesty.org/en/documents/afr47/001/2004/en/> (дата звернення: 3.03.2025)

90. Bouet L. *AIDS As a Weapon of War: The Trauma Of The Rwandan Genocide. Human Rights Pulse*. 25.07.2021. URL: <https://www.humanrightspulse.com/mastercontentblog/aids-as-a-weapon-of-war-the-trauma-of-the-rwandangenocide> (дата звернення: 02.04.2025).

91. Seifert R. *The Second Front: The Logic of Sexual Violence in Wars*. 1996. URL: <https://repository.law.umich.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1046&context=mjil> (дата звернення: 3.03.2025)

92. ICTY. *The Prosecutor v. Dragoljub Kunarac et al.*, ICTY-96-23-T. URL: <https://www.refworld.org/jurisprudence/caselaw/icty/2001/en/18198> (дата звернення: 3.03.2025)

93. Allen B. *Rape Warfare: The Hidden Genocide in Bosnia-Herzegovina and Croatia*. 1996.

94. Human Rights Watch. *Sexual Violence and its Consequences among Displaced Persons in Darfur*. 2005. URL:

<https://www.hrw.org/report/2005/08/11/their-own-voices/sexual-violence-and-its-consequences-among-displaced-persons> (дата звернення: 3.03.2025)

95. ICC. The Prosecutor v. Omar Hassan Ahmad Al Bashir, ICC-02/05-01/09. URL: <https://www.icc-cpi.int/court-record/icc-02/05-01/09-3> (дата звернення: 3.03.2025)

96. United Nations Human Rights Council. They Came to Destroy: ISIS Crimes Against the Yazidis, A/HRC/32/CRP.2. 2016. URL: <https://www.ohchr.org/en/documents/country-reports/they-came-destroy-isis-crimes-against-yazidis> (дата звернення: 3.03.2025)

97. UN Human Rights Council. Report of the Independent International Fact-Finding Mission on Myanmar, A/HRC/39/64. 2018. URL: <https://www.ohchr.org/en/hr-bodies/hrc/myanmar-ffm/myanmar-ffm-reports> (дата звернення: 3.03.2025)

98. Розпорядження КМУ від 28.10.2020 № 1544-р Про затвердження Нац. плану дій з виконання резолюції РБ ООН 1325 "Жінки, мир, безпека" на період до 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1544-2020-%D1%80#Text> (дата звернення: 12.04.2025)

99. Звіт Генерального секретаря ООН про сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, 2023. URL: <https://ukraine.ohchr.org/en/conflict-related-sexual-violence-ukraine-EN> (дата звернення: 12.04.2025)

100. Звіт УВКПЛ про сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, 2014–2017. URL: <https://ukraine.ohchr.org/en/conflict-related-sexual-violence-ukraine-EN> (дата звернення: 12.04.2025)

101. Уповноважений: «Згвалтування стало ще однією зброєю рашистської армії...» URL: https://ombudsman.gov.ua/news_details/upovnovazhenij-zgvaltuvannya-stalo-shche-odniyeyu-zbroyeyu-rashistskoyi-armiyi-proti-mirnogo-naselennya-na-timchasovo-okupovanih-teritoriyah (дата звернення: 12.04.2025)

102. Росія використовує сексуальне насильство на ТОТ України, як психологічну зброю. URL: https://ombudsman.gov.ua/news_details/rosiya-

[vikoristovuye-seksualne-nasilstvo-na-tot-ukrayini-yak-psihologichnu-zbroyu-proti-ukrayinskogo-narodu](#) (дата звернення: 12.04.2025)

103. Прокуратура та Нацполіція зафіксували вже 155 випадків сексуального насильства. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/prokuratura-ta-nacpoliciya-zafiksuvali-vze-155-vipadkiv-seksualnogo-nasilstva-naibilse-na-xersonshhini-ta-kiyivshhini> (дата звернення: 12.04.2025)

104. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 12.04.2025)

105. Альохін А., Кириченко С., Кориневич А. та ін.; за заг. ред. Щербаченка В., Янової Г. Війна без правил: гендерно-обумовлене насильство. Київ: Східноукраїнський центр громадських ініціатив, 2017. 216 с.

106. Amnesty International. Not a Private Matter: Domestic and Sexual Violence Against Women in Eastern Ukraine. London, 2020. 41 с. URL: <https://www.amnesty.org/en/documents/eur50/3211/2020/en/> (дата звернення: 12.04.2025)

107. Мішалов В. П., Ворошилов К. О., Петрошак О. М., Хижняк В. І., Моргун А. О. Випадки сексуального насильства. Судово-медична експертиза. 2023. № 2. С. 14–20. DOI:10.24061/2707-8728.2.2023.14

108. International Protocol on the Documentation and Investigation of Sexual Violence in Conflict: Second Edition. Foreign and Commonwealth Office. London, 2017. 328 с. URL: https://www.un.org/sexualviolenceinconflict/wp-content/uploads/2019/06/report/international-protocol-on-the-documentation-and-investigation-of-sexual-violence-in-conflict/International_Protocol_2017_2nd_Edition.pdf (дата звернення: 19.04.2025)

109. Постанова Верховної Ради України Про Заяву Верховної Ради України Про вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2188-20#Text> (дата звернення: 19.04.2025)

110. Верховна Рада України. Про Заяву Верховної Ради України № 2188-IX. Офіційний вісник України. 2022. № 31. Ст. 1704. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2188-20#Text> (дата звернення: 19.04.2025)

111. ICTR. The Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu (Trial Judgement), ICTR-96-4-T, 02.09.1998. URL: <https://www.refworld.org/jurisprudence/caselaw/ict/1998/en/19275> (дата звернення: 19.04.2025)

112. Kravchenko N. K. Anti-Ukrainian Discourse of Russian Media: Elimination Via Manipulation. *Studia Polityczne*. 2023. Vol. 50, No. 4. P. 97–122. DOI:10.35757/STP.2022.50.4.01. URL: https://www.researchgate.net/publication/376556134_AntiUkrainian_Discourse_of_Russian_Media_Elimination_Via_Manipulation (дата звернення: 19.04.2025)

113. ICTY. Prosecutor v. Radovan Karadžić: Judgment of 24 March 2016, IT-95-5/18. URL: https://www.icty.org/x/cases/karadzic/tjug/en/160324_judgement.pdf (дата звернення: 19.04.2025)